biblioteca școlarului

PANAIT

ISTRATI

CIULINII BĂRĂGANULUI

biblioteca școlarului

PANAIT ISTRATI

CIULINII BĂRĂGANULUI

INTERNAȚIONAL
BUCUREȘTI • CHIȘINĂU

Colecţie iniţiată şi coordonată de Anatol Vidraşcu şi Dan Vidraşcu
Concepţia grafică a colecţiei şi coperta de: Vladimir Zmeev

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE:

Geo Bogza,
Pompiliu Constantinescu,
Garabet Ibrăileanu,
Perpessicius,
Tudor Vianu, Al. Piru,
Cezar Petrescu, Camil Baltazar,
Camil Petrescu,
Mircea Zaciu

Editura „Litera Internaţional“
O. P. 33; C.P. 63, sector 1, Bucureşti, România
tel./fax (021) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera“
str. B. P. Hasdeu nr. 2, mun. Chişinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: litera@litera-publishing.com

Prezenta ediţie a apărut în anul 2003 în versiune tipărită
şi electronică la Editura „Litera Internaţional“
şi Grupul Editorial „Litera“.

Editori: *Anatol şi Dan Vidraşcu*
Redactor: *Tudor Palladi*
Corectori: *Aliona Doboş, Valentina Tifin*
Tehnoredactare: *Victor Gorbatovschi*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chişinău

CZU 821.135.1-3
I 87

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Istrati, Panait
Ciulinii Bărăganului: Proză / Panait Istrati. Col. iniţ. şi coord./ Anatol şi Dan Vidraşcu; conc. gr. col. şi coperta / Vladimir Zmeev; B., Litera Int., Ch., Litera, 2003 (Combinatul Poligr.). – 256 [p]. – (Bibl. şcolarului, ser. nouă, nr. 258)

ISBN 973-7916-03-4 – ISBN 9975-74-492-3

821.135.1-3

ISBN 973-7916-03-4
ISBN 9975-74-492-3

TABEL CRONOLOGIC

1884 10/22 august*, se naşte la Brăila Gherasim Panait Istrati, al doilea copil nelegitim al Joiţei Istrati cu Gherasim Valsamis, originar din Faraclata, insula Kefalonia (Grecia), care se ocupa cu contrabanda de tutun prin părţile Brăilei.*

1885 Bolnav de tuberculoză, Gherasim Valsamis se înapoiază în patrie, unde moare într-un spital din Atena. Joiţa Istrati îşi creşte copilul muncind ca spălătoreasă cu ziua, iar micul Panaitache îşi petrece copilăria la Baldovineşti, în tovărăşia bunicii Nedelea şi a unchilor Dumitru şi Anghel.

1891–1896 Urmează cursul primar la şcoala nr. 11 din str. Griviţei nr. 328 (astăzi Şcoala de cultură generală nr. 3 „Tudor Vladimirescu“).

1897 Intră la stăpân: băiat de alergătură la o băcănie, băiat de prăvălie la crâşma lui Kir Leonida şi la plăcintăria lui Kir Nicola, ucenic în Atelierele Docurilor şi la o fabrică de frânghii. Pasiune de-a citi, pentru a cunoaşte şi a înţelege, care îl va domina toată viaţa. Prietenie cu enigmaticul Mihail Kazanski. Nouă ani de vagabondaj eroic, împreună.

1904 Pleacă la Bucureşti, cu Mihail. Agenţi la „Biroul de plasare“ al lui Ghiţă Cristescu, din str. Sfinţilor. Primul contact cu mişcarea socialistă. Mereu în căutare de lucru: fecior în casă la un avocat, valet la „Hotel English“ şi om de serviciu la un spital. Mihail pleacă în Manciuria. Rămas singur, Panait descarcă vagoane cu sare, în portul Giurgiu, dormind iarna într-o baracă. Revine la Brăila. Lucrător-zugrav. Prietenie cu pictorul-sobar Samoilă Petrov. Mihail se întoarce din Manciuria şi amândoi revin la Bucureşti.

1905 24 ianuarie: *participă la marea manifestaţie de solidaritate cu revoluţia rusă şi de protest împotriva arestării lui Maxim Gorkii. Ciocnire de stradă cu poliţia. Este arestat şi trimis „la urmă“. Dispensat medical, după o lună de cazarmă.*

1906 Portar de noapte, cu Mihail, la hotelul „Regina“ din Constanţa. Debut publicistic în „România muncitoare“ (nr. 38, 19–26 noiembrie), cu articolul „Regina-Hotel“. Prima plecare în Egipt (12 decembrie) îmbarcat clandestin pe vaporul „Împăratul Traian“.

1907 Vagabondaj cu peripeţii, în Egipt şi Siria, însoţit de Mihail. Prima tentativă de a ajunge în Franţa, via Pireu–Marsilia; îmbarcat clandestin, este abandonat la Neapole; o lună de mizerie neagră (vezi paginile autobiografice „Direttissimo"). Înapoiere la Cairo; vagabondaj în Liban, Damasc, Iaffa, Beirut. Tentativă nereuşită de-a ajunge în India.

1908 În primăvară, militant socialist la Brăila. Colaborează regulat la „România muncitoare". Ultima plecare în Egipt, cu Mihail.

1909 Revenire acasă: portar de noapte la hotelul „Bobescu", de la Lacul-Sărat. Despărţire „pentru totdeauna" de Mihail, care se înapoiază la Odesa. Singur. Revenire la Bucureşti; participă la manifestaţia de protest împotriva interzicerii intrării în ţară a lui Christian Racovski, organizată de „România muncitoare" (19 octombrie). Arestat, bătut la poliţie şi încarcerat la Văcăreşti, împreună cu I.C. Frimu şi alţi fruntaşi socialişti („Botezul meu revoluţionar"). Judecat şi achitat. Debut în presa de mare tiraj: ancheta „Lipitorile porturilor. Cum sunt exploataţi muncitorii în portul Brăila" (17–26 martie) în ziarul „Dimineaţa".

1910 Secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila. Participă la Congresul Comisiei generale a Sindicatelor şi a Partidului Socialist-Democrat ca reprezentant al muncitorimii din porturi (2 ianuarie). Organizează şi conduce, împreună cu Ştefan Gheorghiu, greva muncitorilor brăileni împotriva „introducerii carnetelor de muncă" (10 februarie) şi marea grevă din portul Brăila (iunie). Corespondent al ziarului „Dimineaţa", la Brăila. Răspunde la ancheta „Pentru votul universal", în revista „Viitorul social", alături de Const. Dobrogeanu-Gherea, Ovid Densusianu, Mihail Sadoveanu şi alţii (august-septembrie). Activitate publicistică, susţinută în presa muncitorească. Internat la sanatoriul „Filaret" (3 octombrie). Secretar al „Cercului de editură socialistă". Colaborări în „Calendarul muncii" şi „Lumea nouă". Plecare în Egipt; reîntâlnire cu Ştefan Gheorghiu la Alexandria, venit să-şi îngrijească sănătatea. Peripeţii dramatice, din lipsa banilor (Vezi articolul „Ştefan Gheorghiu bolnav. Egipt", în „Tribuna Transporturilor", 6–19 martie 1915).

1913 Plecare, cu paşaport, pentru prima oară, la Paris (25 decembrie), unde stă patru luni. Prietenie cu Gheorghe Ionescu, vizitează muzee, expoziţii etc. („Scrisori din Paris. La Père Lâchaise", în „România muncitoare", 16 decembrie 1914.)

1914 Reîntoarcere la Brăila, unde înjghebează o fermă. Greutăţi băneşti. Izbucneşte primul război mondial.

1915 Căsătorie cu Enta (Janeta) Gheorghiu (născută Malcos).

1916 Lichidează ferma, îşi scoate paşaport şi părăseşte ţara (prin punctul de frontieră Predeal, 30 martie – 12 aprilie). Se stabileşte la Leysin-Village (23 aprilie), unde învaţă limba franceză, cu dicţionarul, citind opere ale clasicilor francezi. Zugrăveşte vilele din sat şi odăile sanatoriului, câştigându-şi cu greutate existenţa. Bolnav, internat în „Sanatorium populaire".

1917–1918 Lucrător-zugrav de-a lungul cantoanelor elveţiene, muncitor la terasamente şi la Uzina de muniţii Picard-Pictet, din Geneva, conducător de tractor în cantonul Valais. Se luptă cu tuberculoza şi mizeria, copleşit de datorii. Prietenie cu compozitorul elveţian Arthur Parchet. Demersuri la Legaţia României de la Berna, pentru a fi ajutorat băneşte şi repatriat. Internat de Crucea Roşie americană în Sanatoriul „Sylvana-sur Lausanne", la sfârşitul anului 1918. Singurătate, derută.

1919 Ianuarie: *un coleg de sanatoriu (Josué Jehouda) îi recomandă opera lui Romain Rolland. Luni de lectură pasionată, care îi restabileşte un echilibru pierdut. Trimite (20 august) scriitorului francez o scrisoare de confesiune dramatică, la hotelul din Interlaken, unde se află în trecere. Scrisoarea îi revine, cu menţiunea: „Plecat fără adresă". Păstrează scrisoarea. O carte poştală din Brăila îi anunţă moartea mamei Joiţa. Totală prăbuşire morală. Angajat în administraţia ziarului „La Feuille", din Geneva, unde publică articolul „Tolstoïsme ou bolchévisme" (24 iunie), debutul său publicistic în limba franceză. Urmează „Lettre ouverte d'un ouvrier à Henri Barbusse" (16 septembrie) şi un foileton semnat: „Un canibal".*

1920 Părăseşte Elveţia (martie) cu destinaţia Paris. Întâlnire cu Gheorghe Ionescu. Existenţă agitată. Pleacă pe Coasta de Azur, unde se stabileşte (noiembrie). Fără lucru, sănătatea şi moralul proaste.

31 decembrie: *scrie confesiunea „Ultime cuvinte" dedicată lui Romain Rolland. O încuie într-un cufăr.*

1921 3 ianuarie: îşi taie beregata cu un brici, în parcul „Albert" din Nisa. Internat la spitalul „Saint Roch". Scrisoarea din 1919 îi parvine lui Rolland, trimisă de poliţie la ziarul „L'Humanité".

15 martie: *prima scrisoare de la Romain Rolland. Începutul unei voluminoase şi pasionante corespondenţe. (Vezi „Les Cahieres Panait Istrati", nr. 2-3-4, 1986, care o publică integral.) Fotograf ambulant pe „Promenade des Anglais", amendat şi închis de câteva ori la „Maison Célulaire", neavând autorizaţie. Primele „încercări" literare în limba franceză („Une rencontre" şi „Pendant la traversée"), trimise lui Rolland (26 martie şi 6 aprilie). Răspuns favorabil şi*

îndemn de a scrie. Debut publicistic în presa franceză; „Nicolaï Tziganou“, un episod din luptele muncitorilor brăileni (în „L'Humanité“–Dimanche, 27 martie).

1922 Romain Rolland îi scrie: „Nu aştept de la dumneata scrisori exaltate. Aştept opera“ (ianuarie). Ajutat băneşte de Gheorghe Ionescu, se retrage la Hautilsur-Triel, unde termină primul manuscris (406 pagini, cuprinzând: „Unchiul Anghel“, „Sotir“, „Kir Nicola“, „Mihail“). Îl trimite lui Rolland (4 septembrie), care-i răspunde: „Am citit. Toate prevederile mele sunt confirmate“. Invitat la Villeneuve; prima întâlnire cu Romain Rolland (25 octombrie). Înapoiat după două săptămâni la Paris, scrie Chira Chiralina (11 decembrie). Entuziasmat, Rolland îi scrie: „Nu pot să mai aştept, după ce am devorat „Chira Chiralina“, la miezul nopţii... E formidabilă!“ (23 decembrie).

1923 Fotograf ambulant în Normandia. Revista „Europe“ publică „Chira Chiralina“, cu prefaţa „Un Gorkii balcanic“ de Romain Rolland. Primele drepturi de autor. Semnează primul contract cu editura „Rieder“, din Paris. Sănătate precară. Continuă scrisul.

1924 Din nou fotograf ambulant la Nisa. Apare „Chira Chiralina“ în volum (30 mai). Succes fără precedent. Căsătorie cu Anna Munsch, o croitoreasă alsaciană. Se stabileşte temporar la Masevaux. (Enta Istrati divorţase la 10 mai 1921.) Prietenie cu Iacob Rosenthal; începe colaborarea la „Adevărul literar şi artistic“, cu „Pescuitorul de bureţi“, scris în limba română (15 iunie) şi „Sotir“ (5 noiembrie); pagini autobiografice, evocări; răspunde atacurilor lui N. Iorga şi Al.Cazaban. „Oncle Anghel“, în librării. I se atribuie „Premiul fără nume“, creat de criticul francez Henry Poulaille.

1925 Debutul ca scriitor român: „Trecut şi viitor“ (pagini autobiografice) editura „Renaşterea“, unde apare şi „Moş Anghel“ (traducere de autor). „Présentation des Haïdoucs“, în librării. Revine în patrie după nouă ani, însoţit de Anna Munsch (septembrie). Itinerar: Bucureşti, Hunedoara, Brăila (pelerinaj la mormântul mamei), Baldovineşti (revedere cu moş Dumitru), Iaşi (întâlnire cu scriitori ieşeni), apoi la Snagov cu D. D. Pătrăşcanu, Gala Galaction şi Mihail Sadoveanu. Hărţuit de Siguranţă, care-i supraveghează toate deplasările şi atacat violent de presa reacţionară.

Octombrie: *se înapoiază la Paris; denunţă în ziarele „Le Quotidien“ şi „Paris-Soir“ atrocităţile din ţară. Participă la mitingul organizat de „Liga drepturilor omului“, unde ia cuvântul.*

1926 Romain Rolland împlineşte 60 de ani. Colaborează la volumul omagial „Liber Amicorum Romain Rolland“, cu evocarea „Les trois phases de mon Romain Rolland“. Membru în „Comitetul pentru

apărarea victimelor teroarei albe în Balcani"; scrie prefaţa acuzatoare la broşura „Au pays du dernier des Hohenzollerns", care dezvăluia prigoana poliţistă din ţară. Participă la mitingul „Italia în lanţuri", la Paris, alături de André Breton, Henry Torrès, Marcel Fournier etc. Despărţire de Anna Munsch, retrăgându-se la Paris. „Domnitza de Snagov" şi „Codine" în librării.

1927 Invitat la Congresul P.E.N.-Clubului (Bruxelles, 18–25 iunie). Prezidează şi ia cuvântul la mitingul împotriva executării lui Sacco şi Vanzetti (sala Wagram, la Paris, octombrie). Interviul lui Frédéric Lèfevre; „Une heure avec Panaït Istrati, conteur roumain, écrivain français", în „Les Nouvelles Littéraires" (1 octombrie). Vicepreşedinte al asociaţiei „Les amis de L'U. R. S. S.", în Franţa. Invitat oficial la sărbătorirea celei de-a zecea aniversări a Revoluţiei din Octombrie. Părăseşte Parisul, împreună cu Christian Racovski. Este găzduit la hotelul „Passage" din Moscova. „Pravda" îi ia un interviu (21 octombrie). Participă la excursiile oficiale şi cutreieră apoi Uniunea Sovietică, pe cont propriu, împreună cu Nikos Kazantzakis, timp de 16 luni. Ales membru în comitetul de conducere al „Asociaţiei internaţionale a scriitorilor revoluţionari şi proletari", alături de A. Lunacearski, Henri Barbusse, Paul Vaillant-Couturier, J. R. Becher şi alţii.

Sfârşitul lui decembrie: *călătorie în Grecia, cu Nikos Kazantzakis, pentru a înfăţişa cele văzute în U.R.S.S. Doreşte să meargă în Kefalonia, spre a se informa despre biografia tatălui său. Articole omagiale în presa ateniană (ianuarie). Vizitează spitalul t.b.c. „Sotiria" şi închisoarea „Singros", unde vorbeşte deţinuţilor comunişti, asigurându-i de solidaritatea lui. Conferinţă la teatrul „Alhambra" (11 ianuarie), despre cele văzute în Uniunea Sovietică. Grandioasă manifestaţie de stradă, se cântă „Internaţionala", ciocnire cu poliţia. Atacuri furibunde în presa reacţionară greacă; acţiune juridică împotriva lui Panait Istrati şi Nikos Kazantzakis, acuzaţi de „discordie socială şi propagandă comunistă". Nu i se reînnoieşte viza de şedere. Se înapoiază în Uniunea Sovietică, la Kiev (23 februarie). Reîntâlnire cu Nikos Kazantzakis în U.R.S.S. (6 martie); continuă împreună periplul sovietic. Întâlnire cu Maxim Gorkii (28 mai), evocată în „Les Nouvelles Littéraires" (16 iunie 1928). „Mes Déprats" şi „Les Chardons du Baragan", în librării.*

1929 Părăseşte Uniunea Sovietică, înapoindu-se la Paris (15 februarie). Două interviuri: „Une heure avec Panaït Istrati. Retour de Russie", în „Les Nouvelles Littéraires" (23 februarie) şi „Panaït Istrati nous parle de L'U.R.S.S. et son opinion sur la littérature prolétarienne",

în „Monde" (2 martie). Internat în sanatoriul „Curhaus Victoria", Montana sur Sierre. Ultima întâlnire cu Romain Rolland. A doua revenire în patrie, pentru anchetarea masacrului greviştilor de la Lupeni. Publică opt reportaje în ziarul „Lupta" (24 septembrie – 2 octombrie). Atacat cu violenţă de presa reacţionară, denunţat ca „agent al Moscovei". Părăseşte ţara, apărându-se cu revolverul, de bandele de huligani pe peronul Gării de Nord.

1930 Călătorie ratată în Egipt, interzicându-i-se debarcarea la Alexandria. Refulat la Triest, unde este încarcerat o noapte, supravegheat de poliţie ca antifascist. Eliberat de consulii român şi francez, se înapoiază la Paris. Articolul-protest: „Pour avoir aimé la terre" („Les Nouvelles Littéraires", 20 februarie).

15 martie: *întrerupere temporară a corespondenţei cu Romain Rolland. (Va fi reluată în 1934.)*

Aprilie: *revine la Baldovineşti, hotărât de a se stabili definitiv. Încearcă să înjghebeze o fermă de porci. Autorităţile locale îl şicanează, ferma eşuează. Se retrage la Brăila, unde îşi construieşte o căsuţă pe terenul unui prieten. Despărţire de elveţianca Bilili, care se mărită. Starea plămânilor proastă, demoralizat. Greutăţi băneşti, editura „Rieder" nerespectând plata drepturilor de autor. Împrumuturi la bănci locale, cu dobândă mare. În librării: „Le Pecheur d'éponges", placheta „Pour avoir aimé la terre" şi „Haiducii" (traducere).*

1931 „Festival literar" la Iaşi (18 ianuarie). Citeşte pagini despre prietenie. Mihail Sadoveanu îl revendică „fiu al acestui pământ". Manifestaţii huliganice în stradă. Intervenţia armatei. Voiaj la Paris (15 iunie), pentru clarificarea relaţiilor cu „Rieder". Sejur pe Coasta de Azur, sănătatea ameliorată. Revine la Brăila. Divorţează de Anna Munsch. În librării: „Tsatsa Minnka", în ediţie obişnuită şi de lux (ilustrată de H. Boissonas) şi „Ţaţa Minca" (traducere de autor).

1932 Turneu cu conferinţa „Les Arts et l'Humanited d'aujourd'hui", în Austria şi Germania, organizat de Deutsche Kulturbund. (3–17 februarie). Întovărăşeşte pe scriitorul danez A. M. de Jong, bun prieten, prin ţară. Recidivă t.b.c. (iunie), internat în sanatoriul „Filaret". Se retrage la Mănăstirea Neamţ, pentru îngrijirea sănătăţii (iulie 1932 – februarie 1933). Vizitat de Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, dr. I.I. Mironescu. Continuă scrierea noii serii a operei: „Viaţa lui Adrian Zograffi". Căsătorie cu Margareta Izescu (18 aprilie).

1933 Părăseşte Brăila, instalându-se la Bucureşti, str. Popa Savu, nr. 33. Din nou bolnav, internat la sanatoriul „Filaret" (martie). Atacat de huligani fascişti, în librăria „Alcalay", cu prilejul „Săptămânii cărţii" (27 mai).

15 iulie: *voiaj la Paris cu soţia. Articole apărute în „Les Nouvelles Littéraires"; „L'Homme qui n'adhère à rien" (8 aprilie), „Lettre ouverte à François Mauriac" (22 aprilie), „Adhérer ou ne pas adhérer" (29 iulie), „Lettre à Romain Rolland" (2 septembrie). Colaborări şi în presa din ţară ("Curentul", „România literară", „Familia", „Tribuna"). În librării: „La Maison Thüringer", „Le Bureau de Placement" şi „Casa Thuringer" (traducere de autor).*

1934 Sfârşitul lui martie: înapoiere la Bucureşti. Ales membru de „Société des Gens de Lettres de France".

10 august: *împlineşte cincizeci de ani. Interviu în ziarul „Rampa" şi „Pagini de carnet intim", în ziarul „Credinţa" (24 decembrie). În librării: „Méditerrannée, lever du soleil"; „Chira Chiralina" şi „Biroul de Plasare" (traduceri de autor).*

1935 Campania calomnioasă a lui Henri Barbusse, reluată şi de presa din ţară. Hotărâre de a da în judecată pe scriitorul francez. Cade grav bolnav.

16 aprilie: *moare Panait Istrati. Îngropat la cimitirul Bellu, fără serviciu religios. Monument funerar de Miliţa Pătraşcu. Post-mortem în librării: „Méditerrannée. Coucher du soleil" şi „Codin", în colecţia „Akademos", prefaţat de Ion Minulescu.*

1936 Omagii postume: la Teatrul „Comedia" (17 aprilie), P.E.N.-Club secţia română (27 aprilie), Societatea Scriitorilor Români (4 mai), „Société des Gens de Lettres de France" (Paris, 9 octombrie).

1957 În librării: „Chira Chiralina şi alte povestiri" (prefaţă de Ion Roman, E.S.P.L.A.) şi „Ciulinii Bărăganului" (prefaţă de Mircea Zaciu, Editura Tineretului).

1968–1970 „Oeuvres de Panaït Istrati: I. Les récites d'Adrien Zograffi; II. La jeunesse d'Adrien Zograffi; III. La vie d'Adrien Zograffi; IV. Les Chardons du Baragan, Nerratsoula, La Famille Perlmutter, Pour avoir aimé la terre. Gallimard". (Prefaţă Josef Kessel.)

1969 Înfiinţarea asociaţiei „Les Amis de Panaït Istrati". Se organizează două colocvii internaţionale: Universitatea din Nisa (13–14 noiembrie 1978) şi Universitatea Paris III-Nouvelle Sorbonne (16-18 aprilie 1980). Dezvelirea plăcii comemorative de pe imobilul 24, rue du Colisée (Paris).

1970 „Alée Panaït Istrati", la Menton. Expoziţie foto-documentară, prezentată de Muzeul Literaturii Române (25 august).

1972 „Rue Panaït Istrati", la Nisa şi expoziţie documentară La Galérie Pouchette (19 mai).

1982–1983 Întreaga operă istratiană, tradusă de autor, este restituită patrimoniului literaturii române. („Chira Chiralina şi alte povestiri",

„Viaţa lui Adrian Zograffi“, precum şi manuscrise inedite, profesiuni de credinţă etc., Editura Minerva.)

1984 Centenarul naşterii lui Panait Istrati: Sesiune omagială sub egida Consiliului Culturii şi Educaţiei, Uniunii Scriitorilor şi Muzeului Literaturii Române (22 iunie). Şedinţe omagiale: Secţia de ştiinţe filologice, literatură şi artă a Academiei Române şi Biblioteca Centrală Universitară. Omagiul Brăilei (2–8 septembrie): şedinţa festivă în sala teatrului „Maria Filotti“; În Franţa: colocviu internaţional la Universitatea din Nisa, în colaborare cu asociaţia „Les Amis de Panaït Istrati“ (26–28 aprilie); şedinţă omagială la U.N.E.S.C.O. (3 mai); colocviu internaţional la Universitatea Paris–Nouvelle Sorbonne (9–11 mai); seară omagială la „Centre français de la Société europénne de culture“ şi „Centre Rashi“. Centenarul este sărbătorit şi în Grecia, Italia, Austria, Spania, Elveţia şi Polonia. În librării: „Le Pélerin du coeur“ (Gallimard), „Les Chardons du Baragan“ (Grasset), „Nerantula şi alte povestiri“, Editura Minerva).

1986 Publicarea integrală a corespondenţei Panait Istrati–Romain Rolland, în „Les Cahiers Panaït Istrati“, nr. 2–4, Valence.

1997 Editura „Litera“ din Chişinău lansează volumul Panait Istrati în prestigioasa colecţie „Biblioteca şcolarului“, cuprinzând operele „Chira Chiralina“ şi „Ciulinii Bărăganului“. Ediţia este înzestrată cu un tabel cronologic respectiv şi cu un amplu tablou de referinţe critice.

CHIRA CHIRALINA

I
STAVRU

Adrian străbătu, buimac, scurtul bulevard al Maicii Domnului, care, la Brăila, duce de la biserica cu acelaşi nume la Grădina publică. Ajuns la intrarea grădinii, se opri, încurcat şi necăjit.

– Ce dracu! exclamă el cu voce tare, nu mai sunt copil! Şi cred că am tot dreptul să înţeleg viaţa cum o simt.

Erau orele şase seara. Zi de lucru. Aleile grădinii erau aproape pustii către cele două porţi principale; soarele crepuscular aurea nisipul, în vreme ce boschetele de liliac se scufundau în umbra serii. Liliecii zburau de colo-colo, zăpăciţi. Băncile pe alee erau aproape toate libere, afară de cele din colţurile ascunse ale grădinii, unde perechi de tineri se îmbrăţişau amoros şi deveneau serioase la trecerea inoportunilor. Adrian nu dădu atenţie nici unuia din oamenii ce întâlni în drum. El sorbea lacom aerul curat, care se ridica din nisipul de curând udat – amestec îmbălsămat de miros de flori – şi se gândea la ceea ce nu putea înţelege.

El nu înţelegea mai ales împotrivirea mamei sale la legăturile lui de prietenie, împotrivire care dăduse naştere la o ceartă violentă între mamă şi fiul ei unic. Adrian îşi zicea:

„Pentru ea, Mihail e un străin, o haimana suspectă, servitorul plăcintarului kir Nicola. Dar, ce? Eu ce sunt? Un zugrav de case şi, pe deasupra, o fostă slugă a aceluiaşi plăcintar! Şi dacă mâine am să mă duc în altă ţară, numai pentru atâta trebuie să fiu socotit ca o haimana?".

Aţâţat, el lovi din picior:

„Ei drăcia dracului!... E o nedreptate revoltătoare pentru bietul Mihail! Eu îl iubesc pe omul ăsta, fiindcă e mai deştept ca mine, mai învăţat, şi fiindcă rabdă mizeria fără să se plângă.

Cum? Pentru că nu vrea să-şi strige pe acoperişuri numele, ţara şi numărul dinţilor care îi lipsesc, nu e decât o haimana?... Ei bine, eu vreau să fiu prietenul acestei haimanale! Şi sunt foarte fericit de asta."

Adrian îşi continuă maşinal plimbarea, o dată cu critica mintală a celor ce-i spusese mamă-sa; şi totul îi păru absurd:

„Şi povestea asta cu însurătoarea? N-am decât optsprezece ani şi ea se gândeşte să-mi arunce o neroadă în spinare, o neroadă sau poate o puioasă, care să mă copleşească cu dragostea ei şi să facă din odaia mea o hazna! Ei drace! S-ar zice că nu e nimic mai inteligent pe lume decât să prăseşti la proşti, să umpli lumea de sclavi şi să devii însuţi primul sclav al acestei prăsile! Nu, nu!... Mai bine un prieten ca Mihail, fie el şi de zece ori mai suspect! Cât despre învinuirea că „trag oamenii de limbă pentru a-i face să vorbească" – pe legea mea, nici eu nu ştiu prea bine de ce-mi place „să trag oamenii de limbă!" „Asta-i, poate, pentru că lumina vine din vorba celor tari, probă Dumnezeu care a trebuit să vorbească ca Lumina să se facă."

În liniştea acelei seri primăvăratice, sirena unui vapor săgeta aerul cu fluieratul ei strident. Tânărul se trezi, în vreme ce o adiere parfumată de trandafiri şi garoafe îl întâmpină.

Adrian se îndreptă spre marea alee care se întinde de-a lungul malului înalt ce domină portul şi Dunărea. El se opri un minut pentru a privi miile de lămpi electrice care scânteiau pe vapoarele ancorate în port şi pieptul i se umflă într-un nestăpânit dor de ducă.

„Doamne! Ce bine trebuie să fie să te găseşti pe unul din aceste pacheboturi, care alunecă pe mări şi descoperă alte ţărmuri, alte lumi!..."

Necăjit de a nu-şi putea împlini dorul, el porni din nou cu capul în jos; dar se auzi deodată chemat din urmă:

– Adrian!

Se întoarse. Pe o bancă, prin apropierea căreia trecuse, sta un om, cu picioarele încrucişate, şi fuma. Miopia şi întunericul

împiedicară pe Adrian să-l recunoască. Omul se ridică, şi Adrian se apropie de el oarecum contrariat, când o exclamaţie de bucurie îi scăpă:

– Stavru!

Îşi strânseră mâinile şi Adrian se aşeză alături.

Stavru, negustor ambulant – numit „limonagiul“ din cauza mărfii ce vindea prin bâlciuri – era văr de-al doilea, după mamă, cu Adrian, şi o figură foarte cunoscută altădată în cercurile băieţilor de viaţă din mahala. El era acum uitat, îngropat sub dispreţul unui scandal pe care firea sa îl pricinuise cu treizeci de ani în urmă.

De talie deasupra mijlociei, blond spălăcit, foarte slab şi foarte zbârcit; ochii săi albaştri şi mari, când deschişi şi sinceri, când ascunşi şi vicleni, după împrejurări, înfăţişau toată viaţa lui Stavru. Existenţa de burlac hoinar, zvârlit de ici-colo de natura lui nomadă şi ciudată; viaţa prinsă la vârsta de douăzeci şi cinci de ani în tristul angrenaj al societăţii (căsătorie cu o fată bogată, frumoasă şi sentimentală), din care ieşi după un an acoperit de ruşine, cu inima sfâşiată, cu caracterul falsificat.

Adrian cunoştea vag povestea. Mamă-sa, fără a intra în amănunte, i-o da exemplu de ticăloşie, dar Adrian trăgea încheieri cu totul opuse; şi nu o dată, cu instinctul care era la baza sufletului său, el se plecase asupra lui Stavru, aşa cum te pleci asupra unui instrument muzical pe care vrei să-l auzi sunând; instrumentul se împotrivise.

De altminteri, ei nu se văzuseră decât de vreo trei sau patru ori, totdeauna pe stradă. Casa mamei sale era închisă pentru Stavru, ca toate casele cinstite. Şi apoi, ce ar fi putut el să spună, derbedeul tuturor iarmaroacelor, băieţandrului răsfăţat şi ţinut din scurt?

Stavru trecea drept un flecar pentru toată lumea – şi era în adevăr, voia să fie. În costumul său prăpădit şi boţit chiar când era nou; cu înfăţişarea sa de ţăran orăşenit, cu cămaşa necălcată, fără guler, cu aerul său de geambaş hoţoman, el se deda la o

paradă de vorbe şi de gesturi care amuzau pe oameni, dar care lui nu-i aduceau decât umilire, dispreţ.

El îşi striga cunoscuţii în plină uliţă cu porecle potrivite şi comice, niciodată supărătoare. Multe dintre ele prinseseră. Dacă cineva îi plăcea, îl lua cu el la cârciumă, comanda o jumătate de kilogram de vin, dar după ce ciocnea un pahar, ieşea în curte pentru „o mică trebuinţă" şi nu se mai întorcea, lăsând pe invitat să plătească! Iar dacă întâlnea vreun plicticos, el îi zicea iute: „Cutare prieten te aşteaptă în cutare cafenea; aleargă repede!".

Dar ceea ce entuziasma pe Adrian erau glumele lui Stavru, cu capetele de ţâri şi cu tabachera. În cursul unei conversaţii, limonagiul scotea din buzunar un cap de ţâr şi-l atârna pe poala hainei altui flecar ca el. Bietul om pleca şi se plimba pe stradă cu capul de ţâr atârnat de haină, spre cea mai mare desfătare a trecătorilor.

Gluma cu tutunul era şi mai bună. Stavru nu pregeta să acosteze pe orice cunoştinţă îi ieşea în cale şi să-i ceară să „răsucească" şi el o ţigară, dar de îndată ce era servit, în loc de a înapoia tabachera cu mulţumire, el o băga în propriu-i buzunar, care era spart, de unde ea îndată cădea, rostogolindu-se pe pământ. Atunci se repezea, o ridica, o ştergea, se scuza, şi voind s-o bage în buzunarul proprietarului, el o scăpa pe de lături. Biata cutie, care era din metal nichelat ori din carton presat, cădea din nou pe pavaj!

– Ah, cât sunt de stângaci!

– Nu e nimic, răspundea de obicei păcălitul, examinându-şi scula turtită, în vreme ce privitorii se prăpădeau de râs.

Dar Stavru nu se mai întâlnea după aceea cu tabacherele pe care le batjocorise o dată.

Astfel, Adrian începuse să iubească acest om pentru farsele sale. Cu toate astea, lucruri ciudate se întâmplaseră, care-l tulburau şi-l încurcau: câteodată în plină glumă şi năzdrăvănie, Stavru, serios, se întorcea către Adrian pironindu-l în ochi cu o

privire limpede, liniştită şi stăpânitoare, cum facem când ne uităm în bunii şi naivii ochi ai unui viţel. Atunci el se simţea micşorat de acest limonagiu de bâlci, de acest analfabet. I se părea straniu şi se puse să-l observe. Dar prilejurile erau rare. Privirea misterioasă şi tulburătoare pe care Adrian o numea în taină „celălalt Stavru“ se arăta rar şi numai pentru el.

Totuşi, într-o zi – era cu câteva luni înainte de întâlnirea din grădină – întovărăşind pe limonagiu la băcanul său – un grec bătrân şi tăcut care-i furniza zahărul şi lămâile – el văzu deodată apărându-i „celălalt Stavru“. Adrian se înfipse în ochii lui.

Într-un colţ al magazinului puţin luminat, Stavru cu zbârciturile feţei suprimate, cu trăsăturile îndulcite, cu ochii mari deschişi, ficşi şi luminoşi, privea pe băcanul cu chip umflat şi posac şi zicea, sfios, dar hotărât, în vreme ce celălalt îl aproba cu capul:

– Kir Margulis... Merge prost... Nu e cald şi limonada nu se vinde. Îmi mănânc economiile mele şi zahărul d-tale... Prin urmare, ai înţeles? Nici de data asta nu plătesc. Ce zici? O să fie ca şi celelalte dăţi: dacă mor o să pierzi zece lei.

Şi negustorul zgârcit, dar cunoscător la oameni, acorda creditul cu o strângere de mână seacă, cum îi era şi viaţa.

Afară, cu marfa sub braţ, Stavru se grăbea să facă o glumă, să arunce o salutare vreunei vagi cunoştinţe şi să sară într-un picior:

– L-am păcălit, Adrian, l-am tras pe sfoară, şoptea el, la urechea tânărului.

– Ba nu, Stavrule! protestă Adrian; nu l-ai păcălit deloc, o să plăteşti!

– Da, Adrian, o să-i plătesc de n-oi muri... Şi dacă o să mor, o să-i plătească dracu!

– Dacă mori!... Asta e altceva. Dar tu zici că l-ai păcălit: asta ar însemna că eşti necinstit...

– Poate că sunt...

– Nu, Stavrule, vrei să mă înşeli; tu nu eşti un om necinstit!

Stavru se opri brusc, îşi trase tovarăşul lângă gard şi luându-şi pentru moment înfăţişarea-i rară, de sfială şi subjugare în acelaşi timp, zvârli în nasul lui Adrian:

– Da, sunt necinstit! Din nenorocire, Adrian, sunt necinstit!

Şi zicând acestea, el voi să-şi reia drumul, dar Adrian, cuprins de un fel de frică, îl apucă de reverul hainei, îl reţinu şi-i strigă cu o voce înăbuşită:

– Stavrule, stai! Ai să-mi spui adevărul! Eu văd în tine doi oameni: care e cel adevărat? cel bun sau cel rău?

Stavru se împotrivea:

– Nu ştiu!

Şi smulgându-se brutal din mâinile lui Adrian:

– Lasă-mă-n pace! strigă el supărat.

Apoi, niţel mai departe, socotind că a jignit pe tânăr, adăugă:

– Îţi voi spune, când o să-ţi crească tuleile mai mari!

De atunci ei nu se mai văzură: Stavru bătând bâlciurile între martie şi octombrie, iarna vânzând castane coapte, Dumnezeu ştie pe unde. Pe la Brăila, nu venea decât să se aprovizioneze.

Adrian a fost tot atât de mulţumit să-l întâlnească acum pe bancă în grădină, cum trebuie să fie mulţumite râurile când se unesc cu fluviile când se pierd în sânul mărilor.

Stavru, contrar obiceiului său, a fost mai puţin vorbăreţ şi asta făcu şi mai multă plăcere lui Adrian. Îi examină figura în lumina palidă a serii şi o găsi aceeaşi. Nimeni n-ar fi putut să-i ghicească etatea. Totuşi, Adrian băgă de seamă că, pe la tâmple, blondul palid al părului se făcuse alb-fumuriu.

– Ce ai de te uiţi aşa la mine? întrebă Stavru, plictisit; nu sunt de vânzare.

– Ştiu, dar aş vrea să-mi dau seama dacă eşti tânăr sau ai început să îmbătrâneşti.

– Sunt tânăr şi bătrân: ca vrăbiile.

– Adevărat: ce mai vrăbioi îmi eşti, Stavrule!

Şi după o mică pauză:

– Nu cumva vrei tabachera mea, ca să mi-o trânteşti niţel pe jos? Asta ţi-ar aminti poate că sunt mereu curios să ştiu de unde vii, unde te duci şi cum îţi merg afacerile?

– De unde vin şi unde mă duc, n-are nici o importanţă; pot să-ţi spun însă că afacerile nu-mi merg prea rău. Cu toate astea, mânzule, astăzi sunt foarte plictisit! Şi el lovi cu palma peste genunchiul lui Adrian.

– Asta ţi se întâmplă cam rar, îi replică tânărul; şi pentru ce eşti nemulţumit, Stăvărache? S-au rărit lămâile?

– Nu, nu lămâile, ci haimanalele de treabă, de odinioară, s-au rărit.

– Haimanalele de treabă? exclamă Adrian, asta nu se poate, haimanalele nu pot să fie de treabă!

– Aşa crezi tu? Eu cunosc totuşi câteva...

Stavru se îndoi de mijloc şi rămase aşa, cu ochii la pământ. Adrian îl simţi că vorbea serios şi voi să afle mai mult, dar el procedă cu băgare de seamă:

– Mi-ai putea spune pentru ce anume ţi-ar trebui o asemenea haimana?

– Pentru a mă însoţi la bâlciul din Slobozia, joia viitoare. La drept vorbind, nu e pentru mine, dar e ca şi cum ar fi... Ştii că am obiceiul, în bâlciuri, să mă aşez lângă câte un plăcintar care face gogoşi. Ţăranii mănâncă şi li se face sete, atunci eu sunt gata cu limonada. La nevoie, un pumn de sare în aluatul gogoşilor... (Vezi că nu sunt cinstit.) Ei bine, am pe plăcintar, e kir Nicola...

– Kir Nicola! tresări Adrian.

– Vecinul nostru, fostul tău stăpân. Dar, iată nenorocirea: el nu-şi poate părăsi cuptorul ca să meargă la bâlci. Îi trebuie deci o „haimana de treabă“ care să însoţească pe servitorul său Mihail şi să adune gologanii, pe când celălalt se va ocupa cu prăjitul gogoşilor. Sunt două zile de când caut o asemenea haimana. Din zi în zi, Brăila devine tot mai săracă în oameni!

Adrian se simţi străpuns de un fior. Se ridică în picioare, în faţa limonagiului şi zise:

– Stavrule! Sunt eu demn să fiu haimanaua de treabă pe care-o cauţi?

Negustorul ridică ochii:

– Zău, nu glumeşti?

– Pe cuvântul meu de haimana, aşa cum o înţelegi tu! Merg cu voi!

Stavru sări ca un cimpanzeu şi strigă:

– Dă-mi laba, pui de vântură-lume. Eşti demn urmaş al strămoşilor tăi chefaloniţi!

– O, desigur, trebuie să fi fost mari haimanale!

Zicând aceasta, limonagiul sărută pe zugrav; pe urmă, luându-l de braţ, plecară în goană:

– Iute la Nicola, să-i dăm vestea bună! Plecăm cel mai târziu mâine, duminică, spre seară, pentru a ne găsi la Slobozia marţi dimineaţă şi să apucăm locuri bune. O zi şi două nopţi cu căruţa. Calul o să meargă la trap şi la pas, după puterile lui şi după tăria vinurilor ce-om găsi pe la hanuri.

Apariţia colindătorului de bâlciuri şi a „mânzului" său, prilejui o violentă discuţie în plăcintărie. Kir Nicola înţelese după urletele lui Stavru că dăduse norocul peste el. Acesta îi debită pe nerăsuflate o tiradă în turceşte. Mihail, care era la curent cu afacerea, se amestecă în discuţie, spre marea uimire a lui Adrian, care nu pricepea o vorbă. La o replică serioasă a lui Mihail, el văzu pe kir Nicola ridicând din umeri şi pe Stavru potolindu-se, dar strigând îndată într-o grecească perfectă:

– Nu vă fie teamă de ce-o să zică mamă-sa, o, „pedia mu!" (copiii mei!). Dacă ar fi fost să mă iau după viaţa mamei mele – acum cincizeci de ani – n-aş fi ştiut niciodată cum răsare şi apune soarele dincolo de şanţul care înconjura atunci frumoasa noastră cetate Brăila! Vedeţi voi, dragii mei, mamele sunt toate la fel, ele vor să retrăiască în copiii lor, atât sărmanele lor plăceri, cât şi plictiselile lor fără farmec. Şi apoi, ia spuneţi-mi, cu ce-am greşit dacă suntem aşa cum ne-a lăsat Dumnezeu? Nu-i aşa, Adrian?

Mihail interveni din nou, tot în greceşte:

– În asta ai dreptate, prietene, dar noi nu cunoaştem pe mama lui Adrian; putem avea a face cu o dureroasă excepţie.

În ce mă priveşte, vă propun să trimitem pe Adrian să-i ceară învoirea; dacă o obţine, voi fi primul să mă bucur. Dar fără ştirea mamei lui, ori împotriva voinţei sale, ei bine, nu voi merge la bâlci.

Vorbele astea făcură pe Adrian să plece ca vântul.

Mamă-sa tocmai pregătea cina. El se opri în mijlocul odăii, cu ochii umezi, cu obrajii roşii, cu părul zbârlit. Neavând pregătit ceea ce trebuia să-i spună, îşi simţi vocea strangulată. Dar ea îl ghici şi-i luă înainte:

– Iar eşti cu capul în nori!

– Da, mamă...

– Ei bine, dacă e vorba să reîncepi muzica de adineauri, te rog! Fă ce crezi că poţi face, fără a-mi sfâşia prea mult inima şi nu te îngriji de mine. E mai bine aşa.

– Nu e vorba de nimic sfâşietor, mamă, răspunse Adrian. Sunt fără lucru timp de opt zile, poate mai de mult, şi aş vrea să însoţesc pe Mihail la bâlciul din Slobozia. Ar fi un bun prilej pentru mine să văd locurile acelea frumoase şi să câştig în vremea asta ceea ce pierd dincoace.

– O să fiţi numai voi doi?

– Da... nu... o să fie şi Stavru...

– Foarte frumos! Merge din ce în ce mai bine... Şi ăla trebuie să fie în ochii tăi un „filosof", nu-i aşa?

Şi cum băiatul tăcea, ea adăugă:

– În sfârşit, poţi să te duci!

– Fără să te superi, mamă?

– Fără să mă supăr, dragul meu.

Plecarea avu loc în duminica aceea, sub ochii şi glumele ţaţelor din strada Griviţei, vecinele plăcintarului. Stavru sosi la ceasurile patru după-amiază cu căruţa în care se aflau toate marafeturile lui: butoiul de apă, iar în el, cofele, zahărul, lămâile, paharele etc. Înaintea plăcintăriei, el încercă cu ajutorul lui kir Nicola şi al lui Mihail materialul necesar pentru fabricarea gogoşilor: o masă, un mangal, o tigaie mare, doi

saci cu făină, mai multe bidoane cu untdelemn şi uneltele. Se făcu apoi şi un leagăn pentru trei inşi.

Pentru a scuti pe Adrian de batjocurile mahalagiilor, mamă-sa ieşi cu el, o jumătate de oră mai înainte de sosirea lui Stavru. În strada Galaţi se despărţiră, ea urmând să se ducă la o prietenă, iar el luând-o spre şoseaua pe unde avea să apară căruţa. Şi îmbrăţişându-şi copilul, îi zise:

– Vezi tu, Adrian, mă supun voinţelor tale, dar într-o zi, te vei căi de ce faci azi; călătoria pe care o întreprinzi acum îţi va da gustul să faci mâine altele mai lungi, din ce în ce mai lungi; şi dacă tu nu poţi să-mi spui ce fericire îţi pregăteşte acest viitor, eu pot să te asigur de pe acum că vom avea să plângem amândoi într-o zi – să-mi fie vorba într-o doară!

El voi să răspundă, dar ea îl părăsi. Ţintuit locului, Adrian o urmărea cu privirea: mergea drept, drept înainte, aşa cum îi fusese şi viaţa, dreaptă, simplă, dureroasă. Singura abatere de care se făcuse vinovată n-o regreta, cu toate că o costase aşa de scump: era greşeala de a fi făcut un copil „din flori". Cu tulpan şi bluză de pânză ieftină, cu batista în mâna dreaptă, ea ridică uşor cu mâna stângă rochia prea lungă ce se târa în praf, şi ţinea ochii ţintiţi în pământ, ca şi cum ar fi căutat ceva – ceva ce nu pierduse încă, ceva ce era pe cale să piardă.

Sărmanul meu frate Adrian! Tremuri... În căruţa asta care se înfundă pe şoseaua naţională, înghemuit pe pernă lângă Stavru, care mână calul la trap şi cântă armeneşte la dreapta ta, şi rezemat de umărul lui Mihail, care fumează şi tace, la stânga ta, – tu tremuri, bunul meu prieten! Dar nu de frig! Să tremuri tu oare de frică? Sau – strâns între aceşti doi demoni ai vieţii tale – te înfiori poate sub răsuflarea destinului tău, care te împinge nu numai către bâlciul din Slobozia, ci încă spre marele bâlci al existenţei tale, care de-abia începe?...

Multă, multă vreme – sub răsfrângerile unui apus încărcat de furtună, călătorind pe şoseaua dreaptă ca o funie întinsă între rândurile de arbori şi lanurile de grâu – Stavru cânta şi se

jeluia în armeneşte. Multă vreme, Mihail şi Adrian ascultară fără a înţelege nimic, dar simţind totul. Pe urmă noaptea îi învălui, pe ei şi gândurile lor.

Sate şi cătune urmară altor sate şi cătune, cuiburi sărăcăcioase de tristeţe şi de mulţumire, înghiţite de întuneric şi neştiute de lume. Lumina tremurătoare ce se bălăbănea spânzurată la chilna căruţei descoperea privelişti nocturne, rustice şi jalnice, pe care le lumina o clipă şi care dispăreau pentru totdeauna: un câine care lătra furios; un colţ de perdea care se da la o parte, pentru a lăsa să se vadă o figură omenească ce încerca să privească afară: vechi maghernițe cu acoperişuri strivite şi înnegrite de vreme, curţi cu gardurile rupte.

Cum intra într-un sat, Stavru oprea înaintea unui han, freca ochii calului, îl trăgea de urechi, îi da traista cu ovăz, îi punea pătura şi năvălea cu zgomot în crâşmă, urmat de cei doi tovarăşi de drum. Aci el redevenea palavragiu, uşuratec, glumeţ, arunca porecle caraghioase şi, uneori, îşi îngăduia să dea şi câte un ghiont amical în căciula vreunui ţăran. Apoi, comandând un chil şi un pahar pentru jupân, el cerea politicos acestuia să-i dea tabachera, răsucea o ţigară şi serios ca un papă, începea drept mulţumire să trântească de pământ biata sculă a negustorului.

Adrian îşi dădu seama că Mihail, care nu cunoştea pe Stavru decât de două zile, îl supunea la o tainică, dar continuă observaţie. Folosindu-se de o scurtă lipsă a limonagiului, el zise prietenului său pe greceşte:

– Ce huruitoare!... Cât zgomot pentru a nu spune nimic!

Mihail îi şopti:

– E un zgomot care vrea să înăbuşe ceva, undeva, nu ştiu unde... în orice caz, omul ăsta ascunde ceva.

După şapte ore de drum, aproape mereu la trap, către miezul nopţii, căruţa – grea de oboseală şi sub începutul unei ploi mărunte – pătrunse într-un sat mare în care nu se putea distinge nimic în afară de zarva câinilor epileptici ce se repezeau furioşi la cal. Stavru îi lovi nemilos cu biciul şi se îndreptă sigur către

o curte în a cărei poartă, din cauza beznei, calul se lovi cu capul şi fu cât pe-aci s-o doboare. De la locul lui, Stavru strigă la hangiu:

– Grigore! Ei, Grigore!

Şi când după o lungă aşteptare, o umbră neagră veni să deschidă, el adăugă, înjurând furios:

– Paştele, evanghelia şi toţi sfinţii! N-ai vrea doar să fac gogoşi şi limonadă cu apă de ploaie! Deschide iute, încornoratule!

Cel apostrofat astfel bombăni ceva şi luă calul de căpăstru. Stavru deshămă şi împinse căruţa sub şopron. Apoi, cei trei călători şi hangiul se găsiră într-una din acele cârciumi româneşti, asemănătoare cu cea a lui moş Anghel, unde se mănâncă, se fumează, se spun lucruri bune şi rele, după oameni, după vârsta lor şi după calitatea vinului.

De astă dată, Stavru fu scurt:

– Să mâncăm bine, dar să nu întârziem la palavre. Ne oprim până mâine în zori şi plecăm. Ce-a fost mai greu, am trecut. Mâine dimineaţă, odihniţi la minte şi la trup, o să ne spunem poveşti ţinându-ne mereu de malul apei şi privind la soare, care va răsări drept în ochii calului. Mâine o s-avem vreme bună.

Li se aduse o duzină de ouă, jumări, slănină, brânză şi un vin „să dai cu căciula în câini“.

Ciocnind cu Stavru, hangiul zise:

– Te duci la bâlciul din Slobozia?

Celălalt răspunse cu capul. Crâşmarul îl luă peste picior:

– Tot cu zaharină în loc de zahăr şi cu sare de lămâie, faci limonadă?

Stavru îl privi în ochi şi continuă să mestece, pe urmă răspunse:

– Şi tu, porcule, tot cu spirt denaturat şi cu apă de la puţ îţi faci ţuica cu care otrăveşti pe ţăran şi-ţi umfli chimirul?

Adrian, mirat, interveni:

– Dar, Stavrule, te-am văzut cumpărând zahăr şi lămâi, nu erau pentru a face limonadă?

– Nu, dragul meu, asta e praf în ochii însetaţilor! răspunse Stavru.

Şi el adăugă în greceşte:

– Vezi bine că sunt necinstit! Şi asta nu-i nimic: pot să fiu şi mai mult!

Mihail şi Adrian schimbară o privire înţelegătoare şi ochii celui dintâi răspunseră ochilor întrebători ai celuilalt: „Se ascunde ceva aici“.

Cei trei oameni se ridicară. Patronul luă o cutie de chibrituri şi o lumânare şi-i conduse în podul grajdului care era pe jumătate plin cu fân. Acolo, pe scânduri, ei întinseră o rogojină mare, pe care toţi trei se aruncară îmbrăcaţi, cu stomacul greu, puţin ameţiţi de vin şi de oboseală.

– Dacă fumaţi, luaţi seama la foc, le zise hangiul lăsându-i, luând cu el lumânarea şi chibriturile.

După cinci minute, toţi trei dormeau.

Cât să fi fost ceasul? Adrian nu-şi putea da seama, dar, într-un moment din noapte, el simţi o mână care îi atinse umărul, apoi faţa. Deschizând o clipă ochii grei de somn, anevoie îşi aduse aminte că nu e acasă, ci într-un pod, şi adormi îndată. Dar iată că din nou mâna aceea îi trecu peste faţă şi în acelaşi timp o sărutare caldă îi atinse obrazul drept. De data asta, Adrian se trezi şi prinse a reflecta, încremenit. Ce dracu putea fi? Clipind în întuneric, îşi aminti situaţia celor care dormeau lângă el: la dreapta, şi deci la mijloc, era Stavru, dincolo de acesta, Mihail. Şi el gândi:

„Cum? Stavru m-a sărutat? Ce-o fi însemnând asta?“

Un gând îngrozitor se fixă în creierul lui, aşa de îngrozitor că-l respinse, zicându-şi: „Nu... Desigur, am visat! Nu e cu putinţă!“

Dar, câteva minute după aceea, simţi mâna lui Stavru atingându-i de mai multe ori pieptul. Uluit, el întrebă cu o voce strangulată:

– Cauţi tabachera mea, Stavrule?

Întrebarea răsună în noaptea calmă ca sub o cupolă. Gâfâind, limonagiul îi apucă braţul şi-i şopti la ureche, tremurând de emoţie:

– Taci!

– Dar ce vrei să faci? Tu m-ai sărutat adineauri? stărui Adrian, din ce în ce mai speriat.

– Taci!... Nu ţipa! îi şopti celălalt, strângându-l de braţ.

Câteva clipe de linişte şi de groază urmară, când deodată se auzi vocea pe deplin trează a lui Mihail, vorbind blând în turceşte şi punând scurt o întrebare lui Stavru. Acesta păru că nu vrea să răspundă; pe urmă rosti câteva vorbe. Mihail stărui cu o nouă întrebare. Stavru îi replică mai lung. Şi, din nou, cel dintâi îl întrebă cu mai multă vigoare; celălalt răspunse sec. Mihail păru că chibzuieşte, tăcu o vreme, dar iată-l că se ridică într-un cot şi, având aerul că priveşte pe Stavru drept în ochi, el îi vorbi calm un moment, fără a întreba. Celălalt îi ripostă brutal, tăindu-i vorba. Atunci, se petrecu ceva care aruncă pe Adrian în groază.

Mihail, pe care Adrian nu-l cunoştea violent, sări în sus şi urlă ceva zgomotos şi scurt. Stavru făcu aceeaşi mişcare şi replică pe acelaşi ton. De aici, un dialog tăios se angajă între cei doi oameni, care de-abia se cunoşteau. În noaptea neagră să-ţi scoţi ochii, frazele, vorbele ţâşneau aprige ca loviturile, într-un asalt de scrimă. Bănuiai cum capetele lor se apropiau adesea fără a se atinge, cum ochii lor se străfulgerau neputincioşi, cum braţele lor se agitau. În inima îngheţată a lui Adrian, vocalele limbii turceşti răsunau ca gemetele oboiului, iar numeroasele şi aprigele ei consonante loveau ca huruiturile unei tobe.

Adrian înţelese adevărul. El înţelese de asemenea că Mihail strângea pe Stavru ca într-un cleşte; şi o mare milă pentru nefericirea acestuia îi umflă pieptul şi-l făcu să izbucnească în lacrimi. Suspinând, el zise:

– Dar... vorbiţi greceşte! Nu înţeleg nimic!

Această explozie de durere, sfărâmă disputa. O linişte grea căzu peste fraza lui Adrian, când întrebă:

– Stavrule, pentru ce ai făcut asta?

Cel întrebat se întoarse către tânăr şi răspunse cu o voce înăbuşită:

– Dar, dragul meu, – fiindcă sunt necinstit! Ţi-am spus-o!

Potolit, Mihail îi replică:

– Asta-i mai rău ca necinstea! Asta-i perversiune. E o violenţă săvârşită asupra unui echilibru în care totul e armonie: ai viciat acest echilibru. Şi faci cea mai rea dintre crime când vrei să propagi, să întinzi acest viciu.

Şi Mihail adăugă cu tărie:

– Cere-i iertare lui Adrian; dacă nu, te las aci cu mustăria ta cu tot!

Stavru nu răspunse nimic. Îşi făcu o ţigară; şi când o aprinse, cei doi amici văzură din profil că figura lui devenise de nerecunoscut. Gura şi nasul i se lungiseră, mustaţa se zbârlise. Faţa-i era ca un spectru. Cu ochii înfundaţi, el nu-i privea. Nu se uită la ei nici când aceştia, la rândul lor, făcură ţigări şi le aprinseră.

Afară, lătratul câinilor şi cântecul cocoşilor umpleau aerul şi noaptea.

– Da, începu Stavru într-un târziu, când Mihail nu mai aştepta răspuns. Da, am să cer iertare lui Adrian... Sincer, dar nu cu umilinţă. Şi nu îndată, ci după ce mă veţi fi ascultat.

D-ta zici „perversiune“, „violenţă“, „viciu“. Şi crezi că mă turteşti de ruşine. Cu toate astea, eu v-am spus că sunt necinstit. Şi asta-i mult mai vinovat, fiindcă prin asta înţeleg: a face rău în chip conştient. Dar perversiune? Dar violenţă? Bunul meu Mihail! Asta se întâmplă zilnic în jurul nostru şi nimeni nu se revoltă. A intrat în legi, în obiceiuri; e regula vieţii. Şi eu, eu sunt unul din stâlciţii acestei vieţi perverse; totul în viaţa mea a fost perversiune, violenţă şi viciu. Am crescut sub răsuflarea acestor calamităţi. Totuşi, n-aveam pentru ele nici o înclinare.

E neplăcut să fii silit să vorbeşti fără voia ta, dar mă folosesc că suntem încă în puterea nopţii ca într-o împărăţie a cârtiţelor. Şi vorbesc nu pentru a mă apăra: o! cât despre asta, nu-mi pasă! Vorbesc pentru a vă da, eu, omul imoral, o lecţie de viaţă, vouă care sunteţi persoane morale, mai ales d-tale, Mihail, care poate nu cunoşti toată viaţa, aşa cum îţi închipui!

Sunt un om imoral şi necinstit. În ce priveşte necinstea, mă învinuiesc eu însumi; cât despre imoralitate, eu am drept să fiu judecător. Judecătorul cui? O să vedeţi. O împrejurare din viaţa mea o să vă lămurească. Împrejurarea asta e povestea însurătorii mele. Şi acum ascultaţi:

Prin anul 1867, puţin după intrarea prinţului Carol în Principate, intram şi eu în ţară, dar nu ca un prinţ. Veneam prăpădit de pierderea năprasnică a surorii mele mai mari şi viciat de viaţa aventuroasă pe care o dusesem, colindând timp de doisprezece ani prin Anatolia, Armenia şi Turcia europeană. Păcat pentru D-voastră că nu pot să încep prin a vă povesti copilăria mea, tristul destin al surorii mele şi împrejurările pervertirii. Ar ţine prea mult. Poate că am s-o fac într-o zi, dacă o să mai vreţi să-mi întindeţi mâna; iar dacă n-o să mai vreţi, atâta pagubă!

Aveam pe-atunci cam vreo duăzeci şi cinci de ani, posedam câţiva bani şi trei limbi orientale, dar uitasem aproape detot româneasca. Oamenii care copilăriseră cu mine nu m-au recunoscut şi asta-mi convenea; nu voiam, pentru nimic în lume, să fiu recunoscut. De altminteri, chiar hârtiile mele dovedeau că sunt raia (supus otoman). Vorbind prost limba mea, am fost luat drept străin.

De ce reveneam în ţară? Pentru nimic şi pentru un lucru mare. Pentru nimic, fiindcă mă simţeam foarte bine în străinătate. Totuşi, binele ăsta nu era decât aparent. Duceam o viaţă liberă, pribeagă, dar păcătoasă. Nu cunoşteam femeia decât ca soră şi ca mamă: soţia sau amanta mi-erau necunoscute. Şi ce dor mi-era să le cunosc! Dar şi ce teamă aveam să m-apropii de ele! Iată un lucru pe care D-ta nu-l ştii, Mihaile!

A, câtă nedreptate e în viaţă! Unui om schilod de un picior sau de o mână, nimeni nu-i aruncă dispreţul lui, toată lumea îl priveşte cu milă; dar fiecare se dă înapoi, nimeni nu simte milă înaintea unui schilod al sufletului! Şi totuşi, acestuia îi lipseşte însuşi pivotul vieţii. El îmi lipsea mie. Întorcându-mă în România, veneam să cer acest sprijin celor care nu erau nişte nenorociţi ca mine, ci oameni, cu viaţă sexuală firească.

Ei mi l-au dat, dar pentru un moment; şi mi l-au retras îndată, ruşinos, pentru a mă azvârli din nou în viciu. Iată cum:

Odată ajuns, mi-am reluat meseria de salepgiu, bătând târgurile şi bâlciurile, dar afară din Brăila, prin împrejurimi şi chiar mai departe. În oraş, nimeni nu ştia care e ocupaţia mea. Salepul îl cumpăram pe furiş de la un turc, faţă de care mă dam drept compatriot şi lăsându-l să vadă numai ceea ce voiam eu. Astfel, munceam puţin şi câştigam bine, mai ales că mă sprijineam pe rezerva din chimirul meu. În vremea asta, începui să fac cunoştinţe.

Îmbrăcat ca un chiabur şi plătind fără a mă uita ocale de vin, pe ici, pe colo, am dat într-o zi, în uliţa Calimerească, peste un vin şi peste ceea ce căutam de când mă înapoiasem (aproape un an): vinul era servit uneori de o frumoasă crâşmăriţă, fata negustorului. Şi devenii deodată muşteriul credincios al acestui vin straşnic ca şi prada flăcărilor pe care le aruncau ochii negri ai vrăjitoarei. Dar am fost cuminte, casa era cinstită şi bogată. Pe deasupra, nu-i plăceau străinii, deşi ei îi făcuseră bogăţia.

Atunci, primul lucru pe care-l făcui, a fost să-mi procur hârtii româneşti, treabă uşoară în ţările Sfântului Bacşiş. Dintr-o zi pe alta, îngrop pe „Stavru salepgiul“ şi devin domnul Isvoranu, „negustor de arămuri de Damasc“. Numele şi calitatea plac. Sunt privit cu consideraţie şi atenţie. Casa n-avea o mamă. Tatăl era bătrân, aspru şi bolnav de picioare.

După trei luni de venire zilnică, mă văd într-o seară reţinut la masă în familie. Găsesc aci o mătuşă care ţinea loc de mamă şi care nu lăsa din ochi pe nepoată. Dar bag de seamă mai ales că e totdeauna bine să nu minţi decât pe jumătate. La masă se aflau doi fraţi voinici, care erau stabiliţi la Galaţi ca negustori de covoare şi arămărie de Damasc. Din fericire, cunoşteam Damascul şi meşteşugul lor mai bine ca ei; vândusem deseori covoare şi arămuri cizelate din acea ţară.

În timpul mesei vorbesc, povestesc istorioare şi scene trăite în Anatolia şi stăruiesc mai ales asupra tristeţii care învăluie covoarele şi arămurile de Damasc, la a căror fabricare, în totul

manuală, se văd lucrând copii de cinci ani şi bătrâni aproape orbi, cei dintâi câştigând aproape doi metelici pe zi (zece bani), neştiind aproape ce este copilăria şi intrând în viaţă pe uşa chinurilor; ceilalţi sleindu-se de foame şi neavând dreptul nici la odihnă, nici la liniştea bătrâneţii.

Poveştile mele interesează pe domnişoară şi cu tristeţea lor îi smulg lacrimi, dar ceilalţi au inima ursuză; ei nu reţin decât partea anecdotică. Asta îmi displace aşa de mult, că sunt gata să bat în retragere, dar mi-aduc aminte la vreme că nu veneam în casa asta pentru a mă însura cu toată lumea. Fata era după gustul meu şi numai pe ea o vream.

Cu ea, legăturile mele se mărginiră la snoave şi poveşti.

Două luni după această primă masă, puteam să mă socot ca un membru al familiei. În casa asta, aproape fără prieteni, domnea o atmosferă înăbuşitoare, dar singura care se asfixia de-a binelea era minunata făptură ce iubeam. Veneam în fiecare seară să petrec două-trei ore lângă ea, să-i povestesc, să-i spun glume şi câteodată să-i cânt arii orientale, melodioase şi jalnice. Mătuşa şi bătrânul erau mulţumiţi, dar fata era încântată. Ea nu se mai sătura...

Tatăl gonise din prăvălie toţi muşterii zurbagii, tot ce putea fi zarvă; şi rari erau cei care îi mai deschideau uşa pentru a-i cere o consumaţie. Retraşi cu toţii în cămăruţa din dos, mătuşa, care era gospodina casei, cârpea rufele şi supraveghea prin perdelele uşilor cu geamuri prăvălia puţin luminată. Domnişoara broda sau făcea dantele, în vreme ce tatăl, întins pe patul cu baldachin, moţăia, gemea când şi când şi m-asculta. Era mai prost ca oaia. Stând pe sofa, lângă el, îi înşiram tot ce era potrivit planului meu şi el înghiţea totul.

Astfel, am putut cu uşurinţă să-i prind slăbiciunea: el avea nevoie de un om dezgheţat pentru a-i continua negoţul şi văzuse în mine pe omul acesta. Se ştie că românul nu e prea negustor; el nu e decât sclavul pământului. Şi cum bătrânul voia să-şi dea fata după cineva priceput în negoţ, iar pe de altă parte,

cum numai străinii pe vremea aceea se pricepeau la afaceri uşoare şi bănoase, el a fost mulţumit să se găsească în faţa unuia de-ai lui, care învârtise multe, care cunoştea limbi străine şi care putea să dea sfaturi celor doi fii, tot aşa de neghiobi ca tatăl lor. Căci, tot întrebându-mă cum asemenea animale putuseră face o avere atât de mare, aflasem că răposata mamă fusese de o pricepere negustorească neîntrecută. Fata avea temperamentul ei, dar, după moartea mamei, casa lâncezea.

Apariţia mea adusese aer proaspăt, dar fiecare din cele cinci fiinţe îl respira în felul ei. Tatăl şi cei doi fii ai lui, care veneau la fiecare cincisprezece zile să petreacă duminica în familie, rânjeau ca nişte idioţi şi mă sufocau cu întrebările lor de afaceri, mereu de afaceri. Pentru a pune la încercare mintea mea, moşul nu găsi nimic mai înţelept decât să-mi ceară o dată o sumă de bani; altă dată să-mi încredinţeze una. Îl împăcai în amândouă împrejurările, zicându-mi că, desigur, prostia şi banii trebuie să fie fraţi gemeni. Deci, aceştia trei nu se deosebeau prea mult unul de altul.

Bătrâna, sora răposatei, nici nu râdea, nici nu plângea. În schimb, mă descosea adesea asupra afacerilor mele. Câtva timp i-am ocolit întrebările şi ea m-a suspectat. Pe urmă, tare pe încrederea celor trei nătângi, îi răspunsei îndelung că afacerile mele merg rău de doi ani, din lipsă de capital mai mare. Şi asupra acestui lucru nu minţeam decât pe jumătate, căci era adevărat; dacă aş fi avut la îndemână o sumă mai importantă, cel mai bun negoţ din vremea aceea era arămăria străină. Răspunsul meu prinse, dat fiind că nu spusesem niciodată că sunt bogat.

Dar bucuria inimii mele era dragostea frumoasei Tincuţa. Ea era singura care m-a făcut să stăruiesc şi să nădăjduiesc în această casă a deznădejdii.

Om liber şi care nu preţuiam deloc banul, obişnuit să respir marile vijelii ale vieţii, care mătură miasmele naturii, nu întârziam în casa asta – unde totul era viciat de egoism şi de

prostie – decât pentru aceea care năzuia din toate puterile ei către libertate.

Deseori rămâneam singuri. Cum cădea seara, prăvălia se închidea. Mătuşa se ducea să se culce, fiindcă se scula de cu noapte. Şi atunci – lângă tatăl (de care nu ştiam când doarme şi când e treaz decât după gemete) – Tincuţa, plecată pe gherghef ul ei, îmi zicea, cu o ocheadă care-mi îngheţa sângele:

– Povesteşte-mi ceva, domnule Isvoranu; ceva trist...

Tatăl sărea în sus:

– Nu, nu trist! Mă plictiseşte!

– Bine, atunci ceva vesel! adăuga ea, melancolică.

– Vă voi povesti ceva care să împace pe toată lumea, le zisei. Anul trecut mă găseam cu marfă într-un bâlci pe Ialomiţa. Ştiţi că, la bâlci, a fi bine cu toată lumea, e un lucru foarte înţelept. Faci repede cunoştinţe şi le desfaci tot atât de repede, dar un negustor se poate întâlni cu altul ceva mai des decât un mort cu popa care l-a îngropat.

– Hm, ce înţelepciune, mormăia bătrânul.

Mă conformam deci acestei linii de conduită, când iată ce mi se întâmplă într-o bună zi. Cunoşteam de câtăva vreme pe un nelipsit al iarmaroacelor, numit Trandafir, un ţigan care pretindea că vinde salbe de mărgele, dar care în realitate alerga după ageamii buni de jumulit cu „uite popa, nu e popa!". Cu alte cuvinte, Trandafir era un pungaş. Dar pungaşul ăsta mă interesa. Cu salbele sale pe braţ, el se sprijinea de baraca mea, fuma din lulea fără să spună nimic şi scuipa în aşa fel, că dezgustat, trebuia să-l gonesc. Atunci se amesteca în mulţime, strigând: „Salbe, salbe!" Dar ochii lui scotoceau capetele ţăranilor în stare să devină clienţi ai jocului său, şi cel ce-i cădea pradă ieşea cu buzunarele goale. Voind să-l fac să câştige viaţa mai onest, îi propusesem odată să-şi schimbe meseria.

– Ce? mi-a răspuns el, vrei să mă faci tovarăşul tău?

– Nu, zisei eu, nu pot să te fac tovarăşul meu, dar pot să te fac salepgiu. Se câştigă bine.

– O, făcu el; se câştigă bine! Salepul tău n-o să mă facă niciodată să câştig destul pentru ca să pot, la fiecare şase luni,

să adaug un nou galben la salba de galbeni imperiali ai frumoasei mele Miranda; şi atunci, dragul meu, ea se va duce cu altul, căci, vezi tu, dragostea e schimbătoare!

Aşa era, avea dreptate: salepul nu produce galbeni, în vreme ce „uite popa, nu e popa“... Ei bine, „uite popa, nu e popa!“, îi adusese, în ziua aceea, cinci galbeni în mai puţin timp decât ţi-ar trebui ca să faci o mămăligă. Dar iată că galbenii aceştia îi veniră însoţiţi de-o poveste hazlie: tânărul ţăran care fusese despuiat de avutul său, nu-l mai slăbea pe Trandafir şi amândoi, după ce se fugăriră peste câmpuri, se înfăţişară înaintea mea, pentru a mă lua ca arbitru. Ţăranul zicea:

– Dacă nu vrea să-mi dea înapoi banii, atunci să mă înveţe meşteşugul lui; da, meşteşugul lui; am să fac ca el.

Trandafir ridică din umeri.

– Ţăranul ăsta e nebun, zău e nebun. Ce belea, ce belea!

– Nu, băiete, zicea celălalt, banii, banii mei, ori meşteşugul tău! Nu e bine să fii cinstit; am să fiu ca tine!

– Dar nici tu nu eşti mai cinstit decât mine, striga Trandafir; tu ai vrut să-mi iei banii mei; am fost mai şmecher şi ţi-am luat eu pe ai tăi, asta-i tot.

– Da, conveni ţăranul, n-am fost mai cinstit ca tine; pentru aceea îţi las un galben; dă-mi înapoi pe ceilalţi patru. Dacă nu, mă arunc în Ialomiţa şi e păcat. Am acasă o nevastă tânără şi singurică. Ne-am luat din dragoste. Şi cei cinci galbeni erau toată podoaba salbei ei. Îi luasem pentru ca să-mi cumpăr doi cai şi să-mi pot munci pământul.

Trandafir sări ca ars cu fierul roşu.

– Cum, tâmpitule, iei galbenii nevestei ca să cumperi cai? A! nu eşti vrednic să ai femeie frumoasă cu salbă la gât!

– Dar ce să fac? se jelui ţăranul.

– Ce să faci? ei bine, să te duci să furi caii la trei poşte departe de satul tău şi să laşi galbenii la gâtul nevestei! Şi întorcându-se spre mine, Trandafir mă întrebă: Ai mai văzut un român aşa de prost ca ăsta?

Zicând acestea, el căzu pe gânduri, trase din lulea şi scuipă. Ţăranul plângea, acoperindu-şi faţa cu mâinile. Atunci, iată ce-mi văzură ochii. Trandafir se întoarse către tânăr, îi descoperi faţa şi, repede ca fulgerul, îi arse două palme.

– Pentru ce mă baţi? îi strigă pălmuitul.

– Pentru că eşti prost! Nu-mi plac bărbăţii care plâng, răspunse ţiganul, rotindu-şi ochii de cărbune ca un drac. Acum, na-ţi cei cinci galbeni şi cară-te, dar la noapte să te ţii la o bătaie de puşcă de satul tău, pe drumul mare: în zori am să-ţi aduc caii şi am să-ţi mai dau două palme, ca să te-nvăţ minte să nu te mai atingi altă dată de salba unei femei frumoase decât ca să adaugi noi galbeni.

Şase luni după această întâmplare, întâlnesc pe Trandafir pe drumul Nazârului. Era călare; eu cu trăsura. Încrucişându-ne, îl întrebai:

– Te-ai ţinut de cuvânt, Trandafire?

– Da, îmi răspunse el, i-am dat cei doi cai şi cele două palme!

În timp ce povesteam, tatăl adormise, dar Tincuţa era mai mişcată ca de obicei. Pentru întâia oară în viaţa mea m-am aflat atunci singur înaintea unei fete frumoase care mă privea cu ochi iubitori, umezi, scânteietori. Aplecându-se către mine, ea mă luă de mână şi zise cu o voce melodioasă ca sunetele viorii:

– Spune-mi, domule Isvoranu, ai fi în stare să iubeşti ca ţiganul Trandafir?

N-aş putea să vă spun dacă mâna ei mă arse ori mă-ngheţă, dar ştiu că am fost cuprins de-o spaimă nemaipomenită, capul mi se învârti, de parcă aş fi căzut de pe acoperiş şi, fără să zic o vorbă, îmi luai pălăria şi plecai.

Ea luase asta drept o glumă din parte-mi şi râse mult, când mă văzu a doua zi. Dar eu eram nenorocit: frica de a mă găsi singur cu o femeie mă stăpânea mai puternic ca oricând. Toată nădejdea că voi putea fi salvat prin mijlocirea unei intimităţi

de mai multe luni, se risipise; rămăsesem pe de-a-ntregul omul cu sufletul schilodit.

Totuşi, aşa cum se face cu caii care se sperie de foc, mă încăpăţânai să cred că, tot plimbându-mi flacăra pe sub nas, voi ajunge să nu-mi mai fie teamă de ea. Şi cine ştie? Ce cunoaştem noi din firea omului? Mai puţin ca animalele! Dacă aş fi avut răgazul să-mi stăpânesc, să-mi îmblânzesc simţurile pervertite, instinctele însălbăticite, poate că aş fi reuşit să-mi găsesc echilibrul ce-mi lipsea... Dar pentru aceasta mi-ar fi trebuit bunăvoinţa oamenilor şi ajutorul împrejurărilor. Nici ei, nici ele nu au vrut să salveze un om. Împrejurările au făcut din mine un om sărac, în vreme ce oamenii aceştia nu vedeau în mine altceva decât ceea ce egoismul lor le comanda. Rezultatul a fost că ne-am sfărâmat capul de un zid; dar dintre toţi, cel mai de plâns am fost eu.

N-aş fi vrut să cer mâna Tincuţei, înainte de a fi fost sigur că un început de vindecare se simte în apucăturile mele; dar un alt pretendent îmi luă înainte şi-mi puse situaţia în pericol. Fata strigă tare că nu vrea să se mărite cu altul decât cu mine. Tatăl mă întrebă atunci ce planuri aveam.

Ce planuri! Vai de capul meu! Singur gândul însurătorii mă zvârlea în toate chinurile iadului! Nu putui răspunde nimic. Mă arătai şovăitor, încurcat. Tincuţa, jignită în mândria ei, plânse cu lacrimi care îmi smulseră inima. Bătrânul tălmăci încurcătura mea, atribuind-o faptului că nu sunt un om bogat şi mă mângâie zicându-mi: „O să fii şi bogat într-o zi, muncind aici!“

Aţi auzit? Ei credeau că eu caut bogăţie în casa lor. Astfel prăpastia se apropia şi eu mergeam drept spre ea: cerui mâna Tincuţei. Copila săltă de bucurie, casa se trezi din amorţeală, iar eu – mă simţeam pierdut. Zilele care urmară, după ce făcui cererea mea de căsătorie, semănară cu ultimele minute ale unui condamnat la moarte. Tincuţa era încântată.

– Emoţia te zăpăceşte aşa? mă întrebă ea într-o zi. Cât sunt de fericită!

Biata fată!

Pentru a-mi da curaj, glumeam de dimineaţă până seara, dar se băgă de seamă că nu era ca înainte vreme, şi în seara logodnei am fost gata-gata să leşin. Rubedeniile fură foarte nedumerite şi, ca şi logodnica mea, ele îmi puseră tulburarea pe seama emoţiei. Mă îndemnară să vorbesc, am fost rugat să povestesc. Îmi scormonii mintea şi nu găsii nimic. Dar preotul care ne schimbase inelele, după ce rosti rugăciunile bisericeşti, îmi înlesni o anecdotă.

Era vorba de munca câmpului şi popa se plângea că muncitorii îşi băteau joc de el, lucrând prea încet.

Zisei, pentru a pregăti istorioara mea:

– Dacă vrei să-i faci să lucreze mai repede, nu e decât un mijloc, părinte.

– Care, fiule?

– Să înjuri, să înjuri ca un surugiu!

– A! noi preoţii nu putem înjura, e păcat.

– Da, e păcat, desigur, am aprobat eu, dar a fost dezlegat de mitropolitul din Bucureşti pentru orice împrejurare în care nu se poate face altfel.

Popa făcu o mutră neîncrezătoare, dar asistenţii strigară:

– Cum, spune-ne cum? Istoriseşte!

– Ei bine, iată cum. Într-o zi, mitropolitul din Bucureşti trebuia să se ducă într-un oraş în care prezenţa sa era necesară la o ceremonie oficială. I se aduse cea mai bună diligenţă şi Sfinţia Sa se sui în ea. Dar surugiul trăsurii a fost foarte nedumerit, cu tot bacşişul gras ce-l aştepta şi asta pentru că, după cum ştim cu toţii, un surugiu nu poate conduce caii fără să înjure. Pentru el, a învârti biciul în aer şi a înjura, este ceva mai necesar decât bacşişul. Surugiul mitropolitului nu-şi dezminţea numele. Temându-se însă de mânia înaltului prelat, bietul om îşi muşcă buzele şi mână cum putu timp de trei ore de drum, dar ajungând la un vad, el se opri brusc. Roşu de mânie, ca un rac fiert, lăsă hăţurile celor patru cai şi aşteptă, hotărât să-şi ceară dreptul lui cu orice preţ. Mitropolitul pierdu răbdarea, şi după o vreme scoţând

capul pe ferestruica diligenţei, întrebă pe surugiu de ce s-a oprit. Surugiul îşi scoase căciula şi zise cu umilinţă:

– Păi să vedeţi, Înalt Prea Sfinte; caii sunt obişnuiţi cu înjurăturile surugiului şi cum nu pot să înjur din pricina Înalt Prea Sfinţiei Voastre, ei nu mă mai recunosc şi nu mai vor să treacă vadul.

Mitropolitul îl sfătui:

– Dă-le şi tu o gură, fiule: hi, hi, bravi căişori!

Surugiul şiret repetă din vârful buzelor:

– Hi, hi, căişorilor!

Dar caii nu mişcară.

– Nu e alt chip decât înjurăturile ca să-i faci să meargă? întrebă Sfinţia Sa, pierzându-şi răbdarea.

– Nu, Înalt Prea Sfinte, vă spun: caii nu merg decât cu ovăz şi cu înjurături!

– Ei bine, răspunse mitropolitul, înjură atunci şi te voi dezlega de păcat!

Surugiul sări în picioare, apucă hăţurile, pocni din nesfârşitul lui bici şi strigă cu glas, să sperie morţii:

– Hi! hi! hi! Papucii Maicii Domnului! Icoanele şi cele patruzeci de evanghelii! Şaizeci de taine! Doisprezece apostoli şi patruzeci de mucenici! Hi, hi, hi, căişorilor, Dumnezeul şi Paştele vostru!

Diligenţa trecu zburând peste vad ca o rândunică. Pe malul celălalt, mitropolitul scoase din nou capul şi zise vizitiului, care-l privea cu un aer victorios:

– E uimitor cum ţi-ai dresat caii, dar nu te pricepi la cele sfinte: nu patruzeci de evanghelii, ci patru; nici şaizeci de taine, ci numai şapte.

– Aveţi dreptate, părinte, o ştiam şi eu. Dar, vedeţi, patru ori şapte sunt numere prea scurte ca să poţi înjura din rărunchi. Şi apoi noi ăştia, vizitiii, facem şi noi ce putem ca să împăcăm cele sfinte cu nevoile meşteşugului!

Anecdota aceasta, prin râsul care-l pricinui, puse pe popă în încurcătură şi mă învioră şi pe mine. Tincuţa era veselă nevoie mare şi mândră de mine.

Ah, pentru ce lucrurile nu s-au oprit aici? Sau pentru ce nu m-am hotărât să fug înainte de dramă? Căci drama lungă, nesfârşită, veni trei săptămâni după aceea, trei săptămâni de chin nemaipomenit şi de necrezut, când fiecare sărutare pe care o primeam de la logodnica mea mi se părea un îndemn s-o rup la goană, să-mi iau lumea în cap. Drama asta începu o dată cu nunta.

Am ajuns acum la îngrozitoarea crimă care sfărâmă viaţa mea şi a nevinovatei Tincuţa; am ajuns, dragul meu Mihail, la perversiunea, la violenţa, la viciul de care vorbeai – am ajuns la toate nemerniciile pe care bestii mergând în două labe le practică sub formă de obiceiuri, de datini, de tradiţii, otrăvind viaţa şi chinuind pe nevinovaţi. Căci, tot atât cât şi curata mea logodnică, eu însumi eram un nevinovat, o victimă a denaturării de care sufeream.

D-ta nu ştii, poate, Mihail, de ce e vorba. Nu ştii că la noi, în noaptea nunţii, femeile din familie şi chiar femei străine, năvălesc în camera de culcare a tinerilor soţi, câteva ore după ce s-au culcat, gonindu-i în altă odaie şi răscolind patul pentru a găsi mărturia netăgăduită a feciorіei miresei, pe care o duc câteodată în triumf pentru a o arăta musafirilor, care petrec în odaia de alături. Mi s-a întâmplat să văd şi mai mult decât asta: am văzut acest steag dus în vârful unei prăjini pe şoseaua de la Petroiu la Cazasu, înconjurat de o ceată de femei turbate, care hăuiau în jurul dezgustătorului trofeu. Întovărăşite de un ţigan care scârţâia din diblă, ele mergeau, în zorii zilei de luni, ducând „rachiu roşu“ fericitei mame şi nefericitei mirese.

Cunoşti D-ta, Mihail, ceva mai barbar şi mai oribil? Există oare perversiune ori perversitate, viol sau violenţă, viciu ori sadism care să fie mai inumane, mai crude, mai neînchipuite ca bucuria asta, ca spectacolul, obiceiul acesta infam şi ruşinos?...

Eu îl ştiam, îl cunoşteam înainte de-a veni ziua nunţii. Nu numai că m-a dezgustat totdeauna, dar el în ceasul periculos în care simţurile mele aveau să mă trădeze în chip atât de

trist, era pentru mine o chestiune de viaţă şi de moarte să îndepărtez, să trimit la dracu această mascaradă blestemată.

Chemai pe tată şi pe mătuşă şi le vorbii. Tatăl, deşi ţinea la scârbosul obicei, nu a fost prea îndărătnic, dar bătrâna susţinea cu încăpăţânare că trebuia neapărat respectat, fiindcă era o datină a poporului şi o pavăză a cinstei.

Rămăseserăm înţeleşi, şi nunta porni într-o frumoasă după-amiază, cu alaiul obişnuit, spre biserică: toată lumea mergea pe jos, afară de doi călăreţi care deschideau drumul; venea apoi purtătorul celor două imense lumânări de Moscova, culcate pe o mare tavă de argint cizelat, încrustat cu aur, iar în urmă, invitaţii. La ieşirea din biserică, călăreţii o luară înainte, trăgând cu pistoalele, fluturând în aer peşchirele legate de braţele lor şi jucându-şi caii care aveau coamele împodobite cu panglici şi beteală de argint. Pe tavă erau acum pâinea şi sarea tradiţională. Imediat după aceştia, veneam eu, de-abia trăgându-mi picioarele, tremurând de frică şi de mizerie, cu lumânarea în mână şi cu Tincuţa de braţ. Ea era fericită sub grămada de podoabe care o acopereau pe de-a-ntregul. În urma noastră toată lumea, asurzită de doisprezece lăutari care cântau din patru instrumente: vioară, cobză, clarinet şi goarnă. Pe drum, femeile care veneau de la fântână vărsau cofele lor înaintea nuntaşilor, drept urare de belşug.

Şi seara, ceasul blestemat bătu pentru mine. Erau la masă vreo douăzeci de invitaţi, cu rubedenii, cu tot. Oraţiile nuntaşilor dezlănţuiră o veselie ameţitoare şi trebui să mă supun şi să răspund şi eu cu istorioare la poveştile comesenilor. Unul din aceştia, cu capul înfierbântat de vin, avu prostul gust să povestească cum odată, într-un sat, o mireasă fiind găsită că greşise, a fost bătută de mire chiar în noaptea nunţii; a doua zi el o aruncă într-un car, aşezând-o cu spatele spre boi şi cu faţa spre o prăjină care avea în vârf o oală de pământ spartă în fund. Cu astfel de alai, el o duse părinţilor îngroziţi.

Priveam pe Tincuţa: ea asculta liniştită, sigură de inocenţa ei. Dar eu mă îngrozii şi strigai că ceea ce se petrece între cei doi soţi nu priveşte pe nimeni decât pe ei înşişi.

– O să vedem noi numaidecât, dacă nu priveşte pe nimeni, răspunseră câţiva intimi.

În sfârşit, acest „numaidecât“ veni repede, căci, cum bătu miezul nopţii, băgai de seamă că mici cocoloaşe de pâine începură să mă lovească din diferite părţi. Cocoloaşele fură urmate de bucăţi de pâine şi, după câteva minute, de felii întregi.

– Ce înseamnă asta? întrebai eu.

– Ei bine, asta înseamnă că trebuie să te scoli de aici şi să te duci să-ţi faci datoria! strigă naşa.

Vă jur, dragii mei, că nu înţelegeam nimic, dar am înţeles când naşul mă luă la o parte şi-mi spuse de ce datorie e vorba. În timp ce-mi vorbea, naşa şi mătuşa făceau toaleta Tincuţei în camera de culcare ce ne era destinată; apoi ele veniră să mă îmbrăţişeze, ca şi tatăl şi, fără altă introducere, îmi deschiseră uşa, mă împinseră înăuntru şi o închiseră în urma mea.

În această clipă, una din cele mai tragice din viaţa mea, mi-amintesc încă vag că am văzut capul minunat al Tincuţei odihnindu-se pe albeaţa pernei, părul ei negru, răspândit în juru-i. Şi asta a fost tot ce s-a petrecut în seara aceea. Am căzut leşinat, în mijlocul camerei!

Nişte friguri puternice mă făcură să delirez douăzeci şi patru de ore. Stătui bolnav cincisprezece zile. Nu ştiu ce am spus în timpul stării mele de inconştienţă, dar ştiu că foarte puţini numeroşi fură acei care veniră să mă viziteze. Sculându-mă din boală, mă trezii într-o lume vrăjmaşă. Socru-meu şi mătuşa îmi cerură explicaţii asupra „ruşinii“ pe care o abătusem asupra casei lor. Scăpai deocamdată spunând că sunt „legat“. Ei n-au avut nici o milă de mine şi m-au urât tot mai mult.

Din această clipă şi timp de zece luni, ura şi duşmănia se asmuţiră împotrivă-mi. Mă ţinură departe de orice afacere. Banii erau mereu închişi, ca şi cum aş fi fost un hoţ. Prin propriile mele mijloace nu puteam nimic întreprinde, afară doar de-a deveni din nou salepgiu, căci economiile mele le cheltuisem aproape pe toate în cadouri de nuntă. Şi atunci începu acea viaţă teribilă care mă îngrozeşte încă azi.

Nu pot să povestesc cu de-amănuntul. Mi-e prea dureros.

Închis în această casă de nenorociri, nu îndrăzneam să mai ies pe stradă decât foarte rar şi numai noaptea. Eram împiedicat să cobor chiar şi în prăvălie. Nici o vizită... Nici o relaţie... Nici o muncă... Tot ce spuneam, tot ce propuneam, cădea rău. La masă parcă aş fi fost între surdo-muţi. Şi eu, în papuci şi în cămaşă, mă plimbam dintr-o cameră în alta ca un parazit, ca un caraghios, ca un fel de pensionar.

Cei doi cumnaţi veneau în toate duminicile. Le-am cerut să mă ia la Galaţi în afacerea lor în care mă pricepeam binişor. Ei îmi vorbiră de divorţ. Veţi spune, cu drept cuvânt, că ar fi fost soluţia cea mai inteligentă. Deloc.

Căci după căsătorie, nevastă-mea se răcise de familia ei. Toată viaţa îi era acum înrădăcinată într-a mea, în această viaţă mizerabilă şi schiloadă. Fără lacrimi şi fără ură, ea acceptase nenorocirea cu un curaj nebănuit. Credea cu sinceritate că am fost „legat“ de o vrăjitoare şi se ruga lui Dumnezeu cu aprindere ca să învingă pe diavol şi să se vindece bărbatul pe care-l iubea cu toate lipsurile lui.

Închişi amândoi, ne petreceam zilele în convorbiri tainice, interminabile, şi de o dragoste fără seamăn. Îi ceream iertare... Ea îmi spunea că nu mă vede întru nimic vinovat. Oh, cum aş putea să uit singura fiinţă care m-a înţeles şi a avut milă de mine? Şi cine ar putea pretinde că, fără ura care ne otrăvea, n-aş fi devenit soţul şi omul normal spre care năzuisem din toate forţele mele.

Nu mai eram atât de timid ca la început, nu mi-era frică de nevastă-mea, dispăruse groaza care-mi îngheţa sângele la apropierea ei. Aveam chiar momente când dorinţi vagi, slabe deşteptări, mici impulsuri senzuale îmi furnicau trupul şi mă făceau să roşesc când ea mă strângea în braţe, mă mângâia, mă asigura de dragostea ei.

Dar ceea ce dragostea creează cu greutate, ura distruge într-o clipă şi iată ce nu voi ierta niciodată oamenilor. În toate dimineţile, de-abia ieşit din cameră, cele două bufniţe ale

nenorocirii noastre se repezeau asupra bietei femei şi o întrebau dacă s-a „petrecut" ceva. Fiindcă ea refuza să vorbească, blestematele coabe îi cădeau pe cap cu sfaturile lor de despărţenie şi o torturau până la disperare.

Această ciopârţire şi distrugere sistematică a puţinului bine pe care natura încerca să-l reclădească, dură zece luni. Ne înăbuşeam. Cei doi călăi de la Galaţi începură să devină ameninţători, m-au insultat şi m-au somat să-mi decid nevasta pentru divorţ. Nu mai era chip să rezist. Strânşi unul lângă altul, refuzam de multe ori să coborâm la masă, trăiam zile întregi mâncând o singură dată. Apoi pe neaşteptate, mi se născu în minte ideea de a fugi.

Ea mă întrebă dacă aş putea câştiga ce ne trebuie cu puţinii bani ce-mi rămăsese, şi la răspunsul meu înflăcărat asupra viitorului de libertate şi de iubire pe care eram în stare să i-l deschid departe de casa asta blestemată, lacrimi de fericire ţâşniră din ochii ei. Îmbrăţişaţi ca doi fraţi, pierduţi într-o lume vrăjmaşă, aveam obrajii şi hainele udate de propriile noastre lacrimi; şi am trăit aşa orele celei mai curate fericiri ce se putea gusta pe pământ.

Dar orele acestea fură şi cele din urmă ce ne-au fost date să trăim. Marele val al urii oamenilor se apropia.

Era la sfârşitul lui februarie. Aveam planul nostru bine fixat: să aşteptăm încă o lună şi, către sfârşitul lui martie, să fugim pe o corabie la Stambul.

Dar, de câteva zile, băgarăm de seamă o schimbare ciudată în atitudinea celor doi tirani ai noştri: ei încetaseră deodată să mai vină dimineaţa la nevastă-mea, n-o mai terorizau şi, cât despre mine, bătrânul îmi spuse într-o seară că pot să ies şi să vin când oi vrea. Rămăsei uluit! Alergai la Tincuţa, dar ea izbucni în lacrimi:

– Cred că o nenorocire ne pândeşte! îmi zise ea. Visez urât, te văd noaptea înconjurat de copii care plâng şi eu împodobită cu aur şi cu pietre scumpe... E foarte rău. Nu mai ieşi! Cine ştie

ce ţi se poate întâmpla? Suferim închisoarea asta de zece luni. S-o mai răbdăm câteva săptămâni!

La aceste cuvinte, simţii că un pumnal îmi intră în inimă şi am început să tremur. Dar, dragii mei, soarta omului e scrisă dinainte.

A doua zi, era o dimineaţă strălucitoare de iarnă liniştită. Zăpada, groasă de trei palme, acoperea lumea cu linţoliul ei curat şi clopoţeii săniilor umpleau aerul cu zăngănitul lor nostalgic. Stam la o fereastră şi mi se părea că zidurile se dărâmă peste mine. Înnebuneam! O putere de nestăpânit mă chema afară, către acel afară care era mişcarea, viaţa, năvalnicul mister al existenţei libere, pe care n-o mai cunoşteam de aproape un an. Mă aruncai la picioarele soţiei mele şi o implorai să mă lase să ies un ceas, o jumătate de ceas, cinci minute, înafara zidurilor, de sub acoperişuri, din mizerie!

Ea se îndură şi-mi dădu îngăduinţa, sfătuindu-mă să iau cu mine cuţitul şi două pistoale şi recomandându-mi să nu intru în vorbă cu nimeni. Îi sărutai papucii, îmi luai cojocul, căciula de astrahan şi coborâi în prăvălie.

Ah, ieşirea asta a fost nenorocirea mea şi a bietei Tincuţa! A fost nenorocirea noastră – fără a fi numaidecât, fiindcă nimic nu mi se întâmplă în dimineaţa aceea şi tot nimic nici când ieşii după-amiază, nici a doua zi. Dar desigur că în timpul unei astfel de treceri prin prăvălie am fost recunoscut de ochiul trădător pe care bătrânul îl ascunsese în dreptul vreunei uşi, şi care mă demască!

În seara ultimei duminici pe care am trăit-o în această casă, venind cu ochii plini de măreţia Dunării ce-şi ducea enormele sloiuri de gheaţă – îmbrăţişam pentru ultima oară femeia care a fost, vreme de zece luni, cea mai drăgăstoasă dintre soţii şi cea mai curată dintre fecioare.

Eram liniştit... Dar coborând pentru a cina, o tragică împovărare ne lungea figurile şi ne ţinea la limita lacrimilor. Ea întrebă către sfârşitul mesei:

– Pentru ce n-au venit fraţii?

– Trebuie să vină numaidecât, răspunse tatăl.

Ne aprinserăm narghilelele şi băurăm cafeaua turcească. Afară, noapte şi linişte. Era târziu. Deodată, surprinzând o privire semnificativă între bătrân şi mătuşă, Tincuţa izbucni în suspine.

În momentul acela, uşa se dădu de perete şi cei doi fraţi, întunecaţi ca nişte călăi, apărură aducând un om la vederea căruia pălii.

Era un grec care fusese pe vremuri prietenul meu şi care venea ca delator şi ca ucigaş.

În picioare toţi trei, înaintea uşii rămasă deschisă, prima vorbă, drept bună seara, a fost cea a trădătorului. Întinzând braţul şi arătându-mă, el zise în româneşte:

– Ăsta e domnul Isvoranu al vostru? Bineînţeles că e „legat": ăsta e Stavru, salepgiul şi pederastul.

La această ultimă vorbă, care denumea viciul meu şi al lui, Tincuţa dădu un strigăt şi căzu la pământ, în vreme ce eu...

Înşfăcat cu cruzimea şi setea de răzbunare a cumnaţilor mei, fusei dus în prăvălie şi călcat în picioare, lovit în cap, pe faţă, pe piept, până am leşinat. Pe urmă...

Pe urmă mă trezii afară în zăpadă, înaintea porţii zăvorâte a unei curţi ce da spre un gang închis. Eram îngheţat. Mâinile şi picioarele, pieptul, capul, zdrobite. Şi, drept îmbrăcăminte de iarnă, mă găseam în cămaşă şi cu capul gol.

Îmi adunai puterile şi mă dusei să cer ospitalitate unui turc, care îmi furniza salepul înainte vreme. Mă primi creştineşte şi mă îngriji ca un frate.

Patru zile după aceea, omul acesta cumsecade, fără să ştie cui vorbeşte, mi-aduse la patul meu de suferinţă ştirea care umpluse tot oraşul: Tincuţa fusese pescuită pe malul stâng al Dunării de către lipoveni.

. . . .

De atunci au trecut treizeci şi cinci de ani şi în fiecare an, la data fatală, mă duc pe malul Dunării ce-şi poartă sloiurile, ca să cer iertare Tincuţei de jignirea ce i-am adus-o...

Ţie, de asemeni, Adrian, îţi cer iertare pentru jignirea ce ţi-am adus-o.

Pe drumul către Slobozia, între două lanuri de orz, căruţa cu trei oameni mergea la trap. Înaintea ochilor calului care se scutura în răcoarea dimineţii, luceafărul scânteia pe bolta purpurie a Răsăritului.

O ciocârlie zbucni din lan şi se înălţă către cer. Stavru o urmări cu privirile, până ce o văzu căzând ca o piatră. Cu ochii ficşi spre locul unde o văzuse căzând, el cântă – în acea limbă universală cunoscută oamenilor care n-au patrie şi pe acea melodie ce nu se poate prinde pe hârtie:

Dac-aş fi o ciocârlie,
Ca ea aş săgeta văzduhul,
Dar n-aş mai veni pe pământ,
Unde oamenii seamănă grâu,
Unde oamenii seceră grâu,
Unde se seamănă şi se seceră fără nici un rost!

II
CHIRA CHIRALINA

În crângul în care căruţa celor trei se oprise în sfârşit pentru masa de amiază, Stavru se lăsă rugat de tovarăşii lui, care, de o oră, cereau să le istorisească copilăria sa şi a surorii sale, pe care o evocase la începutul povestirii lui din pod. Nu-i lipsea pofta de a istorisi, căci sufletul îi era acum dispus să evoce această depărtată amintire, dar aşa se întâmplă când vrei să te atingi de zăgazurile ruginite ce opresc trecerea apelor trecutului: îţi place să te laşi rugat.

Întinşi pe iarba moale, cei trei fumau tăcuţi, în vreme ce calul păştea iarba şi strănuta, mişcându-se cu paşi mărunţi în juru-le. Stavru se sculă, adună câteva crengi uscate şi aprinse focul, şi când jeratecul a fost gata, căută în căruţă sculele pentru preparat cafea, fierse apa şi aruncă în ibricul de aramă zahărul şi cafeaua necesară. După care, cu un talent de cafegiu, vărsă lichidul spumos şi aromatec în trei filigeane, se aşeză turceşte şi începu:

– Nu-mi amitesc nici data, nici vârsta exactă ce aveam în momentul acela. Dar ştiu că evenimentul cel mai apropiat care urmă dramei ce o să vă povestesc a fost războiul Crimeii.

Copil, mi-aduc aminte de asprimea unui tată, care bătea pe mama în toate zilele, fără să înţeleg de ce. Mama lipsea deseori de-acasă, se întorcea şi iar era bătută, înainte de plecare şi după sosire. Nu ştiam dacă era schingiuită înainte, pentru a o face să plece sau pentru a o reţine, nici dacă la sosire era din pricina lipsei ori fiindcă se întorsese.

Mi-amitesc apoi că, în vremea aceea tulbure, lângă tata se afla totdeauna fratele meu mai mare, tot aşa de aspru ca şi el, iar lângă mama se tânguia soru-mea, Chira, cu patru ani mai în vârstă decât mine şi către care mă simţeam atras.

Încet-încet, ceaţa se risipeşte, cresc şi încep să înţeleg. Şi înţeleg lucruri ciudate... Să tot fi avut opt-nouă ani; soru-mea între doisprezece şi treisprezece şi era aşa de frumoasă că mă ţineam toată ziua lângă ea, pentru a o privi din cap până în picioare. Ea se gătea de dimineaţă până seara şi mama făcea la fel, căci şi ea era tot atât de frumoasă. Dintr-o cutie de fildeş, amândouă înaintea oglinzii, îşi făceau genele cu chinoroz înmuiat în untdelemn, sprâncenele cu un tăciune de lemn de busuioc, iar pe buze, pe obraji, ca şi pe unghii dădeau cu roşu de cârmâz. Şi când această lungă operaţie era sfârşită, ele se sărutau, şi spuneau cuvinte de dragoste şi începeau a-mi face şi mie toaleta. Apoi, toţi trei, luându-ne de mână, dănţuiam după moda turcească ori grecească, şi ne îmbrăţişam. Astfel, formam o familie aparte...

Acum tatăl şi fiul mai mare nu mai veneau în toate serile acasă. Erau amândoi caretaşi, cei mai mari şi mai căutaţi meşteri din tot ţinutul; şi atelierul lor se găsea în partea opusă a oraşului, în cartierul Karakioi, în vreme ce noi locuiam în Cetăţuie. Între noi şi ei se întindea tot oraşul. Casa din Karakioi era a tatălui meu. El avea acolo doi lucrători şi doi ucenici cărora le da mâncare şi casă. Mai avea o servitoare bătrână, care se ocupa de gospodărie. Erau şapte. Noi nu mergeam acolo niciodată şi eu de-abia cunoşteam atelierul tatei, care mă înspăimânta. În Cetăţuie eram la mama. Nu ne păsa de nimic, toată ziua petreceam, iarna beam ceai, vara siropuri şi tot anul mâncam baclavale, sarailii, beam cafea, fumam din narghilea, ne găteam şi dănţuiam. Era o viaţă frumoasă...

Da, era o viaţă frumoasă, afară de zilele în care tata ori fiu-său, sau amândoi deodată, năvăleau în mijlocul petrecerii şi zvântau în bătaie pe mama, snopeau cu lovituri de pumni pe Chira şi rupeau bastoanele în capul meu, fiindcă acum făceam şi eu parte din horă. Cum vorbeam curent limba turcă, ei ziceau femeilor „paceauri“ iar mie: „chiciuc pezevenghi“. Cele două

nenorocite se aruncau la picioarele zbirilor, le înlănţuiau genunchii şi-i rugau să le cruţe cel puţin faţa:

– Nu obrajii! strigau ele. Pentru numele lui Dumnezeu şi al Sfintei Fecioare, nu loviţi faţa! Nu vă atingeţi de ochi! Iertare!

A! faţa, ochii, frumuseţea acestor două femei! Nu era alta care să le-o întreacă! Ele aveau păr de aur, lung până-n călcâie, pielea obrazului albă; sprâncenele, genele, ochii, negri ca abanosul. Căci pe tulpina românească, din partea mamei, trei rase diferite se altoiseră: turcă, rusă şi greacă, după ocupanţii care stăpâniseră ţara în trecut.

La vârsta de şaisprezece ani, mama născu pe cel dintâi copil, dar în ziua când deschisei ochii, nimeni n-ar fi crezut că era mamă a trei copii. Şi femeia asta, care era făcută să fie mângâiată şi răsfăţată, era bătută până la sânge. Dar dacă tata n-o copleşea cu mângâierile, amanţii ei o despăgubeau îndeajuns şi n-am ştiut niciodată dacă la început a fost bătută fiindcă îşi înşelase bărbatul sau îl înşelase pentru că fusese bătută. În orice caz, tărăboiul n-a contenit niciodată la noi, fiindcă strigătele de plăcere alternau cu strigătele de durere; şi cum înceta ciomăgeala, râsetele izbucneau pe feţele udate de lacrimi.

Eu făceam de pază, mâncând prăjituri, în vreme ce curtezanii – cu purtări, de altminteri, cuviincioase – stăteau turceşte pe covoare, cântau din ghitară şi îndemnau pe femei să joace după arii orientale, acompaniate de castaniete şi tamburină. Mama şi Chira, îmbrăcate în mătase şi săgetate de dorinţi, jucau danţul batistei, se învârteau, se legănau, se ameţeau. Apoi, cu faţa îmbujorată de căldură, ele se trânteau pe perne enorme, îşi ascundeau picioarele în rochiile lor lungi şi-şi făceau vânt. Se beau lichioruri fine şi se ardeau aromate. Bărbaţii erau tineri şi frumoşi. Totdeauna bruni, negri, ei aveau o înfăţişare elegantă, mustăţile ascuţite, bărbile foarte îngrijite, iar părul lor lins ori creţ răspândea un miros puternic de unt de migdale, parfumat cu mosc. Erau turci, greci şi câteodată români, căci

naţionalitatea nu juca nici un rol, cu condiţia ca curtezanii să fie tineri şi frumoşi, delicaţi, discreţi şi nu prea grăbiţi.

Situaţia mea era foarte ingrată. Nimănui nu i-am vorbit până azi de ceea ce au fost chinurile mele atunci.

Rostul meu era să veghez, aşezat pe marginea ferestrei şi să preîntâmpin orice surpriză. Asta îmi plăcea mult, fiindcă uram de moarte pe cei din Karakioi, care ne băteau. Dar în pieptul meu se da o luptă între datoria şi gelozia mea.

Eram gelos, grozav de gelos.

Casa era aşezată în fundul unei vaste curţi împrejmuită cu ziduri. Unele ferestre dădeau către această curte, iar altele, înapoi, erau suspendate deasupra platoului care domina portul. Nu puteai pătrunde în casă decât prin unica intrare din faţă, dar pentru a fugi, de! musafirii făceau mai puţine nazuri, şi dacă povârnişul platoului ar fi putut vorbi, câţi inşi n-a văzut el căutând scăpare pe acolo!

Căţărat pe pervazul ferestrei, stăteam cu ochii pe felinarul ce lumina, toată noaptea, deasupra porţii, iar urechea mi-era ciulită să aud zgomotul zăvoarelor ruginite.

Dar ţineam să văd deopotrivă şi ce se petrecea înăuntru. Mama şi Chira erau frumoase de te-nnebuneau. Rochia le strângea talia de le-ai fi trecut-o printr-un inel. Sânii – rotunzi ca doi pepenaşi. Părul – răsfirat din belşug pe spate şi pe umerii goi. Pe frunte aveau o panglică de un roşu aprins, iar genele, lungi, clipeau drăceşte, parcă pentru a aţâţa para flăcărilor din ochii aprinşi de patimi.

Deseori, în goana lor de a se face plăcuţi femeilor, în vorbăria lor neroadă, musafirii deveneau caraghioşi. Aşa, într-o seară, unul din ei, voind să complimenteze pe mama, zise: „găina bătrână face zeama bună“. Biata femeie, jignită, îi aruncă evantaiul în cap şi plânse. Alt invitat, se ridică furios, dădu neghiobului cu tifla şi-l scuipă în faţă. Se luară de piept, răvăşiră casa, răsturnară narghilelele. Asta ne făcu să râdem cu lacrimi. Pentru a face pace, mama îi sărută pe amândoi.

Dar aceste sărutări, aceste îmbrăţişări, erau un mijloc al ei de a răsplăti tot felul de merite. Pentru o voce frumoasă, pentru o vorbă de haz, un joc iscusit, ea da sărutări, şi tot aşa făcea când trebuia să înveselească pe un posac, să şteargă urma unei vorbe supărătoare, să potolească un zurbagiu prea gelos, să scoată din încurcătură pe vreun prost.

Chira, pe de altă parte, strălucea în felul ei. Foarte dezvoltată fiziceşte de la paisprezece ani, ea părea cu doi ani mai mare. Nebunatecă, şireată, cu năsuşorul cam încovoiat, cu bărbia ascuţită, cu două gropiţe în care zeul dragostei picase două aluniţe aproape simetrice, Chira nemulţumea atât pe îndrăgostiţii ei, cât şi pe mine, cu zburdălniciile, înţepăturile şi glumele sale. Ei se aşteptau să obţină mult mai mult, iar eu socoteam că e prea darnică.

Ca să nu supărăm pe nimeni, le ziceam musafiri curtezanilor care veneau la noi. Una, două, musafirii îi sărutau mâinile şi sandalele. Ea îi trăgea de nas şi de barbă, le vărsa sirop pe cărbunii care ardeau deasupra tumbechiului narghilelelor, le da să bea din paharul ei şi apoi spărgea paharul pentru a-i jigni, dar revenea un minut după aceea pentru a depune vârful pletelor ei pe buzele celor jigniţi.

Toate astea mă înfuriau, căci iubeam pe Chira mai mult decât pe mama. O adoram şi nu sufeream nici o mângâiere ce venea de la altul decât de la mine.

Mi-aduc aminte că într-o seară, spre culmea geloziei mele, nodul de la o sandală a Chirei desfăcându-se în timpul dansului, ea îşi aşeză piciorul pe genunchiul unui musafir şi-i ceru să-i lege şiretul. Înţelegeţi ce fericire pentru norocosul acela! El se execută, prelungindu-şi plăcerea cât putu mai mult în vreme ce eu deschideam nişte ochi de lup. Pe urmă ticălosul începu să-i mângâie piciorul şi chiar pulpa. Şi ea, ei bine, ea nu zicea nimic, se lăsa! Atunci, furios, pierzându-mi cumpătul am strigat:

– Tata!... Fugiţi!...

Cât ai clipi din ochi, cei doi musafiri încălecară fereastra şi dispărură în întuneric, rostogolindu-se pe panta dealului.

Unul din ei, un grec, în graba lui, şi-a uitat fesul şi ghitara, pe care mama le luă şi le aruncă după cele două narghilele ce erau de prisos.

Scena asta a fost atât de hazlie, încât eu, odată trecută mânia, fusei apucat de un acces de râs nebun, căzui de pe pervaz, mă rostogolii pe covor şi mă făcui vânăt la faţă. Mama crezu de-a binelea că înnebunisem de groaza sosirii tatei; bietele femei sfâşiară aerul cu strigătele lor înfricoşate, uitară de tata şi de dracu şi se aruncară asupra-mi, deznădăjduite.

– Nu vine tata! am izbutit să le spun în sfârşit, m-am supărat însă fiindcă Chira l-a lăsat să-i mângâie pulpa! Şi m-am răzbunat! Asta-i tot!

Bucuria le făcu acum să ţipe mai tare şi mă bătură straşnic la fund tot sărutându-mă; apoi începurăm să ţopăim prin odaie, mulţumiţi că ne alesesem, ele cu spaima, iar eu cu o urecheală sfârşită cu mângâieri.

Doi sau trei ani se scurseră în chipul fericit de mai sus, singurii ani ai copilăriei mele care mi-au rămas clar în amintire. Împlinisem unsprezece ani, Chira avea cincisprezece şi eram nedespărţit de ea. O urmăream pretutindeni, ca un căţel, o pândeam când îşi făcea toaleta, îi sărutam hainele îmbibate de parfumul ei; şi biata copilă se apăra cum putea, cu gingăşie, crezându-mă nevinovat, deloc pătimaş. Vorbind drept, n-aveam nici un gând precis, nu ştiam ce voiam, muream de plăcere şi mă topeam după ea.

Trebuie să mai spun că, în casa mamei mele, trăiam în iadul dragostei. Totul era dragoste; cele două femei ca şi adoratorii lor, toaletele, lichiorurile, parfumurile, cântecele şi dansurile. Chiar fuga caraghioasă şi dramatică a curtezanilor mi se părea voluptuoasă şi pasionantă. Numai sosirea tatei şi buşeala noastră cu capul de toţi pereţii erau neplăcute şi fără iubire. Dar le primeam ca un preţ: preţul plăcerii. Mama zicea:

– Orice fericire îşi are latura ei tristă; viaţa chiar o plătim cu moartea. De aceea şi trebuie s-o trăim. Trăiţi-o, copii, trăiţi-o

după gusturile voastre şi în aşa fel ca să nu regretaţi nimic în ziua judecăţii din urmă.

Conduşi de-o asemenea „filosofie" e uşor de înţeles cu ce grabă ne sileam, şi eu, şi Chira, să urmăm exemplul mamei. Având averea ei personală, asigurată în mâinile fraţilor ei, contrabandişti de articole orientale, ea îşi îngăduia orice plăcere, se făcea adorată, schimba amanţii mai mult sau mai puţin satisfăcuţi, tot aşa de des ca rochiile, se lăsa să fie snopită în bătaie de tată-meu, apărându-şi numai faţa, după care trecea la o nouă distracţie.

Ea avea chiar o anumită virtute: când se ştia prea plină de păcat şi se temea ca furia bărbatului ei să nu se reverse asupra noastră, ţinea uşa închisă până ce noi izbuteam să fugim pe fereastră. Pe urmă o deschidea vitejeşte şi încasa singură şi pentru noi.

Când ne întorceam, câteva ceasuri după aceea, o găseam lungită pe sofa, cu faţa acoperită de miez de pâine albă înmuiat în vin roşu, pentru a vindeca umflăturile şi vânătăile. Se scula râzând nebuneşte; şi, cu oglinda în mână, ne spunea, arătându-ne faţa tumefiată:

– Nu e aşa că nu m-a sluţit prea tare? În două zile n-o să rămână nici urmă... Şi atunci, iar o să poftim *musafiri!* Nu moare cineva de-o bătaie!

Ne nelinişteam de trupul ei. Trebuia să fie groaznic, la vedere. Ea exclama:

– O, trupul! Trupul nu se vede!

Şi semnele bătăii odată vindecate, chefurile reîncepeau vârtos.

În casă nu se făcea nici un fel de bucătărie, căci mamei îi era silă de mirosul cepei prăjite. Era abonată la o locantă vecină, care ne trimitea cele trebuincioase: supe, mâncăruri, prăjituri, creme, în vase de aramă date de mama. O spălătoreasă venea luni dimineaţa să ne ia rufele murdare din timpul săptămânii şi ne lăsa altele curate. Împreună cu bătrânul turc – negustor de pomezi şi dresuri – asta e toată lumea pe care o văzui intrând în casă, afară de *musafiri,* fireşte, care nu erau totdeauna siguri

că vor ieşi pe unde au intrat. Afară, de asemeni, de tata şi de frate-meu, care erau *„musafiri* nepoftiţi" şi care ne făceau vizite foarte neplăcute. Cum, de mai bine de doi ani, tata nu mai dormea la noi şi nu venea decât de trei sau patru ori pe lună pentru a ne cotonogi, casa era liniştită.

Scutite de grijile gospodăriei, cele două femei îşi petreceau vremea cu odihna, cu baia, cu toaleta, cu siropurile, ca mâncarea, cu narghilelele şi cu primirea curtezanilor. Nu uitau nici rugăciunile, dar nu se duceau niciodată la biserică, iar timpul sacrificat lui Dumnezeu era foarte scurt. Mama se scuza, zicând:

– Dumnezeu vede bine că nu-l contrazic: rămân cum m-a făcut... Ascult, supusă, strigătele şi poruncile inimii mele.

Chira întâmpina:

– Dar, mamă, nu crezi că se cam amestecă şi dracul, câteodată?

– Nu, răspundea ea, nu cred în dracul; Dumnezeu e mai tare ca el. Şi dacă suntem cum suntem, e pentru că Dumnezeu o vrea.

Şi, desigur, mama era mulţumită de ceea ce Dumnezeu voia ca ea să facă, fiindcă el nu voia lucruri silnice.

El voia, mai întâi, ca mama şi fiica să stea în pat dimineaţa cât le-o plăcea, loc potrivit pentru a ronţăi pesmeţi cu unt şi miere şi pentru a bea cafeaua cu lapte.

Dumnezeu le poruncea apoi să se îmbăieze şi să-şi ungă corpul cu elixir de smirnă, să-şi frăgezească obrajii cu abur de lapte, fierbând la foc mic; să-şi facă părul lucios cu unt; să-şi lustruiască unghiile cu o pensulă înmuiată în esenţă de anilină de acaju. Era apoi o întreagă daraveră cu toaleta genelor, sprâncenelor, buzelor şi obrajilor. Şi când totul era gata, urmau dejunul, fumatul şi siesta. Se trezeau când soarele era la chindie, pentru a arde aromate, pentru a bea siropuri şi, în sfârşit, pentru a începe marea dandana a zilei: cântecele, dansurile, cheful, care ţinea până la miezul nopţii.

Mama era mult mai bogată decât tata; şi cu toate cheltuielile nebuneşti, averea ei, plasată în întreprinderi cam nelămurite, de către fraţi, îi aduceau venituri atât de mari, încât îi rămânea

destul ca să pună deoparte în fiecare lună (tot în mâna fraţilor ei) banii destinaţi Chirei şi mie.

Eu nu cunoşteam prea bine viaţa mamei mele. Mi-aduc aminte să fi auzit-o povestind că părinţii ei fuseseră hotelieri bogaţi. Tatăl său, un turc bun şi pios, fusese trimis din Stambul cu firman de la Sublima Poartă pentru a deschide un hotel în *Ibraila* către sfârşitul veacului al XVIII-lea, cu însărcinarea de-a primi şi ospăta pe toţi demnitarii pe care Sultanul îi trimitea în paşalâcul său. El avea trei femei: două grecoaice şi o româncă. Românca a fost mama mamei mele. Celelalte două femei au dat naştere la trei copii, dintre care unul a înnebunit şi s-a spânzurat. Dar mama, ca şi fraţii ei vitregi, nu se înţelegeau în casa părintească decât pentru a o răvăşi.

După cât se pare, nimic mai înteresant nu se săvârşea în casa asta decât să se adune bani şi să se facă rugăciuni la doi Dumnezei, în trei limbi deosebite.

Cei doi băieţi se apucară de contrabandă, iar mama, încă foarte tânără, era gata să-i urmeze, când turcul se hotărî, scurt, s-o mărite cu un om aspru şi fără inimă, tatăl meu, care se îndrăgosti de ea, „probabil, zicea mama, într-un moment când Dumnezeu se scobea în nas". Bunicul dădu tatălui meu aur mult şi lăsă moştenire mamei o mare parte din averea sa, cu dreptul de a o administra după pofta ei, cu condiţia de a rămâne măritată.

Astfel legată de un om pe care îl ura, ea ştiu să se plece voinţei turcului, de teamă de-a nu se vedea deposedată – făcu pe pisicuţa, îi câştigă încrederea şi, la moartea lui, reuşi să-i smulgă averea ce-i era destinată, dând-o apoi în seama fraţilor, care o adorau.

Atunci începu viaţa de petreceri, de plăceri şi de amoruri nebune, pe care o aveam sub ochi şi pe care tatăl meu nu putea s-o împiedice, cu toată brutalitatea lui. Mama i-ar fi făcut bucuroasă un dar din zestrea ei, dacă ar fi vrut să-i redea libertatea, dar el ţinea să se răzbune de dezonoarea ce-i făcuse.

În ziua despărţirii lor, luând cu el tot ce-i aparţinea, tata zise mamei, arătându-ne pe mine şi pe Chira:

– Pe şerpii ăştia doi, ţi-i las. Ei nu sunt copiii mei, seamănă mamei lor.

– Ai vrea poate să semene şi ei tatălui lor? răspunse ea. D-ta eşti un om uscat, un mort; împiedici pe cei vii să trăiască. Mă mir că uscăciunea D-tale a fost în stare să zămislească chiar şi pe acest neisprăvit, cu care te potriveşti de minune, dar nu e fiul meu!

Şi biata mamă avea drept să spună că acest mort ne împiedica să trăim. O făcea chiar din ce în ce mai des. Ştiind că mama ţinea la faţa ei, ca la viaţă, el o lovea totdeauna în acest centru al existenţei sale; şi, în vremea din urmă, nenorocita trebuia să se îngrijească câte opt şi zece zile pentru a face să dispară vânătăile şi rănile. În acest timp nu mai putea fi vorba de distracţie, nici de-a mai primi *musafiri.* Aceasta o arunca în melancolie, nu ne mai mângâia ca altă dată şi, pentru întâia oară, o văzui plângând de deznădejde.

Dar, asemenea deznădejdi o făceau să dorească răzbunarea cu o patimă înzecită, spre a face pe tiran şi mai furios; şi izbuti aşa de bine, că furia lui ne-a fost fatală.

Într-o seară, casa gemea de *musafiri.* Erau cel puţin şapte. Mama atârnase patru candelabre pe pereţi, fără a mai vorbi de policandrul din plafon. A numărat lumânările: erau douăzeci şi patru. Lumina era orbitoare.

În ziua aceea chiar, mama chemase un lăcătuş şi puse un zăvor mare la poarta masivă a curţii, care se închidea numai cu cheia. Astfel asigurată, ea se dădu veseliei celei mai neînfrânate din câte am cunoscut. Cred încă şi azi că ea presimţea sfârşitul vieţii ei fericite şi voia să-l trăiască cu toată intensitatea.

Din cei şapte invitaţi, trei erau muzicanţi greci, renumiţi în petrecerile timpului. Deschizând balul, mama dărui fiecăruia dintre ei o mică pungă de piele cu câte zece galbeni, înveliţi în câte o batistă de mătase brodată şi le zise:

– Palicarilor! aveţi în aceste pungi de cinci ori mai mult decât e dreptul vostru, cântând toată noaptea! Nu vă covârşesc astfel numai din generozitate. În casa asta, veselia se plăteşte scump şi se poate ca astă-seară să ieşiţi pe ferestrele ce vedeţi colea. Sunteţi sprinteni de picioare?

Şi le deschise ferestrele, suspendate deasupra râpei. Palicarii se aplecară peste pervaz, măsurară din ochi adâncimea, cântăriră greutatea aurului, săltând pungile în mâini, şi acceptară cu un curtenitor *„Evallah!"* Cântecul, dansul, petrecerea începură.

Cele trei instrumente: clarinetul, piculina şi ghitara erau mânuite cu îndemânare. Chira şi mama, răsturnate ca nişte cadâne pe sofa, ascultau răpite cântecul plângător, apoi tumultuos al doinelor, languroasele manele turceşti şi pastorale greceşti, acompaniate de aplauzele şi de vocile bărbăteşti ale celor patru *musafiri.*

După fiecare cântec, mama servea lichioruri, cafele, narghilele. Două tăvi mari cu cataif şi sarailii erau oferite ispititor ochilor celor mâncăcioşi.

Cum în seara aceea nu mai făceam de gardă, am dansat cu sora mea, cu mama, singur, şi cu amândouă până am ameţit. Dansul era cea mai mare pasiune a scurtei mele copilării acasă, precum şi un mijloc de-a dobândi de la Chira mângâierile cele mai nebune. Jocul arăbesc al pântecului, pe care l-am executat singur, a fost aşa de bogat în mişcări în seara acestei ultime petreceri, că cei trei muzicanţi, care erau cunoscători, mă lăudară şi mă îmbrăţişară cu căldură. Chira era la paroxism. Mama exclamă:

– Ei, da! Ăsta e cu adevărat băiatul meu! Nu e nici o îndoială!

În timpul unei pauze, când toţi bărbaţii, stând turceşte pe covoare, fumau zgomotos narghilelele lor, Chira întrebă ce devenise unul dintre adoratorii ei cei mai stăruitori.

– Şi-a scrântit piciorul în ultima săritură pe fereastră, răspunse *musafirul.*

Şi în ilaritatea generală, el explică cum bietul om gemea, în momentul ăsta, în patul lui îngrijit de un masor. Povestea

puse pe gânduri pe ghitarist, care era scurt şi gros. El se duse la fereastră şi scrută încă o dată abisul. Un *musafir* îl linişti, spunându-i:

– Nu e prea sus! Cel mult doi metri. Numai că nu trebuie să sari prea înainte, ci să te laşi să aluneci încetişor, apoi să te ţii dârz când începi să te rostogoleşti pe panta cea mare. În fundul ei îţi vei găsi fesul şi ghitara!

Am râs cu toţii şi dansul reîncepu.

Întâmplarea aceasta se petrecea prin luna iunie, puţin înainte de seceriş.

Înspre curte, ferestrele erau astupate cu draperii grele, pe când acelea care dădeau spre Dunăre n-aveau decât perdeluţe subţiri. Şi eram cu toţii obosiţi când, în dimineaţa aceea, aurora zvârli albul ei aurit pe geamuri. Ne înăbuşeam... Atmosfera era otrăvită de fumul narghilelelor, cu toate aromatele arse. Mama deschise o fereastră şi respiră adânc aerul parfumat. Lângă ea, Chira şi eu priveam zorile care luminau deja balta cu pădurea ei de sălcii. Apoi, întorcându-se către oaspeţi:

– Ei bine, dragii mei, petrecerea s-a sfârşit! zise ea. La culcare!

În momentul acesta zgomotul unui corp căzând greu în curte ne făcu să tresărim, şi puţin după aceea se auzi scârţâitul zăvoarelor şi ţâţânelor de la poartă.

Mama strigă:

– Fugiţi! Au sărit zidul!

Şi în vreme ce tata şi fiu-său zgâlţâiau uşa, *musafirii* se zvârliră prin cele două ferestre, uitând toate precauţiile ca şi cum îi aşteptau saltele de lână. Lăutarii au fost cei dintâi care o tuliră, iar ceilalţi îi îmbrânceau de la spate, în ciuda sfatului de a nu sări prea departe. În câteva clipe, casa era goală; chefliii se rostogoleau unii peste alţii pe panta nisipoasă. Dar cât despre a ascunde urmele petrecerii, nu mai putea fi vorba.

Şi atunci, vitejeşte, mama se duse să dechidă. Ea a fost imediat înşfăcată de păr şi aruncată la pământ. Fratele făcu la fel cu Chira; şi eu, înnebunit de a o vedea pe soră-mea aşa de

crunt călcată în picioare, luai o narghilea şi o spărsei în capul nemernicului. El lăsă pe Chira, duse mâna la cap şi, plin de sânge, se aruncă asupră-mi. Avea aproape douăzeci de ani şi era foarte tare. Mă bătu până se sătură şi până mă podidi sângele pe nas şi pe gură.

În vremea asta, mama era snopită în bătaie nu alta. Leşinată, cu îmbrăcămintea sfâşiată, cu corpul aproape gol, şi tata mai continua s-o lovească. Frate-meu se duse să-şi spele capul însângerat şi Chira alergă la un sertar, de unde se întoarse cu un pumnal în mână, dar rămaserăm împietriţi înaintea grozăviei ce ni se înfăţişa ochilor: tata luase o sanda de lemn – pierdută în fugă de vreun musafir – şi cu tocul pocnea în faţă pe biata mamă care de-abia îşi mai mişca braţele. Faţa ei, scăldată în sânge, era o rană.

Chira înaintă pentru a lovi în spate pe barbar, şovăi şi leşină. Tata o ridică, o aruncă într-un fel de dulap mare băgat în zid, numit iatac şi trase zăvorul. Pe mine mă lăsă sub paza fratelui, care îşi pansa capul cu o basma, iar el luă pe mama în spate şi ieşi în curte. După câteva minute, auzii capacul greu al pivniţei căzând zgomotos peste nenorocita pe care o închidea astfel ca într-un mormânt. Intrând în casă, el se năpusti asupră-mi cu pumnii strânşi şi mă săgetă cu ochii în aşa fel, de crezui că ultimul meu ceas sunase. Dar nu mă atinse, ci numai zbieră:

– Aşa, hai? Spargi capul fratelui tău, iar paciaura de soră-ta voia să mă ucidă! Ei bine, acum s-a sfârşit cu voi toţi!

Ei stinseră lumânările şi mă luară cu dânşii. Trecând prin curte, aruncai o privire asupra capacului pivniţei: un lacăt mare, trecut prin două cârlige, făcea imposibilă o evadare, şi am suspinat la gândul că biata mama, rănită, desfigurată, dar trăind încă, era îngropată în acel oribil mormânt, în vreme ce Chira, în iatac, se înăbuşea de deznădejde.

Afară era ziuă. Cărbunarii turci, cu samarul în spinare şi cu bastonul ascuţit sub braţ, mergeau spre port, la lucru. Şi eu unde mergeam?

Ajunserăm la locuinţa tatei şi am fost de îndată pus să învârtesc tocila, pe care ucenicii ascuţeau barde şi dălţi. În jurul meu, claie peste grămadă, zăceau buşteni de stejar, de tei şi de plop, printre căruţe desfăcute: roate, bucşe, spiţe, oişti, obezi, amestecate cu strujitură.

Până la prânz nu mi-au dat nimic de mâncare. Neobişnuit cu munca, mă istovisem cu totul. Frate-meu mă biciui. Apoi baba îmi aduse mâncare: pâine, măsline, apă.

Partea tristă era că ochii tuturor îmi iscodeau orice mişcare şi nu era nici un chip de fugă. După prânz mă puseră iar la învârtit, iar când mă înmuiam, frate-meu trecea pe lângă mine şi mă izbea cu botforii peste ţurloaie. Încinşi cu şorturi de piele, ca oricare dintre calfe, tatăl său şi el lucrau, forfoteau încoace şi încolo, muţi, morocănoşi, încruntaţi, în mijlocul unei tăceri triste, în care nu se auzea decât zgomotul uneltelor. Lămuririle şi poruncile erau scurte, reci, ca sufletele lor.

Peste noapte am fost încuiat într-o odaie cu ferestrele zăbrelite. Acolo, pe un mindir aşezat la pământ, fără pic de lumină, îmi petrecui noaptea plângând şi gândindu-mă la dragile mele făpturi, care erau şi mai nenorocite decât mine.

A doua zi, vremea se scurse la fel. Mă chinuia gândul dacă nu cumva cruzimea călăilor noştri va fi mergând până acolo, încât să facă uitate pe cele două femei bătute, bolnave şi întemniţate. Spre seară, am hotărât să nu mai plâng şi să încerc să fug cu orice preţ.

În ogradă zărisem fel de fel de scări, iar în chiliuţa mea un morman de spiţe, cioplite din gros: în ele sta libertatea mea. Slujnica îmi aduse cina, pâine şi brânză, vorbindu-mi cu răutate:

– Ei, ce zici, coconaşule? Aici nu-i aşa de bine ca acasă, hai? Apoi de, vezi tu, viaţa nu-i făcută numai din plăceri! Mai trebuie şi muncă. He! he! He, he! trebuie să mai munceşti!

Mă încuie. Eu aţipii pe dată. Când mă deşteptai, nu se luminase încă. Gândurile mă năpădiră şi începui să plâng, amintindu-mi chipul însângerat al mamei. Nu trecu mult, şi cocoşii începură să cânte. Se crăpa de ziuă. Toată casa era

însă cufundată în somn. Deschisei fereastra, şi cu o spiţă încovoiai puţin zăbrelele, care nu erau prea groase. O secure era înfiptă într-un buştean, în ogradă. O smulsei şi înşfăcai la subsuoară o scăriţă, căţărându-mă pe alta, pentru a sări peste zid. Când mă văzui afară, începui să alerg cât mă ţineau picioarele pe drumul portului.

Începuse să se lumineze de ziuă, când ajunsei la poalele povârnişului, pe creasta căruia casa noastră dormea somnul deznădejdii. Pentru întâia oară începui să urc prăvălişul acela, pe care până atunci nu făcusem decât să-l cobor în fugi vijelioase.

Ajuns pe muchie, îmi aşezai scara şi, în timp ce inima zvâcnea neînchipuit de tare, izbii geamul care sări în ţăndări. Atunci – după o clipă de sfârşeală – auzii glasul blând al Chirei, gemând din închisoarea ei:

– Tu eşti, Dragomir?

La chemarea surioarei mele, mă cutremurai şi strigai:

– Eu sunt! Am venit să vă scap!

Mă strecurai înăuntru prin spărtură şi trăsei zăvorul. Palidă, umflată de plâns, Chira îmi sări de gât, întrebându-mă îngrijorată:

– Dar mama? Ce-i cu mama?

– E închisă în pivniţă, trebuie s-o scoatem de-acolo şi să fugim!

Uşa casei era închisă cu cheia. Deschisei fereastra şi sării în curte. Cu ajutorul securii sfărâmai belciugele şi coborâi scara, urmat de Chira. Un miros greu de mucegai, de varză murată şi de legume putrede ne trăzni în nas, căci de vreo doi-trei ani nimeni nu mai coborâse în pivniţă. Broaştele ţestoase mişunau leneşe, şi ouăle lor, ceva mai mărişoare ca ouăle păsărelelor, stăteau înşirate de-a lungul zidurilor. În această ticăloşie, mama zăcea de două zile. O găsirăm sculată în picioare, ca şi cum s-ar fi aşteptat să fie ucisă. Îşi bandajase capul cu fâşii din zdrenţele care mai atârnau de corpul ei măcelărit.

O sprijinirăm să urce scările lunecoase, iar afară, în faţa vedeniei ce mai rămăsese din mândra noastră mamă, îi căzurăm la picioare, ca înaintea unei martire. Un ochi se ascundea sub

legătură, dar ce era cu el, putea oricine să-şi dea seama, judecând după restul trupului zdrobit. Nasu-i era strivit, buzele spintecate, gâtul şi pieptul acoperite de sânge închegat. Mâinile-i erau însângerate şi un deget strivit. Ea ne ridică de jos şi ne spuse cu glasul stins:

– Să fugim cât mai repede! Luaţi cu voi câte ceva de mâncare!

Intrarăm în casă. Ele se spălară şi se îmbrăcară în grabă. Mama îşi luă lădiţa cu bani şi giuvaiere şi scoborârăm încet povârnişul, după ce aruncarăm scăriţa înăuntru şi închiserăm ferestrele prin care atâţia dintre *musafirii* noştri îşi găsiseră scăparea. Fusese scris se vede ca stăpâna casei să iasă la urmă tot pe acolo!

După un ceas eram pe drumul Cazasului, pierduţi în mijlocul holdelor de grâu. La poalele celor două coline care pe vremuri se chemau „tăbii", mama se opri. Şi acolo pe iarbă, între cele două tăbii, care ne ascundeau de drumul mare, mama ne vorbi cam aşa:

– Copiii mei... La multe m-aşteptam din partea tatălui vostru, dar nu mi-aş fi închipuit vreodată c-o să mă sluţească în halul acesta, fără să mă omoare pe loc. Trebuie să ştiţi că ochiul stâng îmi e aproape ieşit din orbită. Pentru mine, asta-i mai rău decât moartea. Dumnezeu m-a făcut pentru plăcerile trupului, aşa cum pe cârtiţă a făcut-o să trăiască departe de lumina soarelui. Şi cum dihaniei ăsteia nu-i lipseşte nimic, ca să poată trăi pe sub pământ, tot aşa şi eu aveam tot ce-mi trebuia, ca să mă bucur de plăcerile vieţii. M-am jurat să mă omor, dacă cumva puterea omenească m-ar sili să trăiesc o altă viaţă decât aceea pe care eu o simt clocotind în sângele meu. Azi a sosit vremea să mă gândesc la jurământul acela. De aceea vă las... Mă duc să mă îngrijesc, departe. Dacă mi-oi scăpa ochiul şi voi izbuti să-mi tămăduiesc urmele rănilor, voi trăi şi mă veţi revedea. Dacă îmi pierd ochiul, nu ne vom mai regăsi niciodată. Şi acum, iată ce mai am de adăugat: tu, Chira, dacă – după cum bănuiesc – nu ţi-e dat să trăieşti în acea curăţenie care

vine de la Dumnezeu şi aduce mulţumire, să nu fii o cinstită făţarnică, să nu faci pe virtuoasa. Nu-ţi bate joc de Dumnezeu, ci fii ceea ce te-a lăsat el – trăieşte-ţi viaţa aşa cum o simţi, fii chiar o destrăbălată, dar o destrăbălată de inimă! E mai bine aşa! Şi tu, Dragomir, dacă nu poţi ajunge om de treabă, fii ca soră-ta şi ca maică-ta, fă-te chiar hoţ, dar un hoţ cu suflet, căci omul fără suflet, dragii mei, e un mort care împiedică lumea să trăiască. E ca tatăl vostru...

Acum, voi o să rămâneţi aici, până când o da soarele-n chindie. De-o fi să înceapă vreo ploaie cu trăsnete, să nu vă adăpostiţi pe sub copaci, ci ascundeţi-vă în groapa cea din coastă. După toacă, vor veni să vă caute doi călăreţi, şi vă vor lua sub aripa lor. Să ştiţi că aceia sunt fraţii mei, doi oameni de omenie şi de inimă. Eu mă duc la ei, dar pe voi nu vă pot lua, pentru că sunteţi încă fără minte şi-i puteţi da de gol, fără voia voastră. Dacă, până la chindie, fraţii mei nu vin să vă ia, întoarceţi-vă la târg şi cereţi găzduire, în numele meu, la locanta de unde luam mâncare, dar să nu ieşiţi din odaie până n-or veni unchii voştri să vă caute. Şi acum, am să vă mai spun un lucru. Trupul nostru e supus tuturor boalelor. Cu voia lui Dumnezeu, nici eu, nici, voi, n-am cunoscut chinurile astea, dar ele există; şi fără de număr sunt cei care pătimesc de ele. În clipele voastre de fericire, gândiţi-vă la ei, şi pe tot anul, daţi o parte din prisosul vostru aşezământului în care ei sunt îngrijiţi! Eu vă las destulă avere de la fraţii mei.

Zicând aceasta, ea scoase din besactea două inele, pe care le înnodă într-o batistă de mătase, o vârî în sânul Chirei, ne îmbrăţişă lung, lung detot, şi plecă, învăluită în mantia ei cu glugă.

După vreo treizeci de paşi se întoarse spre noi, îşi lipi mâinile pe buze, apoi ridică braţul, arătă cu degetul spre cer, se înturnă cu spatele şi pieri.

– Ce va să zică asta? o întrebai pe Chira.

– Asta vrea să zică, frăţioare, că ne vom revedea în cer! îmi răspunse ea.

De atunci n-am mai ştiut nimic de mama.

Rămaşi singuri, uitarăm că eram flămânzi şi am plâns, îmbrăţişaţi, până când sfârşeala şi arşiţa soarelui ne amorţiră într-un somn binefăcător. Când ne deşteptarăm, ni se păru că nu mai făceam parte din lumea asta. Simţeam că ceva groaznic se petrecuse, dar nu ne dădeam seama dacă eram prada unor halucinaţii sau dacă nu cumva viaţa noastră de până atunci fusese numai un vis.

Un lan de rapiţă din împrejurimi ne trimitea plăcutu-i parfum pe aripile unei adieri înăbuşitoare, iar fluturii, libelulele şi bondarii ne chinuiau fără încetare cu veselia lor neîmpărtăşită.

Se apropia de toacă... Lunecând spre zări, soarele îşi potolea strălucirea. Eram îngrijoraţi şi privirile noastre scrutau drumul pustiu în partea în care pierise mama. Ne urcarăm pe una din tăbii. Departe, pe şoseaua Cazasului, se ridica un nor de praf. După câteva clipe, răsăriră doi călăreţi, venind valvârtej şi lăsând în urma lor ca o dâră de fum. Îmi fu frică şi coborâi, de teamă să nu fiu zdrobit sub copitele cailor, al căror ropot ritmic ajungea până la mine. Dar Chira nu mă urmă. Ca înfiptă pe muche, cu fusta fâlfâind, ea îşi flutură batista şi ţipă de fericire la sosirea vijelioasă a celor doi bărbaţi. Aceştia îşi luară caii de frâu, intrară în lan, le scoaseră zăbalele şi-i lăsară să pască între cele două tăbii, care-i adăposteau dinspre drum.

Chira scoborî în goană, îşi desfăşură tulpanul care-i învăluia capul şi, cu părul ei de aur curgând peste umeri, se aruncă la picioarele unchilor noştri necunoscuţi, care şedeau înaintea noastră, înalţi şi spătoşi, ca doi stejari. Erau doi uriaşi de acelaşi stat, părând să aibă între patruzeci şi cincizeci de ani, unul mai voinic decât celălalt.

Pe capetele rase ca-n palmă, purtau turbane. Bărbile şi mustăţile pleoştite le streşinau gurile. Ochii lor mari scăpărau priviri pătrunzătoare, de neîndurat, dar limpezi şi cinstite.

Mâinile păroase semănau cu nişte labe de urs. Erau ca nişte draci negri, învăluiţi în ghebele lor, care-i ascundeau de la gât până sub genunchi.

Ei rămaseră câtva timp nemişcaţi, privindu-ne: pe mine, care înlemnisem în picioare, crezându-mă în faţa unor arătări din basme; pe Chira, prosternată la picioarele lor. Apoi îşi scoaseră mantiile, şi abia atunci văzui că erau îmbrăcaţi turceşte: cu ilice, şalvari, brâie roşii. Ceea ce mă înfricoşă însă peste măsură a fost când îi văzui înarmaţi până-n dinţi, ca pe nişte adevăraţi haiduci: cu flinte scurte în ţeavă, atârnate de umeri, pistoale şi junghere vârâte în cingătoare.

În clipa aceasta, firea pătimaşă a Chirei izbucni cu repeziciunea unui fulger. Cu o singură rugăminte făcută acestor voinici, ea zdrobi o familie, căzând ea însăşi victimă patimei răzbunătoare.

Cel mai vârstnic dintre cei doi inşi o ridică de jos pe Chira şi o privi în ochi, ţinând-o cu mâinile de umeri. O strâmbătură a clăii de păr care-i ascundea gura mă făcu să bănuiesc că dedesubt trebuia să fie un zâmbet. Un surâs mai hotărât se arătă în privirile lui. Apoi, întrebă pe româneşte, cu un glas tăios şi gros:

– Fetiţo! ia spune-mi, care din astea trei limbi o ştii mai bine: turceşte, greceşte ori româneşte?

– Româneşte, cruce de voinic! răspunse ea dârză, ţintindu-l cu o îndrăzneală de necrezut.

– Şi cum îţi zice ţie?

– Chira.

– Ei bine, Chiralina! Uite, eu te sărut ca un unchi, dar ferice de omul care ţi-o putea muşca cireşele gurii ca ibovnic!

El o îmbrăţişă şi o împinse către fratele său. Apoi se-ntoarse spre mine:

– Şi tu, Dragomir voinice, ce te uiţi atât de speriat? mă întrebă el, îmbrăţişându-mă.

Iar după ce-şi aşeză puşca peste ghebă, adăugă:

– Oare ţi-e teamă de bărbile noastre?

Se rostogoli în iarbă şi mă trase lângă el.

Nu crâcneam o iotă. El stărui:

– Ia spune, Dragomire, poate ţi-e frică?

– Da, abia şoptii eu.

– Şi de ce ţi-e frică?

– De armele voastre, că prea aveţi multe.

El izbucni în hohote:

– Ha, ha, ha!... Dragomir flăcăule! Să ştii că niciodată nu eşti prea înarmat, când te-ai stricat cu Dumnezeu şi cu dreptatea făpturilor lui. Dar ce înţelegi tu din astea, ţâncule?

În clipa asta, Chira căzu în genunchi, îşi împreună mâinile ca pentru rugăciune şi strigă:

– Eu pricep asta!

– Şi cam ce pricepi tu, Chiră Chiralină, floare de grădină, tânără tulpină?

– Înţeleg că oamenii sunt răi şi că tu îi pedepseşti!

– Bravo Chiralină! strigă el, pocnind din degete. Dar, ce? Nu cumva inimioara ta nutreşte vreo răzbunare?

– O sfântă şi dreaptă răzbunare! Şi vorbind aşa, ea ridică greaua flintă, o sărută şi strigă: S-o descarci, chiar astă-seară, în pieptul tatii! Şi fratele tău să judece pe frăţine-meu cel mare! Faceţi ce vă rog, pe toţi sfinţii, în numele mamei care ne-a părăsit! Răzbunaţi doi orfani şi mă voi robi vouă! Mă veţi lua cu voi!

Unchiul îi luă arma din mână, se întunecă la faţă şi vorbi:

– Chiră... Dumnezeu a greşit, făcându-te femeie! Când îmi vorbeai de răzbunare, mă gândeam le vreo păruială pe care tu o doreai vreunui îndrăgostit ce te-ar fi sărutat fără voia ta. Dar tu grăieşti lucruri la care noi ne gândeam mai dinainte... aşa că verşi ulei peste foc... Spune-mi, fiica iadului, adăugă el după un răstimp de gândire, n-ai să mori de groază astă-seară, când vei vedea capul tatălui tău sfărâmat în bucăţi?

Cu ochii peste măsură de mari, aprinsă la faţă, Chira răspunse:

– Am să-mi înmoi mâinile în sângele lui şi-am să mă spăl cu el pe faţă!

Unchiul încruntă din sprâncene şi rămase cu privirile ţintite pe discul de pară al apusului, ca şi cum ar fi ascultat la cavalul

unui cioban care plânge în depărtare. Apoi începu să vorbească greceşte cu fratele său, scâlciind vorbele, pentru a le face şi mai de neînţeles.

În preajmă, caii ronţăiau iarba, strănutând, blânzi ca doi miei, pe când cele două tăbii se întunecau în noaptea care începuse să ne învăluie.

Tăceam... Răcoarea nopţii înfioră pe Chira. Vorbind mereu în şoapte, unchiul ne înveli în cele două ghebe. Rămaserăm aşa până se făcu întuneric beznă. Atunci, cei doi bărbaţi se ridicară. Cel mai vârstnic vorbi surorii mele:

– Ei bine, Chiră Chiralină, şarpe ce-nvenină, pui de curviştină: fie cum ai spus! Dorinţa ta mi-a înfierbântat sângele. Vom încerca, chiar astă-noapte... Dar pentru asta, tu şi frate-tău ne veţi sluji drept nadă.

Chira îngenunche şi-i sărută mâna. Făcui la fel, luând mâna celuilalt, care mă întrebă:

– Şi tu, Dragomire, ceri răzbunarea?

– Îi urăsc, şi pe tata, şi pe frate-meu! răspunsei.

Cel mai bătrân sări pe cal şi ridică pe Chira, aşezând-o dinaintea lui, de-a curmezişul, pe când mezinul mă aşeză la spatele lui, legându-mă cu o curea de el. Ieşirăm la pas din lan, dar pe drumul neted cel dintâi îşi împintenă bidiviul, care o tuli ca vântul, urmat la vreo douăzeci de paşi mai îndărăt de al nostru.

Am gonit aşa, cam cât ai fuma o ţigară. Ajunşi la marginea târgului, cârmirăm la stânga pe-un drumeag care ducea drept la Dunăre. Timp de câteva minute goana vijelioasă a cailor mă făcu să cred că nu un cal mă purta în spinare, ci însuşi dracul. Sub blânda cernere a lunii, care arginta calea, pletele Chirei, ieşite de sub ghebă, fluturau în vânt ca un fuior desfăcut.

Curând după asta, începurăm să scoborâm un povârniş, iar când fluviul apăru în întregime, ca o panglică strălucitoare, caii îşi încetiniră goana, apoi se opriră deodată în preajma unui crâng de sălcii. Ne găseam la locul numit Catagaţ, cam la vreun ceas de drum cu piciorul departe de port şi de casa noastră. Fără să descalece, cei doi oameni se apropiară şi schimbară

câteva cuvinte pe care nu le-am putut înţelege, apoi, cel mai vârstnic, vârî două degete în gură şi fluieră o dată lung, puternic, iar după o clipă încă de două ori mai scurt.

Pe dată, dintre salcii apăru un turc bătrân, cu barbă albă, care se apropie, târşindu-şi târligii şi făcu o temenea, cu braţele încrucişate pe piept.

– Bună seara, Ibrahim! îi răspunseră unchii mei, pe turceşte.

El luă caii de căpestre şi noi îl urmarăm. Nu departe, de cealaltă latură a salciilor, era un bordei, năruit de revărsările apelor. Bătrânul era pescar de raci şi bostănar. Cea de a treia meserie, cred că i-o ghiciţi lesne. El legă caii sub un şopron de stuf şi intră în coliba lui, urmat de unchiul cel mai bătrân, care, apoi, ieşi singur, luă pe Chira în braţe şi plecă grăbit. Fratele lui făcu la fel cu mine. Şi, ducându-ne ca pe nişte prunci, cei doi bărbaţi se îndreptară spre port, de-a lungul ţărmului. Picioarele li se afundau în clisa moale. Vreascuri trosneau sub paşii lor.

Ajunşi sub povârnişul locuinţei noastre, începurăm să urcăm. Casa era cufundată în beznă. Băgarăm de seamă că fereastra cu geamul spart fusese astupată cu scânduri bătute în cuie. Unchii îşi încordară auzul, apoi desprinseră scândurile cu lovituri de pat de puşcă şi intrarăm în casă.

Cel mai în vârstă ne spuse:

– Noi o să ieşim în ogradă şi-o să ne ascundem în pivniţă. Vom rămâne acolo, atât cât va fi nevoie, chiar până mâine dimineaţă. Închideţi fereastra, aprindeţi şase sau opt lumânări, mâncaţi ceva şi culcaţi-vă îmbrăcaţi pe divan... Auziţi? pe divan şi fără să stingeţi lumina! Dacă ei vin şi încep să vă cerceteze, răspunde-ţi-le ce voiţi: n-au să vă plictisească mult timp. Dar să lăsaţi desfăcute perdelele ferestrelor care dau spre curte! Asta-i foarte însemnat şi să nu uitaţi să staţi pe divan!

Cu aceste cuvinte, săriră pe fereastră.

Ah, ce noapte plină de chinuri! Daca-ar fi să trăiesc o mie de ani, şi în ceasul morţii tot mi-aş aduce aminte de clipele de groază.

Uram de moarte pe hainul meu tată, ca şi pe blestemata făptură care-i semăna, şi doream din tot sufletul să-i ia dracul pe amândoi! Ei, dar să vrei moartea cuiva e o chestie de ură, câtă vreme să iei parte la execuţia lui, trebuie să ai... ce trebuie să ai? Nu mai ştiu nimic... Voiam să zic că trebuie să fii crud, dar sunt încredinţat că Chira nu era crudă.

Atunci? Cât e de trist să fii om şi să înţelegi viaţa mai puţin chiar decât lighioanele. De ce e cu putinţă ca mila să stea alături de ură? Şi pentru ce iubim? Şi pentru ce ucidem? Pentru ce ne frământăm simţăminte care dăunează altora şi chiar nouă înşine?

După ce am rămas singuri şi lumânările fură aprinse, prima mea grijă a fost să caut în ochii Chirei. O regăsii la fel de neîmblânzită în setea ei de sânge. Era în culmea fericirii, ca şu cum ar fi fost vorba de o sărbătoare. Se îmbrăcă într-o rochie decoltată şi se sulemeni, de parcă şi-ar fi aşteptat *musafirii,* îngânând neîncetat un cântec.

Pe umărul obrazului stâng avea o vânătaie de mărimea unei nuci.

– Sărută-mă aici tare! îmi spuse ea. În astă-seară, o descărcătură de puşcă o va face să dispară!

– Chiro, o întrebai, sărutându-i rana, n-ar fi mai bine să chemăm pe unchii noştri... şi să plecăm cu ei?

– Nu! strigă ea. Mai întâi trebuie ca ucigaşul mamei să-şi ia răsplata! Pe urmă... vom pleca.

– Dar asta trebuie să fie cumplit de văzut!

– E neînchipuit de frumos! urlă ea, deschizându-şi braţele şi strângându-mă la piept.

Clipele treceau grele, copleşitoare, ca sub stăpânirea unor visuri rele. Mă hrăneam cu nădejdea că tata şi frate-meu nu vor veni în noaptea asta şi nici în cele ce vor urma şi că unchii, plictisiţi, vor părăsi gândul răzbunării.

Dar menirea ursitelor e mai tare ca dorinţa noastră şi cine ştie dacă voinţa Chirei nu era chiar voinţa lor?

Ea alergă de la oglindă la ferestre, privindu-se şi ascultând în noapte, îşi săruta cosiţa, se juca cu vălul ei, apoi se aruncă

pe pernele divanului, râzând ca ieşită din minţi. Deodată căzu pe gânduri, se ridică, trecu într-o odaie de alături şi reveni cu un mic pumnal.

– Vezi tu asta? îmi spuse în şoaptă. Dacă dai de gol pe unchii noştri, am să mi-l vâr în inimă. Şi tu vei rămâne singur! Ţi-o jur pe mama!

Mă cutremurai. Gândul ăsta nu-mi venise încă. Mă rugai:

– Pune-l la loc, Chiro! La rândul meu, îţi jur şi eu pe mama, că n-am să scap o vorbă.

Cu toate acestea, ea ascunse pumnalul în sân.

De-abia avu timpul să-l ascundă, că ţâţânele porţii scrâşniră ca într-o plângere dureroasă, care răsună în sufletul meu ca un urlet de agonie. Chira se cutremură, ochii îi scânteiară şi se azvârli pe divan, la dreapta mea, şoptindu-mi la ureche.

– Să nu te uiţi spre ferestrele curţii, deloc, deloc!...

Cheia scârţâi în broască. Înmărmurit, pironit lângă Chira, văzui pe tata apărând, urmat de fiu-său, cu fruntea încreţită şi pumnii strânşi.

Nu avu timpul decât să ne întrebe, arătând fereastra sfărâmată dinspre vale:

– Cine a stricat asta? Unde-i maica voastră?

Două detunături, slobozite aproape deodată, ţăndăriră geamurile, cutremurară casa şi umplură odaia cu un fum gros, care mirosea a cârpă arsă şi a praf de puşcă. Lipit de pieptul Chirei, în clipa aceea grozavă nu putui să văd altceva decât pe fratele meu prăvălindu-se pe spate şi pe tata azvârlindu-se pe fereastra dinspre port. Închisei ochii, aproape înăbuşit, dar îi deschisei pe dată ca să văd, la pământ, pe fratele meu cu capul în bucăţi, ca un pepene sfărâmat de zid, şi pe cei doi unchi, aplecaţi peste fereastra prin care scăpase tata, descărcând patru focuri de pistol pe urma lui.

Chira îmi dădu drumul şi sări în mijlocul odăii, strigând:

– Nu l-aţi nimerit! L-aţi scăpat! Doar urechea stângă i-aţi rupt-o! Drept orice răspuns, ei stinseră lumânările, şi mezinul

ieşi în ogradă, în vreme ce bătrânul ne împinse spre intrare. Ne aşeză pe un divan, în întuneric, şi ne spuse:

– Vă sărut, Chiralino şi Dragomire, poate pentru cea din urmă dată. Tatăl vostru e al treilea om care-mi scapă, şi – dacă e să-mi cred ursita – moartea mea e dat să-mi vină din mâna celui de-al treilea duşman care îmi va fi scăpat din bătaia puştii pe lună plină. Negreşit, am să-mi apăr pielea pe cât voi putea, dar... ce ţi-e scris, în frunte ţi-e pus! Şi-acum ascultaţi-mă: stăpânul hanului, de unde mama voastră lua mâncare, va veni în curând să vă ia. La el veţi avea două odăi şi tot ce vă trebuieşte. Mâine o să vină aici să vă ia lucrurile voastre. În casa asta să nu mai călcaţi niciodată.

– Dar nu ne luaţi cu voi? întrebă Chira, cu glasul tremurând.

– Nu, n-am dreptul ăsta... Viaţa noastră e grea şi voi sunteţi crescuţi în puf.

– Apoi, atunci, tata are să ne omoare...

– N-are să vă omoare. De altfel, n-are să treacă mult şi avem să-l călcăm iarăşi, şi atunci nu are să ne mai scape; într-un fel sau altul, el va pieri, căci noi suntem doi, iar el e unul singur. Aşadar, trăiţi după cum vă e voia, şi faceţi ca şi cum nu ne-aţi fi cunoscut vreodată; ne vom revedea numai după ce-o pieri câinele. Dacă, din când în când, veţi dori să ne aflaţi de sănătate, daţi-vă pe lângă hangiu şi şoptiţi-i numele meu: Cosma. El vă va spune ce-o şti. Dar mai multe va şti să vă spună despre noi Ibrahim, pescarul de raci de la Catagaţ, pe care, de-l auzi strigând pe sub ferestrele voastre: „Raci! racii vii, raci!" să vă scoborâţi şi să-l urmaţi până afară din cetate. Să ştiţi că el va aduce totdeauna câte o veste din partea noastră. În sfârşit, dacă dregătoriile vă vor cerceta despre cele ce s-au petrecut în noaptea asta, spuneţi tot ce-aţi văzut, dar să nu spuneţi ce gândiţi şi... să nu gândiţi nimic!

Tăcu... În curte răsunară nişte paşi: hangiul intră. Amândoi unchii ne-au sărutat şi au dispărut. Curând apoi plecarăm şi noi.

Hanul se afla la vreo cincizeci de paşi depărtare de casa noastră şi era, de asemenea, aşezat pe acelaşi dâmb. Dar câtă

deosebire între podoaba odăilor noastre şi cele ce ni se dădură aici, cu toate că fuseseră alese printre cele mai bune.

Am plâns în hohote. Din fericire, camerele dădeau înspre Dunăre şi comunicau între ele.

Înaintea flăcării fumegânde a unei singure lumânări, printre mobilele acelea sărăcăcioase, scoarţele urâte şi roase, Chira se azvârli îmbrăcată în pat, văzu zădărnicia răzbunării ei şi plânse mai amarnic decât mine.

Înspăimântat de a mă şti singur în odaia mea, cu privirile împânzite de spaimă, luai o pătură şi mă culcai pe divanul surorii mele. Adormii în curând, zdrobit de cele trei zile de zbucium, lăsând lumânările aprinse şi pe Chira în lacrimi.

Cu toate astea, a doua zi de dimineaţă, când cele dintâi raze ale soarelui năvăliră în odaie, aceasta îmi păru mai frumoasă şi am fost chiar mulţumit. Dar gândul că pot da ochii cu tata mă îngrozea. Deşteptai pe Chira, care dormea, şi i-am propus să fugim. Ea gândea la fel. Şedea pe marginea patului, ca prostită, cu ochii roşii, cu faţa umflată de plâns. Am crezut că o năpădeau părerile de rău şi o întrebai dacă de-asta era tristă:

– Nu, îmi răspunse ea, sunt amărâtă că tata a scăpat! Dacă ar fi cu fiu-său, am fi acum în casa noastră. Sărăcia de-aici mă îngrozeşte!

Ea îşi roti ochii dispreţuitori prin odaie. Ieşirăm. Înaintea uşii, în răcoarea dimineţii, hangiul fuma din narghilea. El se ridică şi ne făcu o temenea:

– Aş putea să ştiu ce vă face să ieşiţi atât de dimineaţă? ne întrebă el, foarte cuviincios, pe turceşte.

– Abu-Hassan, mi-e teamă de poliţie şi de tata, răspunse Chira în aceeaşi limbă.

– Atâta vreme cât veţi sta liniştiţi în casa mea, eu răspund de viaţa Dumneavoastră, domnişoară. Şi trăgând cu ochii îndărătul lui, adăugă în şoaptă: Doar pentru asta sunteţi aici!

Niciodată n-am ştiut ce era cu omul acesta, nici legăturile pe care le avea cu familia mamei mele. Ştiu însă că, în adevăr,

nimeni n-a venit să ne tulbure cât am stat la el şi nici tata nu s-a mai arătat. Totuşi, cum noi ne temeam să nu fim surprinşi în ziua aceea de tata, am ieşit din han, şi atunci începu pentru noi viaţa cea mai frumoasă şi tristă, care ţinu o lună încheiată, bogată în lumină şi hoinăreli.

Felul acesta de-a trăi ne uimi ca ceva cu totul nou, o voluptate necunoscută. Era o altă viaţă: două păsăruici care scăpaseră din cuşcă şi-şi încercau puterea aripilor, avântându-se însetate spre soare!

Hanul avea o ieşire dosnică, foarte murdară, dar cât se poate de potrivită pentru noi, căci ea ne îngăduia să plecăm şi să venim fără să fim văzuţi. Era o portiţă care dădea pe o scară tăiată chiar în mal, spre port. Scara aceasta scobora pe sub ferestrele noastre. Când ne mai obişnuirăm cu noua noastră stare, spuneam râzând că aici era mai bine chiar decât acasă, unde povârnişul de sub ferestrele mamei n-avea nici urmă de scară.

Dimineaţa, după ce gustam câte ceva, o luam razna şi nu ne întorceam decât la amiază. Mâncarea ne-o aducea chiar în odaie. După-amiezile, iarăşi le petreceam afară. Cum secerişul se sfârşise, Chira găsea o plăcere nespusă să adune spice de grâu şi să le dăruiască bietelor spicuitoare ce se îngheboşau prin mirişti. Uneori ne alungam prin pârloagele unde păşteau mii de oi, a căror masă se mişca fără încetare, lăsând în urma ei pământul acoperit cu bălegar şi smocuri de lână agăţate pe scaieţi. Babe treceau de la scai la scai, culegând lâna lăsată de ele. Făcurăm şi noi la fel, dăruindu-le rodul ostenelilor noastre.

Odată, împinserăm hoinăreala până la cele două tăbii, unde ne părăsise mama, şi de-abia atunci descoperirăm că, în seara plecării cu unchii noştri, uitasem acolo legătura cu de-ale mâncării, pe care-o luaserăm de acasă. Câinii fără căpătâi o sfâşiaseră şi mâncaseră tot ce conţinuse. Din ea nu mai rămăseseră decât zdrenţe.

Ne năpădiră lacrimile. Amintirea dezastrului nostru ne apăru sub o lumină cu atât mai tristă cu cât noi eram pe cale să-l

uităm, şi clipele acestea de copilărească durere se împleteau fără nici o zăbavă cu ceasurile de negrăită fericire care ne umpleau sufletele.

Crescuţi în „puf", după cum spusese unchiul Cosma, flori de seră, noi nu cunoşteam decât desfătările de sub acoperişul mamei: jocuri, cântece, răsfăţări şi belşugul hranei. O, erau frumoase acele zile! Dar acum noi descopeream că mai există şi un „afară", iar acest „afară", bogat în lumină, îmbălsămat de miresme sălbatice, avea un farmec nebănuit.

Până atunci nu ştiusem ce înseamnă să alergi după un fluture, să mângâi o lăcustă verde, să prinzi un bărzăun, să asculţi viersul cântătoarelor în largul lor necuprins, greierul nevăzut în pâcla înserărilor învrăstându-şi ţârâitul cu îndepărtatul caval al ciobanului, să vezi albine ieşind de-a-ndăratelea dintr-o floare, habar n-aveam de înfiorarea pe care o încearcă inima atunci când trupul ţi-e mângâiat de alintările molcome ale vânturilor de vară, care hoinăresc pe întinsul lanurilor.

Am cunoscut toate acestea; şi gustul dulciurilor casei a fost uitat. Uitate, de asemenea, înfrigurarea danţurilor, fumul de narghilele şi mireasma aromatelor. Uitat a fost până şi chipul desfigurat al mamei şi setea noastră de răzbunare! Faţa Chirei se arămi în scurt timp, şi nicicând o fată mai frumoasă n-a cutreierat câmpiile cu ochii înrouraţi de dragoste, cu părul fluturând în vânt ca o flamură, cu fusta indiscret ridicată, cu sânii oferiţi Zeului Soare!

În vremea asta, în mahala se înrădăcină un zvon: se zicea că, neîndoios, cei ce uciseseră pe frate-meu şi tăiaseră urechea tatii nu putură să fie decât ibovnicii mamei. Ba, lucrurile merseră până acolo, încât erau arătaţi, pe nume, ca ucigaşi, doi dintre musafirii, care, printr-o ciudată întâmplare, se îmbarcaseră pentru Stambul în chiar noaptea crimei. Înţeleserăm atunci că tata nu crâcnise o vorbă despre taina crimei şi nu dăduse nici o jalbă.

Liniştiţi, oarecum, de nepăsarea în care ne învăluia, ne reluarăm hoinărelile cu mai mare avânt, dar deodată Chira păru

că începe să se plictisească. Vezi dumneata, drăguţii de *musafiri* începuseră a da târcoale în preajma noii noastre locuinţe şi a face serenade sub ferestrele dinspre port, pe unde trecătorii erau foarte rari. Căţăraţi ca nişte draci pe treptele scării care se năruia mereu, ei deveneau din ce în ce mai numeroşi. Şi era nespus de hazliu să vezi roiul acela de oameni, caraghios înşiruiţi pe povârnişul malului, behăind, amestecând melodiile instrumentelor lor într-o cacofonie înspăimântătoare, înjurându-se ca nişte derbedei de bâlciuri şi câteodată rostogolindu-se la vale ca nişte saci cu lut.

Ne înveselea nespus priveliştea gloatei acesteia de nebuni, care laolaltă cerşeau câte-o „întâlnire"; Abu-Hassan le făcu chiar cinstea unor ciubăre cu apă rece, ca să-i mai răcorească, dar dragostea-i mai puternică decât apa şi ei nu se dădură bătuţi, ci continuară să ne... distreze.

Ca să-i turbeze şi mai tare, Chira îşi reluă gătelile şi cochetăriile ei, aşa că în chipul acesta eu îmi urmai singur hoinărelile de dimineaţă. O făceam bucuros, dar nu mă mai îndepărtam ca altă dată. Dunărea mă mai atrăgea cu o putere covârşitoare. Aveam unsprezece ani trecuţi, şi nu cunoşteam încă bărcile acelea ale căror vâslaşi cântă cu duioşie, furaţi de unda apei.

Pe vremea aceea, portul nu avea chei şi puteai înainta în apă zece şi chiar douăzeci de paşi, până ca ea să-ţi ajungă la piept. Ca să te urci în vreo luntre, trebuia să treci pe punţi mici de lemn. Vasele cu pânze, ancorate la adânc, îşi frecau pântecele de pontoanele care sprijineau un capăt al podului celui mare, durat din bârne şi dulapi. Un furnicar de hamali turci, armeni şi români, cu saci în spate, se duceau şi veneau în goană pe punţile acestea care se-ncovoiau sub greutatea lor.

La început privii de departe la mişuneala aceasta, pe urmă mă amestecai printre plodurile celor patru ori cinci seminţii care locuiau oraşul şi prinsei gustul jocurilor. Îmi plăcea mai ales să-i văd bălăcindu-se în apă, goi ca nişte drăcuşori oacheşi.

Râvneam chiar să mă scald laolaltă cu ei, dar mi-era teamă când îi vedeam bătându-se în apă şi ţinându-se – unul pe altul – cu capul la fund, gata să se înăbuşe.

Într-o zi scoaseră la mal pe un mic lipovean, bălan ca şi mine, care aproape se înecase şi nu mai răsufla.

Din ziua aceea îi părăsii şi începui să contemplez barcagiii tolăniţi în luntrele lor, care trândăveau la soare, fumând şi mormăind frânturi de cântece. Odată, mă rugai chiar de unul din ei, pe turceşte, să mă plimbe puţin pe apă. El îmi răspunse că pentru ca să te poţi plimba cu luntrea, trebuie să plăteşti câteva parale. De unde eram să ştiu eu ce-i aceea să ai parale la tine şi să... plăteşti. Barcagiul mă făcu „prost" şi-mi tălmăci că el îşi câştigă pâinea purtând oamenii pe apă. Şi pe când îmi vorbea, privea îndărătul meu, făcea cu ochiul, apoi, căutând la hainele mele noi, exclamă:

– Ah! copiii ăştea de bani gata! Habar n-au măcar că trebuie să ai parale pentru ca să poţi trăi!

Atunci mă întorsei şi dădui cu ochii de un turc bătrân, frumos şi cu haine strălucitoare, care se ţinea la o oarecare depărtare, sprijinit într-un baston noduros de corn şi care asculta convorbirea noastră.

Îmi făcu semn cu degetul şi îmi spuse:

– Tu eşti turc? Vorbeşti foarte bine turceşte.

– Nu, sunt român!

Mă cercetă îndelung, cu blândeţe şi bună-credinţă, dar nu i-am răspuns la toate întrebările. Cu toate acestea, mi-era drag... Vai! pentru ce n-am putut să-mi dau seama de nenorocirea care mă pândea?

Înaintea mea şedea fiinţa îngrozitoare care mi-a sfărâmat viaţa mea şi pe cea a Chirei: Nazim-efendi, proprietar de corăbii şi furnizor de marfă pentru haremuri, ca atâţia alţii de pe vremea aceea.

Monstrul s-a purtat cu mine, cum nu se poate mai bine: serios, liniştit, cuviincios.

Despărţindu-se şi îndreptându-se spre luntrea lui tapisată, îmi spuse cu un aer nepăsător:

– Dacă din întâmplare îţi vine poftă să te plimbi pe apă, singur sau cu sora ta, vă dau cu plăcere barca mea!

Îşi strigă luntraşul, un arab, îi dădu poruncă şi plecă pe fluviu. Eram cât se poate de bucuros de această bunăvoinţă şi-mi părea chiar rău că nu mă folosisem pe loc de ea. Mi-era teamă că n-am să-l mai întâlnesc şi că am scăpat chilipirul.

Fugii cât mă ţinură picioarele spre han şi urcai treptele malului, trimiţând sărutări Chirei care şedea la fereastră.

– Nu eşti deloc drăguţ, îmi spuse ea. Tu te duci la joacele tale şi pe mine mă laşi singură, aici, să mă plictisesc!

– Mâine ai să te distrezi ca o prinţesă, în luntrea unui bei! izbucnii eu, sărutând-o.

Şi, pe nerăsuflate, îi povestii minunea pe care o descoperisem.

Ah, pentru ce n-a fost măcar ea mai înţeleaptă, mai cunoscătoare decât mine în răutăţile omeneşti?! Chira sorbi cu un nesaţ vorbele mele şi se zăpăci într-atât, încât – în dorinţa ei de a se plimba mai repede pe Dunăre într-o luxoasă luntre cu pânze – nu putu închide ochii toată noaptea.

A doua zi dimineaţa îşi pierdu vremea cu găteala ei şi a mea. Către amiază ne scoborârăm pe ţărmul apei. Arabul era acolo cu barca lui, dar bătrânul lipsea. Chira îl întrebă, îndrăzneaţă:

– Ai primit poruncă să ne plimbi?

– Da! răspunse acesta, ridicându-se în picioare. Pe când o urmam, auzii un vâslaş în urma mea, spunând vorbele acestea, de care mi-am adus aminte în nefericirea mea de mai târziu:

– Ce mai vânat!

I le spusei Chirei şi-o întrebai de rostul lor.

– Nişte proşti! făcu ea.

Sufla pe Dunăre o adiere de vis. Pentru întâia dată ne bucuram de plăcerile unei asemenea legănări.

Pânzele se umflau puţin sub bătaia uşoară a vântului. Totuşi ţărmul se depărta şi deodată începurăm să săltăm pe valurile din larg. Pe Chira o cuprinse frica.

– Nu mai vâsli spre mijlocul gârlei! Întoarce la mal!

Arabul cârmi. Revenirăm la mal. Pe muche, casa părintească apăru într-o tristă pustietate, iar în apropierea ei se vedea hanul cu ferestrele deschise de la odăile noastre. Luntrea le depăşi încet, precum şi furnicarul portului, nenumăratele corăbii, şlepuri şi pontoane. Când ajunserăm la capătul celălalt al cetăţii, şalupa se îndreptă spre o punte singuratică şi acostă. Pe mal, turcul ne aştepta în picioare. El făcu câţiva paşi, salută pe Chira cu o lungă închinăciune şi-o ajută să sară pe ţărm. Aceasta o încântă. Bătrânul avea mlădiere în mişcări, o purtare elegantă cum noi nu văzuserăm încă la zăpăciţii noştri de *musafiri.*

Ah! biata inimă omenească! Cu ce uşurinţă se avântă pe făgaşurile bucuriei! Cât suntem de orbi! Nici azi nu înţeleg cum s-a făcut că n-am găsit suspectă prezenţa turcului la sosirea noastră, ca şi lipsa lui chibzuită la plecarea din port.

De data aceasta se purtă şi mai cu dibăcie. Înaintea liniştei, cuviinţei şi părului său alb, Chira merse până acolo încât îl rugă să ne arate corabia lui. Atât aştepta şi el, dar se vede că era prea sigur de prada lui şi îi răspunse într-o turcească din cele mai alese:

– Nu imediat, încântătoare duduie! Corabia mea e ancorată de cealaltă parte a Dunării, pe braţul Măcinului, unde încarcă mărfuri, şi cum mata nu eşti învăţată cu clătinarea valurilor, poţi să te îmbolnăveşti. Dar în curând îţi voi satisface curiozitatea. Până atunci sunt foarte fericit că pot să-ţi pun la îndemână luntrea mea, şi aş fi cum nu se poate mai măgulit să vă văd folosindu-vă de ea.

După ce termină, ne salută cu un adânc salamalec, care făcu să-i onduleze veşmintele de mătase, îşi duse mâna la frunte, la buze şi la inimă şi se urcă în barcă.

Plăcerea aceasta nouă ne luă minţile. Uitarăm de mamă, tată, unchi, *musafiri* şi chiar de Dumnezeu. Ne dădurăm cu trupul şi sufletul în mrejele proteguitorului nostru. Trei zile de-a rândul ne plimbarăm pe valurile Dunării, încumetându-ne din ce în ce mai departe. Într-o zi, barca se îndepărtă atât de tare,

încât, fără să băgăm de seamă, ne pomenirăm de cealaltă parte a fluviului. În sfârşit, curiozitatea noastră fu potolită – ne urcarăm pe corabie. Era mare şi nouă. Mirosul de catran ne aţâţă nările, iar din toate lămuririle pe care arabul ni le dădu despre rostul pânzelor, catargurilor, a puzderiei de funii n-am înţeles mai nimic.

Nazim-efendi ne primi în caftan şi în papuci, în bogata lui cabină-salon, aşezată lângă catargul din faţă.

Niciodată nu mai văzusem atâta bogăţie de covoare orientale, de arămării, perne cusute în fir de aur, muşarabiehuri în miniatură şi nesfârşite panoplii cu arme: archebuze, hangere, pistoale, iatagane, toate în filigrane cu încrustări de aur, argint şi fildeş. Parfumuri cu mirosuri necunoscute ne îmbătau simţurile. Pe pereţii acoperiţi cu covoare se răsfăţau, la locul de cinste, portretul sultanului Abdul-Medjid şi însemnele Turciei, cadre cu versuri din *Coran,* într-o frumoasă scriere arabă şi chipuri de odalisce, de o frumuseţe uimitoare, care atraseră luarea-aminte a Chirei.

– Cât sunt de frumoase! se miră ea.

– Şi dumneata eşti tot pe-atât de frumoasă, domnişoară! o linguşi turcul.

Ni se dădură baclavale gustoase, cafea în filigene măiestre şi nemaivăzute narghilele, cu tumbacul parfumat.

Gazda noastră a fost foarte măgulitoare, veselă şi cum nu se poate mai bună. O cercetă discret pe Chira asupra părinţilor noştri şi – fără să-i spună tot – ea îi dezvălui mai mult decât trebuia. Mai ales se grăbi să-i spună că-i plăcea să danseze, şi Nazim-efendi, încântat de chipul cum îşi petrecuse ziua, se sculă şi ne dădu drumul, adăugând:

– Dacă vă place dansul, aici puteţi dansa oricând!

După care am fost trecuţi pe ţărmul românesc.

Eram mândru şi mulţumit de descoperirea mea. Nu bănuiam nimic. Chira era încă mai mulţumită decât mine, şi mai puţin bănuitoare. Părăsisem toate obiceiurile noastre de mai înainte,

toate înclinările. Viaţa ne-a fost absorbită cu totul de corabia blestemată. Luntrea ne ducea în fiecare zi într-acolo, şi nu mai dădeam pe-acasă decât pentru a dormi şi mânca. Mai mult: Chira nu-şi mai găsea veşmintele destul de bogate, iar odăile noastre îi deveniră de nesuferit. Era nerăbdătoare ca unchiul Cosma s-o sfârşească o dată cu tata, ca să poată intra în stăpânirea casei şi a averii ei, să ajungă o cocoană elegantă şi să primească şi ea – nu *musafiri,* ci de-alde Nazim-Efendi! Sărăcuţa!

O săptămână încheiată băturăm cabina turcului, jucarăm şi petrecurăm. Deveniserăm prieteni şi nu ne mai ruşinam de nimic. Chira se jura că „omul ăsta era un adevărat tată!". El scotea de prin lăzi veşminte neînchipuit de frumoase de odaliscă şi le plimba pe dinaintea ochilor noştri uluiţi. Într-o zi chiar o făcu pe Chira să se îmbrace cu unul. Ea părea o adevărată odaliscă, în totul asemuitoare celor din rame! Pentru a nu mă face gelos, mă îmbrăcă şi pe mine ca pe-un turc: cu fes, şalvari şi un pistol la cingătoarea brodată. Împopoţonaţi astfel, nu eram departe să ne rugăm să ridice ancora şi să întindă pânzele.

Asta a şi făcut-o, de altfel, dar pentru a ne robi şi mai bine, ne dezbrăcă, îşi închise straiele în sipete şi ne retrimise şi în seara aceea acasă, cu bale la gură.

A doua zi dimineaţă – cea din urmă zi a noastră pe pământul românesc – Chira plângea amar: tata trăia încă şi unchiul Cosma nu se gândea să-i pună capăt zilelor. Dar dacă el întârzia să făptuiască acest gest dezrobitor, era totuşi cineva care fusese răpus.

Foarte de cu vreme auzirăm un glas răguşit strigând sub ferestrele noastre:

– Raci, raci vii!

În sfârşit! Sosea poate vestea cea bună! Pescarul venea la timp!

Scoborârăm în goană. Încovoiat sub povara anilor şi, fără îndoială, sub aceea a păcatelor lui, bătrânul Ibrahim dădea târcoale pe sub ferestrele noastre, cercetându-le tâlhăreşte. Îl urmarăm spre Catagaţ şi acolo, departe de port, ne şopti în taină:

– Vai de voi! Cosma a fost împuşcat de oamenii tatălui vostru, puşi la pândă. Fratele său e rănit, dar a izbutit să scape călare.

Ah, câte lacrimi n-am vărsat atunci! Sprijinitorul nostru ucis? Ursita se îndeplinise! Ce ne facem de-acum? Nemaitemându-se de nimic, eram siguri că tata avea să vină să ne ridice.

Ne pătrunse o teamă ca de moarte. Mai bine să ne aruncăm în Dunăre, decât să ne întoarcem la han! Tocmai bine, luntrea ne aştepta la ţărm şi, ajunşi pe corabie, ne azvârlirăm în braţele lui Nazim-efendi, ca şi cum am fi fost copiii lui.

Cu obrajii scăldaţi în lacrimi, Chira îi povesti tot adevărul, tot, cum şi dezastrul din urmă, strigând deznădăjduită:

– Mai curând ne înecăm, decât să ne întoarcem acasă!

– De ce deznădăjduiţi aşa, copii? ne întrerupse tâlharul. După bunicul vostru, voi sunteţi turci. Ei bine, am să vă iau cu mine la Stambul, unde, neîndoios, a plecat şi mama voastră să-şi îngrijească ochiul cel stricat. Acolo vom da de ea şi veţi trăi fericiţi!

După aceasta ne sărută.

– Când plecaţi? îl întrebă Chira.

– Peste câteva ceasuri de cum o apune soarele!

În culmea fericirii, deşi ne scufundam în mormânt, îi căzurăm la picioare şi-i îmbrăţişarăm genunchii. El era mântuitorul nostru! Iar seara, în zgomotul asurzitor care răzbătea dinspre punte, ghemuiţi în cabina în care fumam ciubucuri amestecate cu opium, cu minţile halucinate într-o pâclă de inconştienţă şi fericire, vasul începu să se legene în aşa fel, încât crezurăm că ne ridicăm spre ceruri.

Nu ne-am îndreptat nici spre cer, nici spre Stambul ca să ne întâlnim cu mama. Fusesem răpiţi, răpiţi cu învoirea noastră, şi eram duşi să fim vânduţi ca orice marfă.

Altădată vă voi povesti peripeţiile rătăcirilor mele în căutarea Chirei, care – pe dată ce ajunserăm la Constantinopol – a fost închisă într-un harem. Eu trebui să mă încovoi plăcerilor respectabilului meu binefăcător, şi am fost pervertit pentru totdeauna. Şi pentru totdeauna o pierdui pe scumpa mea surioară,

cu toate că, fugind după doi ani de zălogire, am căutat-o timp de doisprezece ani de-a rândul, vânzând salep.

Paisprezece ani mai târziu, întorcându-mă în România, am aflat că, la puţină vreme după fuga noastră, unchiu-meu, care scăpase de la moarte, a dat foc într-o noapte la amândouă casele: şi la a mamei şi la a tatei, de frică să nu-i mai scape călăul nostru.

Şi, într-adevăr, de data aceasta nu i-a scăpat, căci tata a pierit în flăcări.

III
DRAGOMIR

Trecuseră patru ani din ziua în care Adrian ascultase, din gura lui Stavru, povestea Chirei. Cu toate cercetările şi silinţele pe care şi le dăduse pentru ca să poată întâlni pe nenorocitul limonagiu şi să-l încredinţeze de dragostea şi prietenia lui, nu izbutise să dea de el. Îl credea mort. Şi existenţa, atât de zbuciumată acum a neastâmpăratului nostru tânăr, îşi urmă destinul.

Dar destinul acesta îl slujea de minune, cel puţin în ceea ce-l interesa mai mult în viaţă: nevoia de a privi fără încetare în gheena sufletului omenesc. Şi cu toate că aceste gheene sunt rare şi grele de descoperit în cadrul de nepătruns al mulţimii fără de nume, Adrian ştia să le caute şi să le descopere. Câteodată le întâlnea din întâmplare.

Astfel, într-o seară de plictiseală chinuitoare, el îşi târa paşii grei pe strada Darb-el-Barabra din Cairo, unde se afla de vreo lună, şi intră într-o cafenea-restaurant evreo-românească, loc cosmopolit, cercetat de indivizi de toate condiţiile şi de toate moralităţile. Între clienţii domnului Goldstein nu era nici o afinitate sufletească – se bănuiau între ei şi adesea se dispreţuiau. Ceea ce-i aduna laolaltă era ştiuca umplută evreieşte şi ţuica românească. Adrian făcea ca ei, ori de câte ori avea cu ce, şi în seara aceea avea. Dezgustul său însă pentru această ambianţă era vădit. Pentru a ocoli vreo întâmlare neplăcută, el se strecură cu ochii în pământ, până în fundul sălii, unde se adunau clienţii de mâna a treia şi unde mesele n-aveau feţe de masă. De acolo îi asculta şi-i cerceta pe ceilalţi muşterii.

„Câtă asemănare între omul acesta şi Stavru!" gândi el, în vreme ce mânca ştiuca, aruncând priviri piezişe spre cineva aşezat în profil în partea cealaltă a localului.

Sărăcăcios îmbrăcat, neras de-o lună, îmbătrânit, omul acesta şedea nemişcat, cu bărbia rezemată-n palmă, şi privea în neştire spre intrare, cu un pahar de ţuică dinainte. Avea în înfăţişarea lui acele stigmate respingătoare care produc dezgust. Totuşi, fără a bănui existenţa vreunui Stavru în Egipt, Adrian se simţi înduioşat pentru acest bătrân stingher, tăcut şi nepăsător. Ar fi voit să-l vadă la faţă, însă omul nu se clintea din loc, părea înţepenit.

Atunci, folosindu-se de obiceiul oriental care îngăduie oricui să cinstească pe orice necunoscut de teapa lui sau de mai jos, chiar şi numai aşa din senin, Adrian chemă chelnerul şi-l rugă să ducă, din partea lui, o ţuică omului care şedea în colţ. Asta trebuia să prilejuiască neîndoios un schimb de mulţumiri şi de urări. În loc de aşa ceva şi spre marea mirare a lui Adrian, necunoscutul refuză consumaţia, pe care n-o ceruse.

– E din partea domnului de colo, spuse chelnerul, arătând pe Adrian.

– Puţin îmi pasă, răspunse omul, fără să privească spre locul ce i se arăta.

Sunetul vocii însă îi ajunse lui Adrian pentru ca să recunoască pe Stavru. Se sculă, mişcat, şi-l apucă de umăr. Cu glasul tremurând, îi şopti la ureche, aşezându-se lângă el:

– E cu putinţă? Tu eşti? Aici?

– Ce nu ştiai? întrebă Stavru, la rândul său privindu-l bănuitor.

– Cum? făcu Adrian uluit. M-ai văzut intrând şi n-ai venit să mă îmbrăţişezi? Şi încă respingi cinstea pe care ţi-o trimit din simpatie? Ce-i cu tine? Te-ai făcut atât de ursuz, de când nu ne-am mai văzut?

– Aşa se întâmplă cu oamenii la bătrâneţe, mai ales când duc o viaţă ca a mea: simpatiile nu mai ţin...

– Dar eu nu-s nimic mai mult decât o simpatie pentru tine?

– Eu vorbesc de „trataţiile“ astea din simpatie, sau de simpatia care poate încăpea într-un „pahar“... Cât despre tine...

– Ei? cât despre mine?

– Deocamdată e o deosebire: tu urci colina vieţii, pe când eu o cobor, iar între noi stă culmea. Şi-apoi...

Stavru privi bănuitor împrejur şi tăcu.

– Nu ţi-e foame, Stavrule? întrebă Adrian cu dragoste.

– Da, mi-e cam foame.

– N-ai vrea să mănânci şi tu ştiucă umplută? Aici se găteşte minunat.

– Ştiucă, broască ori elefant, comandă ce poţi... dar fă o „cinste" mai acătării decât un păhărel de ţuică, pe care mi l-aş fi putut plăti singur, răspunse Stavru.

Şi cu un aer plictisit, îşi petrecu palma peste chipul zbârcit.

Cam după vreun ceas, înaintea unui pahar cu vin, în odaia lui Adrian – luminată de-o lampă cu gaz – şi încălzit de sinceritatea tânărului său prieten, Stavru ardea cele din urmă picături de untdelemn din candela sfântă care susţine sufletele celor pătimaşi.

– Acum, când ţi-am făcut cunoscută ultima şi bizara mea încarnaţie de negustor de piei de cloşcă, ştiu, dragă Adrian, că dacă nu m-ai vedea în halul în care sunt, te-ai grăbi să mă întrebi ce s-a mai întâmplat cu Chira, adică să-ţi povestesc istoria micului Dragomir de altădată. Dar pentru tine sunt gata iar cu mintea în vremurile acelea de mult trăite, deşi vei fi ştiind cât te doare când răscoleşti prin cuferele îndepărtatelor călătorii.

Când am scăpat de pe corabia lui Nazim-Efendi, la Constantinopol, trebuie să fi avut vreo cincisprezece ani. Tânăr, frumos, şi prost, eram îmbrăcat şi împopoţonat ca un fecior de prinţ. Numai hainele de pe mine trebuie să fi preţuit cât un cal arăbesc! Dară-mi-te ceasul, comandat pentru mine şi lucrat de ceasornicarul sultanului! Dar inelele, de care îmi erau pline toate degetele! Dar fesul cusut numai în fir de aur! Iar pe deasupra, multe lire turceşti, care îmi îngreunau buzunarele şi făceau să-mi cadă şalvarii. Aveam cu ce trăi zece ani, fără să mă obosesc să mişc măcar un deget.

Dar, pentru ca să trăieşti, nu-i de-ajuns să ai numai avere. În suflet purtam o durere grea, şi în inimă închideam o naivitate şi mai apăsătoare – doi călăi care ajung să răpună repede o fire prea simţitoare. Durerea era şi dorul meu de Chira şi de mama, cele două fiinţe pierdute care îmi erau atât de trebuitoare în viaţă. Naivitate era zadarnica mea încredere că, odată liber, oamenii mă vor ajuta să le regăsesc. Iar pentru ca să pot da de ele, eram gata de orice jertfă.

Eram gata, fără să-mi dau seama, chiar şi la jertfirea trupului meu, viciat acum şi obişnuit cu noua lui stare, căci în viaţă te obişnuieşti cu totul, şi cu viciul mult mai uşor decât cu oricare altă treabă, care-ţi pare grea la început. Şi asta e atât de adevărat încât, captiv fiind, de câte ori nu-mi spuneam: „Ah! dacă Chira şi mama ar fi cu mine, n-aş dori să mai plec niciodată de aici!“

M-am simţit atât de fericit, când mă văzui scăpat ca prin minune din cuşca mea aurită, încât (Doamne, iartă-mă!) uitai şi de Chira şi de mama! Nu mă mai temeam de asupritorul meu. Corabia lui ridicase ancora chiar în clipa în care – printr-o imprudenţă a lui – izbutisem să pun piciorul pe ţărm. Şi multişor după asta, în revărsatul zorilor, alergând pe cheiul Bosforului, l-am blestemat în fel şi chip dându-i cu tifla:

– Du-te la toţi dracii! Împuţitură parfumată! Să dea Dumnezeu să înceapă o furtună tocmai când vei fi pe Marea Neagră şi să-ţi mănânce hoitul peştii adâncurilor! Amin!

După ce corabia blestemată a dispărut, în suflet mi se aprinse o bucurie fără seamăn. Începui să alerg încotro vedeam pe străzile murdare ale Galatei, călcând pe coada nenumăraţilor câini râioşi, ciocnindu-mă cu vânzătorii de salep, dând peste cerşetorii orbi, şi răsturnând narghilelele fumătorilor de pe trotuar. Asta din pricină că cele ce vedeam şi neaşteptata mea libertate mă zăpăciseră cu totul. Trecătorii mă crezură nebun, iar un ceauş mă opri, fără să mă atingă, mă salută cuviincios, şi-mi spuse cu atâta politeţe, încât mă pufni râsul:

– Cuconaşule, nu vă supăraţi că îndrăznesc să vă spun, dar nu stă frumos pentru părintele Dumneavoastră, beiul, cele ce faceţi! Care este ilustrul vostru nume? Unde este însoţitorul Dumneavoastră?

– Ce-i acesta „ilustru“ şi „însoţitor“ îl întrebai, ridicându-mi şalvarii, care-mi căzuseră pe vine.

Şi fără multă vorbă, îi întorsei spatele. Un călăreţ fugea la trap, iar stăpânul calului alerga îndărătul lui, ţinându-se de coada calului. Asta-mi plăcu afară din cale, şi-o luai şi eu la goană, până mi se tăie răsuflarea.

Această primă zi de libertate a fost singura din vremurile acelea în care bucuria mi-a fost întreagă, fără cea mai mică grijă, întru nimic stingherită. Îmi venea să fac tot felul de năzbâtii deodată: să trec peste poduri, să mă duc la Cornul de Aur, să intru în lupanare unde dansau femei cu pântecele gol, să mă urc pe străzile în pantă care duc spre Pera. În sfârşit, mă hotărâi să mă plimb călare, şi alesei calul cel mai frumos. Stăpânul lui era cuviincios şi binevoitor. Mă ajută să încalec şi-mi scurtă scările după măsură. Băgând de seamă că nu mă pricep la călărie şi că nici nu prea ştiu încotro vreau să merg, mă învăţă cum să ţin frâul şi mă întrebă unde voiam să mă duc.

– Peste tot, i-am răspuns eu, înţepenindu-mă în scări.

– Peste tot? făcu el mirat, dar Luminăţia voastră n-ar putea să meargă deodată în toate părţile. Trebuie să vă alegeţi o ţintă.

– Dacă-i aşa, du-mă spre colinele cele ce se oglindesc în Bosfor.

Şi, mânat de el, mă îndreptai spre Ildiz-Kioşc şi Dolma-Bakce, care m-au fermecat şi mi-au umplut sufletul cu cele mai năstruşnice închipuiri. În timpul acestor lungi şi dulci ceasuri, vrăjit de legănările calului, care mergea la pas, şi de frumuseţile ce se perindau pe dinaintea ochilor mei, trupul, sufletul, întreaga mea fiinţă nu mai aparţineau lumii acesteia. Tot trecutul meu se topise. Uitasem cine eram... Uitasem şi de omul care conducea calul de căpăstru şi care nu crâcnea o vorbă, după cum nici eu nu-i puneam cea mai mică întrebare; şi tot timpul cât a ţinut această plimbare de neuitat, n-am

deschis gura. Ca prin vis, simţii, într-un târziu, că se opreşte calul şi auzii o voce de nerecunoscut, mieunând parcă:

– Efendi, e târziu... Acuşi se înnoptează. Mi-e foame, după cum trebuie să-i fie şi calului. N-ar fi vremea să vă duc acasă?

Înţelesei că trebuie să descalec, şi mă dădui jos aproape zăpăcit. O senzaţie dureroasă între picioare, mă făcu să-mi pierd cumpătul şi mă aşezai la pământ.

– Voiţi să rămâneţi aici? mă întrebă omul.

Îi făcui un semn afirmativ cu capul şi scosei o liră turcească pe care i-o dădui. Ştiam că trebuie să plătesc, dar n-aveam nici o idee despre valoarea banilor, nici despre aceea a celor trebuitoare în viaţă.

– Trebuie să-mi daţi trei cereci, îmi spuse el, poate aveţi mărunţiş.

Fără să-mi dau seama ce fac, vrui să-i mai dau două lire.

– Nu, efendi, mi-aţi plătit prea mult şi n-am de unde să vă dau restul.

– Nu-i nimic, păstrează tot! şoptii.

– Vai de mine, pentru banii aceştia ar trebui să muncesc o săptămână!

– Nu face nimic! Ia-ţi-i Dumneata...

– În numele lui Allah, nu-mi trebuiesc! urlă el. Puternicul vostru părinte ar avea dreptul să-mi taie capul, de-aş face una ca asta! Nu, nu-mi trebuiesc!

Şi, deşertându-şi chimirul, îmi vărsă în braţe o sumedenie de cereci, beşlici şi metelici, ceea ce mi se păru nesfârşit de mult, apoi se plecă de nenumărate ori, încălecă şi dispăru.

Rămăsei singur pe pajiştea verde a unui drum curat şi frumos, care mergea de-a lungul unui canal. Privirea mea, aţintită asupra apei liniştite, sorbea setoasă vedenii de poveşti orientale: umbrele palatelor şi chiparoşilor pe care soarele ce apunea le culca pe luciul întunecat al Bosforului, iar mai încolo, cât cuprindeai cu ochiul, era o perindare nesfârşită de culori, aprinse, pete de aur şi de aramă, limbi de foc, mistuindu-se în depărtări, frânte de colinele cu crestele liliachii, răsturnate de oglindirea mării.

Cum, atât de frumos e pământul? Nici idee n-avusesem până atunci. Pentru întâia oară vedeam atâtea minunăţii...

Salonul mamei şi cuşca plutitoare a lui Nazim-Efendi umpluseră toată viaţa mea trecută. Atât de tare mă adâncii acum în beţia acestei zile strălucitoare şi mai cu seamă în visările sfârşitului ei crepuscular, încât se înnoptase când tresării, readus în simţiri de un cântec duios ce venea dinspre o luntre cu vâsle, care luneca încet, nu departe de mine. Unde eram? Unde aveam să mănânc? Unde să dorm? Şi unde era Chira, mama? Înspre ce inimă iubitoare urma să-mi îndrept paşii?

Mă pornii deodată într-un plâns în hohote, îmi răcnii tot pustiul sufletesc ce-l simţeam, şi lacrimi fierbinţi îmi inundară obrajii. Vâslaşul mă auzi şi cârmi spre mine, însă când fu la vreo doi metri de ţărm, îşi lungi gâtul, mă cercetă un minut, apoi se depărtă strigându-mi pe greceşte:

– Eeh! sufleţelule! Ce te boceşti aşa? Nu cred să fii atât de nenorocit, că doar te văd poleit cu aur!

Din noaptea aceea, nu mă mai încred în oamenii cu vocea frumoasă.

Îmi ţipai singurătăţii toată durerea, toată jalea unei gingaşe adolescenţe, dată pradă nemiloasei vieţi. Nici aurul acesta care-mi îngreuia buzunarele, nici inelele scumpe care îmi împodobeau degetele, nici ceasul acela domnesc nu fură în stare să-mi dea vreun sfat, să-mi aducă vreo mângâiere. Valoarea lor se nărui în ochii mei. Aş fi dat totul, până şi cămaşa de pe mine, aceluia care mi-ar fi scos în cale nu pe Chira, nici pe mama, ci numai o şuviţă din părul lor, ea mi-ar fi dat mai multă putere decât tot metalul acesta blestemat, mi-ar fi alinat inima mai mult decât toate nestematele acestea.

Îmi rezemam fruntea înfierbântată de fiecare copac al drumului întunecat ce ducea spre oraş, şi scoarţa fiecărui copac am scăldat-o cu lacrimile mele. Îi strângeam în braţe şi nepăsării lor repetam fără curmare:

– Mamă!... Măicuţă!... Chiro!... Surioară! Unde sunteţi? Eu am scăpat. Şi nu ştiu încotro s-apuc... Şi-i noapte... Şi pe-aci e atâta lume... atâţia oameni... Dar nu-i Chira, nu-i mama!

Deodată, la o cotitură, o lumină puternică îmi luă vederile. Doi „deschizători de cale“, cu pulpele goale şi cu făclii în mâini, trecură în goană, strigând:

– La o parte!

Abia am avut timpul să mă feresc din faţa unei caleşti luxoase care trecea, când un bici pocni şi simţii o arsură peste gât şi bărbie. Din vremea bătăilor tatei şi ale fratelui meu nu mai suferisem asemenea durere.

Mă ridicai bâjbâind. Drumul era acum şi mai întunecat ca înainte, şi o frică groaznică mă cuprinse. Începui să alerg cât mă ţineau picioarele, fără să scot o vorbă, temându-mă de propria-mi răsuflare şi de ţiuitul vântului în urechi. Într-un târziu începură să apară câteva case, apoi străzi curate, uliţi murdare, lume, negustori care ţipau, câini care abia se mişcau şi, în sfârşit, mă prăbuşii leşinat, undeva pe un maidan.

M-am trezit când un om a dat să mă ridice şi – la lumina lunii – zării un chip care parcă ar fi fost al lui Ibrahim, pescarul de raci de la Catagăţi. În aceeaşi clipă, în sufletul meu se redeşteptă nădejdea de a regăsi pe Chira şi pe mama. Mă agăţai de gâtul omului aceluia, care mirosea a jeg şi a tutun şi strigai, cutremurat de plâns:

– Sunt nenorocit: le-am pierdut pe soră-mea şi pe mama! Ajută-mă să le găsesc şi-ţi dau toţi banii din buzunare, toate inelele, ceasul şi hainele de pe mine...

– În numele lui Allah, nu ţipa aşa! îmi şopti bătrânul, apăsându-mă peste gură, cu palma lui jilavă.

Apoi, ridicându-mă, adăugă:

– Vino cu mine!

Îl urmai. Abia atunci băgai de seamă că pe braţ, ducea un coş cu rahat, cu care de bună seamă îşi câştiga pâinea.

Merserăm mai bine de-o jumătate de ceas. El tăcea; eram cu desăvârşire pierdut. Niciodată, până în seara aceea, nu mă bălăcisem printr-atât noroi, niciodată nu-mi mai fusese dat să văd mahalalele atât de murdare, nici o sărăcie atât de cumplită.

În sfârşit, el mă trase într-un fel de magherniţă, unde nu erau decât o saltea şi un urcior cu apă, ambele pe pământul gol. Atâta tot.

– Acum spune-mi ce-i cu tine! îmi zise el, lăsându-şi panerul şi aşezându-se turceşte pe marginea saltelei.

În mai puţin de un ceas, îi povestii toată istoria mea, pe scurt, dar toată, fără să-i ascund nimic, începând de când eram lângă mama, până când am fugit de pe corabie. El mă ascultă, fără să scoată un cuvânt. În sfârşit, se ridică în picioare:

– Culcă-te colo, îmi zise, arătându-mi salteaua. Asta-i tot ce-ţi pot spune în astă-seară.

Rămasei mirat, dar pe de-a-ntregul încredinţat că mă va ajuta să-mi regăsesc fiinţele dragi pe care le căutam.

Căzui ca un buştean şi adormii privindu-l pe binefăcătorul meu, care înlemnise într-un colţ, cu ochii aţintiţi asupra mea.

A doua zi mă deşteptai de cu noapte:

– Trebuie să plecăm...

– Ca să căutăm pe Chira? întrebai grăbit.

– Nu, copile, nu ca s-o căutăm pe Chira, dar pentru ca să nu ne mai întâlnim niciodată, caci aurul tău e piază rea. Sculele şi hainele tale sunt purtătoare de nenoroc. Allah să te aibă în paza lui!

Şi după ce încuie uşa, mă lăsă afară, depărtându-se cu panerul său de rahat.

Bătrânul acesta, împreună cu ceauşul, barcagiul şi stăpânul calului luat cu chirie, au fost singurii patru inşi, singurele fiinţe cinstite, cum multă vreme n-aveam să mai întâlnesc, iar această primă zi de libertate a fost singura la amintirea căreia putui să-mi mai dezmorţesc inima.

Cel dintâi pas pe care-l făcui din clipa aceasta mă duse de-a dreptul în prăpastie.

Părăsit într-un chip atât de crud, uluiala mea a fost aşa de mare încât – crezând că bătrânul e nebun – n-avui măcar putere

să plâng, să deznădăjduiesc. Nu-mi venea să cred într-atâta răutate. Primul meu gând a fost să plec cât mai curând în căutarea unor oameni cu inima mai bună. Viaţa m-aştepta la o cotitură, ca să mă servească de minune.

Nu-mi dau seama prin ce ciudăţenie copilărească îmi vârâsem în cap ideea fixă că maică-mea continua şi acum să-şi îngrijească ochiul în vreun spital din Stambul. Cu ea, îmi spuneam, trebuie să-mi încep cercetările. Cu gândul acesta înrădăcinat în creier, o pornii, întrebând pe trecători cam în ce parte era mijlocul oraşului. Toţi mă îndreptară spre Pera, unde ajunsei cu vreun ceas înainte de amiază.

Mi-era foame de nu mai puteam să mă ţin pe picioare. Căutai ceva de mâncare într-o uliţă laterală, de unde venea miros de friptură de oaie. Lângă colţ, înaintea unei prăvălioare, un om făcea vânt deasupra unui grătar, pe care se frigeau o mulţime de frigărui. Cu un piept arămiu şi păros, negustorul îşi întorcea marfa, se învârtea într-un picior, îşi da ochii peste cap şi striga cât putea:

– *Kebab! Kebab!*

Intrai în prăvălia deşartă şi cerui pâine şi kebab. La o masă murdară de lemn, înghiţii aproape pe nemestecate o jumătate de pâine, trei frigărui şi băui apă. Apoi, scoţând un pumn de bani de aur, argint şi aramă, îi întinsei să ia ce-i datoram:

– Ia-ţi cât costă mâncarea, îi spusei.

Negustorul tresări, mă ţinti cu ochii, privi pe furiş spre uşă şi luă, cu îndrăzneală, o liră de aur, pe care o strecură iute în chimir. Pe când ieşeam, mă gândeam: „Una din două: sau o masă costă cu mult mai scump decât chiria unui cal pe-o zi întreagă, sau că tâlharului acestuia puţin îi păsa că „puternicul meu tată“ ar putea să-i reteze capul!“

Nerăbdător să dau cât mai curând de un om cumsecade, care să mă ajute din inimă în planul meu, mă îndreptai spre cea mai mare cafenea ce-mi ieşi înainte în piaţa aceea. Mă gândeam: „E mai cuminte să mă adresez celor mari şi nobili: ei n-au nevoie să mă fure şi nici nu li-e teamă de găteala şi de aurul meu.“

Judecata mea a fost exactă. Mă îndreptai mai întâi spre un văcsuitor, cum vedeam că făceau şi alţi oameni cu ghetele murdare ca ale mele.

De data asta însă fusei mai dibaci: trăsei cu ochiul la cât plăteau alţi inşi văcsuitorului, şi-i dădui şi eu cât mai puţin – un *metelic.* Apoi, curat oglindă, intrai în cafenea.

Mă zăpăci zgomotul asurzitor al glasurilor, zarurilor şi pieselor de table. La mese, aproape n-aveai loc, toţi jucau câte un joc. În adevăr, aici nu era decât lume bună, mărimi, civili şi militari. Mă strecurai printre mese. Nimeni nu mă luă în seamă şi nu păru mirat de bogăţia de pe mine, nici chiar chelnerii.

„Cât e de plăcut să ai de-a face cu oameni bine crescuţi! mă gândii. Aici te simţi mai la locul tău decât printre calici."

Mă aşezai pe-un scaun, lângă doi jucători de şah, şi poruncii o cafea cu caimac şi-o narghilea. Din nou căutai să-mi dau seama cum plăteau ceilalţi consumatori. Şi mare nu-mi fu mirarea când văzui că pentru un bănuţ de argint, un cerec, puteai să bei zece cafele şi să fumezi tot atâtea narghilele, cu bacşiş cu tot.

Cercetai chipurile celor doi jucători, vecinii mei, un ofiţer şi un civil, amândoi încă tineri, cu totul adânciţi în jocul lor. Ei îl fixau cu atâta atenţie, încât pe mine mă apucă durerea de cap. Îmi părură simpatici, mai ales figura cam bosumflată a ofiţerului lângă care şedeam. Vorbeau rar, într-o turcească aleasă, ceea ce îmi plăcea cu deosebire, dar mă şi înfiora, căci şi Nazim-Efendi vorbea tot pe-atât de distins. Uniforma ofiţerului însă îmi inspiră încredere.

„Acesta trebuie să fie un viteaz", gândii, privindu-i pieptul plin de decoraţii.

– Mă iertaţi, domnule, nu ştiţi Dumneavoastră...

Fără să mă privească, îmi făcu semn cu degetul să tac.

Neizbânda asta, pricinuită de un gest atât de familiar, nu mă descurajă şi după câteva clipe mă aplecai din nou să-l întreb, însă n-apucai să deschid gura, că el mă opri cu acelaşi

semn de deget, iar cu mâna cealaltă înaintă o piesă. Atunci, îndrăzneţ, nu mă lăsai:

– Mă iertaţi, domnule, nu ştiţi Dumneavoastră unde se îngrijesc oamenii care au ochii plesniţi?

– Cine are ochii plesniţi? zbieră acesta, aruncându-mi o privire care mă înspăimântă.

– Apăi... mama! bâigui eu.

– Mă-ta-i chioară? Şi cine i-a scos ochii? făcu el, măsurându-mă din creştet până-n tălpi.

– Nu pe-amândoi, zisei timid, unul singur.

– Unde? Când? Cum?

– Tata, bătând-o... la Brăila, în România... Acum doi ani.

Ofiţerul păru că-şi iese din fire. Se întoarse spre prietenul său şi repetă dispreţuitor fraza mea:

– O femeie bătută în România acum doi ani, cu un ochi scos, şi pe care o caută acum prin Constantinopol! Tu înţelegi ceva, din asta, Mustafa?

– Cum nu? înţeleg! făcu celălalt, lucrul acesta trebuie cercetat mai de aproape, dar nu aici! Şi mângâindu-mă pe obraz, adăugă: Deocamdată ar trebui să îngrijim copilul ăsta; hai să ieşim!

Afară, el chemă o birjă în care ne urcarăm toţi trei.

Am urmat şase luni de dulci nădejdi şi de decepţii crude, de libertate relativă şi de viaţă îmbelşugată, după acest al doilea şi ultim contact cu generozitatea lumii bune, care vorbeşte într-o limbă aleasă.

Scoborând la uşa lui Mustafa-bei, ofiţerul se despărţi de prietenul său. Omul acesta, pe care nu aveam să-l mai văd decât peste câţiva ani, în împrejurări de care voi vorbi, îmi aruncă o privire severă şi plină de dispreţ. Îl luai drept un om rău şi în avântul meu copilăresc îi spusei beiului:

– E cam mândru, prietenul dumitale...

– Da, e cam mândru, dar e un om bun. (Mai vorbea de bunătate şi Mustafa-bei!)

Locuinţa lui era o vilă uriaşă, aşezată în partea de miazăzi a oraşului. Parcul nesfârşit, care-o împrejmuia, scobora până la Bosfor. Casa era tăcută, plină de bogăţii şi de slugi care se strecurau ca nişte umbre, muţi ca mormintele. Însă aerul prietenos care umple orice locuinţă orientală mă făcu încrezător. Deosebita delicateţe a beiului a contribuit mult la aceasta. Nu avea nimic din vicleşugul lui Nazim. Fu încântător, cuviincios, familiar, tot timpul cât dură şi nădejdea mea. N-aş avea să-i reproşez nimic – nici chiar neputinţa de a-mi îndeplini imposibila mea dorinţă – dacă, din clipa năruirii nădejdiilor mele, s-ar fi mulţumit să mă dea afară. Dar, pasiunea orientalilor este atât de înverşunată, încât falsifică inimile cele mai generoase şi le împinge – fie din răutate, fie din violenţă – spre aceleaşi fapte scelerate.

Mustafa-bei mi-a înţeles povestea cu mult mai bine decât mulţi alţii de-atunci încoace. Sunt încredinţat că omul acesta a fost sincer mişcat de ea, căci nu de puţine ori ochii i se umplură de lacrimi în timpul istorisirii mele.

Îmi făgădui că va face pentru mine tot ce-i va fi cu putinţă.

– Dacă mama ta e în Constantinopol, îmi spuse el mângâindu-mi mâinile, voi afla-o prin spitale şi prin poliţie. Cât priveşte pe Chira, voi trimite iscoade rafinate ca eterul şi viclene ca vulpea, să cerceteze până şi haremurile cele mai bine păzite. Dacă dăm de ea, pun capul că o scoatem. Cu bani poţi obţine tot ce vrei în Turcia.

După asta îmi arătă odaia mea şi mă dădu în seamă unui servitor, care trebuia să îngrijească de mine. Bijuteriile şi hainele de pe mine, care – după spusa lui – „erau prea bogate şi chiar indecente", fură înlocuite cu altele mai „demne". În schimbul tuturor acestor atenţii, mi se ceru un singur lucru: să nu mă mai duc prin marile cafenele şi să nu prea ies atât de des în oraş.

– Asta-i în interesul tău, adăugă el. Nazim nu are să renunţe atât de lesne la prada lui şi, într-o bună zi, te poţi pomeni cu o traistă în cap, legat burduf şi îmbarcat ca un sac cu ienibahar.

O asemenea perspectivă mă băgă în toţi sperieţii. Pe loc, mă simţii legat de el şi de această semicaptivitate care se întredeschidea înaintea adolescenţei mele.

Există diferite chipuri prin care să dai pierzării un suflet pătimaş. Cel mai lesnecios e să-l iei cu binişorul. Şi cum inima mea pe atunci era plină numai de Chira, Mustafa-bei nu-mi vorbi decât despre ea.

O făcea cu naturaleţe, căci mă iubea sincer, dar dracu s-o ia de sinceritate a pătimaşilor! De cele mai adeseori nu este decât un narcotic delicios.

Mustafa-bei a început prin a o introduce pe Chira în casă, botezând cu numele ei unele obiecte deosebite. Astfel, aflând că narghilea şi brăţară, pe româneşte, sunt nume feminine, mi-aduse, pe rând, cea mai frumoasă narghilea pe care am văzut-o vreodată, apoi o brăţară de preţ. Pe amândouă era săpat cuvântul Chira, pa care nu ştiui să-l citesc. În sfârşit, abia împlinisem o lună de şedere în casa lui şi iată că, într-o zi, pe când eram în parc, el veni aducând de căpăstru o iapă admirabilă, tânără, vioaie, capricioasă şi neastâmpărată ca şi Chira:

– Iată pe cea mai frumoasă Chiralină pe care ţi-o pot oferi, îmi zise el. Ia-o, e a ta!

Şi numaidecât mă făcu să încalec şi-mi ajută să mă obişnuiesc cu zburdălniciile ei. Încadrat între el şi servitorul lui, toţi trei călări ieşirăm să dăm o raită prin împrejurimile pitoreşti ce se întindeau în partea de miazănoapte a vilei.

Un lucru trebuie să recunosc înainte de toate: nicicând, în această epocă de tristă îmbelşugare, desfătările n-au izbutit să mă facă să uit, trei zile de-a rândul, dezastrul copilăriei. Nu-i mai puţin drept că biata mea inimă se lăsa adesea ademenită de desfătări.

Lungile mele ceasuri de lene – hrănite de cuvintele încurajatoare ale beiului – se scurgeau între narghilea şi frumoasa mea iapă, de care nu mă despărţeam decât ca să dorm şi să mănânc şi care, prin particularităţile şi ciudăţeniile temperamentului

ei mă făcea să cred că ceva din dragostea Chirei îmi venea prin mijlocirea ei. La rândul lui, acest nobil animal mi se ataşase în aşa măsură, că era în stare să strice grajdul de câte ori, în loc să ies la plimbare, întârziam cu beiul la table.

În felul acesta, Chira era pretutindeni: în ochii frumoşi ai iepei, în orice lucru pe care-l atingeam, în conversaţiile noastre. Chipul Chirei era pe jumătate în casă.

Cealaltă jumătate a fost adusă de iscoadele puse s-o caute. Dihaniile acestea – una mai convinsă ca cealaltă – veneau să mă încredinţeze că Chira se găsea în câte zece haremuri deodată.

Sub impresia descrierilor lor, de o izbitoare exactitate, în amănunţimile mişcătoare pe care mi le dădeau asupra înfăţişării cadânelor pe care le zăriseră, inima mea zvâcnea să-şi rupă coardele. Le sorbeam cuvintele cu nevinovăţia unui copil de şase ani, şi multora dintre codoaşele acestea le săream de gât, strigând:

– Ea trebuie să fie! E aidoma soră-mea! Încearcă să te apropii de ea şi şopteşte-i numele meu: Dragomir! Fă tot ce poţi şi cere-i o fotografie! Dar pentru ca să poţi vorbi cadânelor şi să capeţi o fotografie, trebuiau bani. Iar ca să închizi ochii curioşilor, să astupi urechile indiscreţilor, să deschizi uşile atât de straşnic păzite, trebuiau încă şi mai mulţi bani.

În mijlocul odăii, cu mâinile în buzunare, privind iscoditor şi ironic, beiul asculta şi zâmbea. Eu îi cădeam la picioare, îl imploram. Şi el împărţea cu dărnicie monede de aur şi de argint, după însemnătatea misiunii.

Apoi, din nou, trecură zile îndelungi de aşteptare, ceasuri triste, goale de orice îndemn de viaţă. Deznădejdea mea nu găsea alt refugiu decât sufletul înţelegător al „Chiralinei“ mele. Împreună cu ea şi înlănţuit adesea de gâtu-i mătăsos, mă avântai pe căi fără de sfârşit, în dimineţi radioase sau în apusuri clocotitoare, în uitări de sine, pline de nostalgii dureroase, de plăceri ucigătoare.

Lângă mine şi ca un nonsens şi mai jignitor, servitorul călărea – înarmat până în dinţi, urmărindu-mă pas cu pas – şi prin tăcerea lui vinovată el violenta ultima expresie a iubirii mele.

În felul acesta trecu vremea din primăvară până-n toamnă, din mai în septembrie. Apoi nădejdea mă părăsi deodată.

Fotografiile ce mi se aduseseră nu erau ale Chirei şi numele lui Dragomir, şoptit la urechile nenorocitelor întemniţate, nu trezi nici un ecou în tainiţele întunecate ale inimilor lor. Nu-mi mai plecai urechea la dulcegăriile femeilor acestora, şi ele au fost date afară.

Dar o nenorocire nu vine niciodată singură. Toate cercetările făcute ca să dea de urma mamei, prin Constantinopol, rămaseră tot pe-atât de zadarnice. Mi-o mărturisi chiar beiul, plictisit de întrebările mele, şi pentru ca să-mi dovedească bunăvoinţa lui, el chemă chiar pe şeful poliţiei turceşti – un uriaş cu o înfăţişare de călău, cu mustăţile lăsate pe oală şi priviri de bandit. Acesta, după ce izbi din picior, salută şi strigă, cu o voce de tunet, care doar că nu m-a dat peste cap:

– De când e Stambulul, n-a pus picior în el o româncă cu un ochi plesnit!

Era mai mult decât convingător.

Deznădejdea mă cuprinse de îndată ce orice iluzie se nărui în mine. Lacrimile îmi curgeau nestăpânite pe mâinile parfumate ale beiului, pe care îl rugam să mă lase să plec. El se împotrivi.

– Ce-ai să te faci, dacă ai să te duci de aici? Ba mai ai şi nenorocirea să fii tânăr şi frumos, două calităţi cu care în Turcia nu izbuteşti decât dacă eşti şiret, şi tu n-ai arma asta. Rămâi, deci, aici. La mine ai tot ce-ţi trebuie, mai mult chiar decât naşterea ta ţi-ar fi dat dreptul să nădăjduieşti.

Eram nemângâiat. Vorbele lui răsunau ca nişte clopote de înmormântare. Beiul îşi îndoi bunăvoinţa faţă de mine. Cunoscându-mi patima pentru călărie, îmi comandă un costum de vânătoare, îmi cumpără o puşcă admirabilă, cu patul încrustat la Damasc – pe care o şi boteză „cumplita Chira" – şi astfel echipat, într-o bună dimineaţă, întovărăşiţi de doi servitori, o luarăm pe drumul mare spre Adrianopol.

– Am să-ţi arăt cuprinsurile locuite de cerbi şi de vulturi! îmi spunea beiul. Şi ai să vezi că viaţa e frumoasă şi fără de

femei, căci tu nu ştii că chiar şi cea mai frumoasă femeie sfârşeşte totdeauna prin a deveni o târfă.

Ocara aceasta mă izbi ca o lovitură de pumnal şi mă făcu să-l urăsc pe Mustafa-bei. Îmi tăinuii pe cât putui simţămintele, dar pe loc mi-a venit ideea să fug.

Un prilej minunat nu întârzie să se prezinte. Plecasem pentru un ocol de vreo cincisprezece zile spre culmile cele mai apropiate ale Balcanilor şi de-a lungul Mariţei, pentru partida de vânătoare pe care beiul era obişnuit s-o facă în fiece toamnă.

Planul meu era întreit: ori izbuteam să înşel supravegherea tiranilor mei şi să fug, îmbrăcat ca un ţăran turc, ori îmi cumpăram libertatea cu bani. Iar dacă cele două încercări dădeau greş, nu-mi rămânea (în cazul cel mai deznădăjduit) decât iuţeala „Chiralinei", care, după spusa beiului, era o gonace neîntrecută. Pentru ca să mă încredinţez, cerui să-mi dea voie să mă iau la întrecere cu calul arab al lui Mustafa. Mulţumit că mă vede mai vesel, acesta primi, îmi dădu trei sute de paşi înainte şi-mi spuse că mă va ajunge până la un sat care se zărea la o depărtare de vreo trei kilometri.

La detunătura pistolului, descărcat de bei, mi-am înfipt pintenii în coastele „Chiralinei". Iapa se rididică în două picioare, îşi frământă zăbala şi porni ca o săgeată. Eu dădui drumul frâului şi mă agăţai de şa. Vântul şuiera atât de tare pe la urechi, încât îmi era cu neputinţă să aud goana potrivnicului meu. Nedându-mi seama în ce măsură eram ajuns din urmă izbeam cât puteam pântecele animalului. Pământul se învârtea în jurul meu, drumul alb părea că fuge ca într-o lume de basm.

În curând satul se ivi înaintea mea, apoi îl străbătui şi-l lăsai în urmă, sub privirile înspăimântate ale locuitorilor. Gâşte, găini, raţe, care – spre nenorocul lor – erau prin mijlocul drumului, fură făcute praf.

La un kilometru dincolo de sat, beiul mă ajunse din urmă. Puţin după aceea sosiră şi servitorii, aducându-mi puşca, pe care nici nu ştiam că o pierdusem.

– M-ai bătut! îmi spuse el, strângându-mi mâna. Cere-mi ce vrei şi-ţi voi da!

– Ei bine, îi răspunsei, dă-mi un kilometru înainte şi făgăduieşte-mi că dacă nu mă ajungi, până la celălalt sat, nu mă mai cauţi!

El păru îndurerat!

– Până într-atâta te-ai scârbit de mine? Ce-ţi lipseşte? Femei? Pot să-ţi dau oricâte vrei: din haremul meu, sau fecioare de paisprezece ani. Ţinuturile acestea mişună de femei, de toate feţele, de toate neamurile, şi care nu râvnesc altceva decât să ni se dea ca roabe, fiindcă nu-i nici o fecioară care să nu-şi găsească într-o zi neghiobul ei.

– Mustafa-bei, nu crezi că libertatea e mai scumpă decât robia şi că un „neghiob“ care ţi-e drag preţuieşte mai mult decât un prinţ de care ţi-e scârbă?

– E drept asta, răspunse el. Dar ocupă-te mai puţin de ceea ce e drept... şi vezi mai bine de ceea ce e bun. Noi suntem stăpânii tuturor olaturilor acestora, cu dobitoace cu tot. De ce n-am gusta din ceea ce ni se oferă atât de dobitoceşte poftelor noastre?

În clipa aceasta ochii mi se deschiseră pe deplin înţelegători asupra vieţii. În adevăr, în cinismul lui, beiul avea dreptate: totul se pleca „dobitoceşte“ sub puterea sa. Nu era dator nici măcar o mulţumire.

Pe pământul turcesc, ca şi pe cel bulgăresc, musulmanul şi creştinul, de la sărac la bogat, nu erau decât nişte robi ascultători, şi dacă fecioarele se ascundeau la sosirea noastră, părinţii lor, pentru a obţine bunăvoinţa stăpânului, nu cerşeau decât îngăduinţa de a le jertfi, cu aceeaşi uşurinţă cu care ne ofereau patul cel mai bun şi oaia cea mai grasă.

Spectacolul acesta mă făcu să râvnesc cu atât mai mult libertatea. Mă simţeam vinovat de belşugul în care trăiam. În sufletul meu tânăr încolţi trebuinţa de a-mi căuta o meserie independentă, care să-mi îngăduie să-mi câştig pâinea cinstit. De atunci începu să nu mă mai preocupe nimic altceva decât grija de a fugi. Însă prilejul acesta întârzia să se arate, şi

orice sfârşit de zi mă găsea tot atât de deznădăjduit cum fusesem în ajun.

Eram din ce în ce mai bine păzit. Ziua, în timpul lungilor şi obositoarelor goane ale vânătoarei, eram neîntrerupt alăturea de bei sau încercuit de doi servitori. Noaptea dormeam în odaia tristului meu protector, fără speranţă de scăpare. Astfel, cel dintâi dintre cele trei mijloace de fugă se mistui. Al doilea, de a-mi cumpăra cu bani libertatea, căzu şi el. Iată cum:

Într-o zi, pe când ploua cu găleata şi în vreme ce beiul juca şah cu gazda, eu începusem o partidă de table cu servitorul meu. Eram singuri. Pentru a-mi ajunge ţinta, devenii duios, sentimental şi îl lăsai să înţeleagă dorinţa mea de fugă. El făcu pe surdul. Atunci i-am făgăduit banii şi bijuteriile pe care le aveam. M-a refuzat.

– Cum, Ahmed? Se zice că în Turcia cumperi orice pofteşti cu aur!

– Da, cumperi... îmi şopti el, dar cel care vinde trebuie să ia atâta aur, încât să-şi poată răscumpăra viaţa, la rândul său... iar tu nu ai bani de-ajuns.

Nu-mi mai rămânea decât să-mi pun viaţa în joc, într-o fugă disperată. Ştiam că pot fi ucis ca un câine, şi, cu toate acestea, n-am şovăit o clipă.

Ne găseam într-o regiune muntoasă, împădurită, foarte prielnică ţintei mele. A doua zi, dis-de-dimineaţă, începurăm să urcăm un drum greu, printre brazi, întovărăşit de cinci călăreţi, care trebuiau să organizeze o bătaie.

Pentru a nu da timp servitorului să-i spună stăpânului său ceea ce-i propusesem cu o zi înainte, m-am hotărât să-mi încerc norocul, de cum s-o ivi prilejul, şi se prezentă cum nici nu-l aşteptam.

Vânătorii poposiră la marginea unei poieni întinse, în mijlocul căreia dormea un mic lac străbătut de un torent.

– Aici e adăpătoarea ciutelor! spuse liniştit călăuza.

Şi plecă cu cei patru oameni ai săi. Ambii servitori fură aşezaţi în două locuri strategice, cu porunca să tragă când va trebui să cârmească vânatul spre puşca beiului.

Astfel, împrăştiaţi, simţeam că libertatea mea se apropie, căci era cu mult mai lesne să scapi de un singur om, decât de toată ceata.

Stăteam la pândă îndărătul unei stânci; priveliştea cuprindea partea de unde trebuia să ne cadă vânatul.

– Tu să nu tragi decât dacă mi-o scăpa mie lighioana, ori dacă ţi-o trece pe sub nas, îmi spuse Mustafa-bei, căci „cumplita Chiră“ nu-i prea de demult în mâna ta!

În adevăr, eu nu ştiam să ochesc.

Trecuse cam vreun ceas, când răbufni un foc de puşcă, apoi două sau trei. Beiul, cu puşca gata, scruta împrejurimile, şi deodată, ca şi cum ar fi răsărit din pământ, un cerb apăru drept pe cărare, dar după o clipă pieri spre dreapta, unde se ţinea Ahmed.

– Nu ne scapă! răcni beiul. Fug să-l iau din coastă! Rămâi aici şi aţine-i trecerea ca să-l abaţi îndărăt!

– Ba rămâi tu, na! ţine puşca! am strigat în urmă-i, când l-am văzut depărtându-se în galop.

Aruncând puşca şi tolba, o luai de-a dreptul spre vale, părăsii drumul şi mă afundai în brădet, iar când dădui de-un drum neted, îmi repezii iapa într-o goană vijelioasă. De fuga aceasta atârna libertatea sau moartea mea:

– Scumpă Chira, vino-mi în ajutor!

Trebuie să fi făcut cel puţin vreo cinci leghe de la locul de vânătoare, când – în lumina duioasă de toamnă – m-am oprit într-o dumbravă de pe malurile Mariţei. Îmi lăsai iapa să pască şi să se odihnească. Zdrobit de oboseală şi zăpăcit de fericire, mă lungii pe pătura mea. Cu toate acestea, mă încercau fiorii morţii: în fuga mea fusesem văzut de locuitorii satelor şi tăietorii de prin păduri. Şi mă întrebam mereu: „Am scăpat sau nu?“

Înaintea ochilor mei, pământul se întindea necuprins şi frumos, iar eu nu-mi dădeam seama dacă eram liber să mă scol şi să plec după capul meu. Umbra unei mâini nevăzute mă ameninţa – ea mă putea înhăţa în orice clipă şi să mă reţină.

Somnul mă scoase din încurcătură. Pleoapele mi se închiseră, grele. La deşteptare, mă simţii mai puţin încurcat, căci lângă mine, şezând turceşte, Mustafa-bei veghea asupra fericirii mele. În timp ce eu mă frecam la ochi, ca pentru a goni un vis urât, el îmi spuse, arătându-mi o geantă din piele de căprioară:

– Uite, Dragomire, ţi-am adus de mâncare... Trebuie să-ţi fie foame!

Iar pe când ne înapoiam în trapul cailor, adăugă:

– Aşa, hai? Eşti în stare să-mi faci şi pocinoage de-astea? Dar tu nu ştii că chiar şi Dumnezeu se lipseşte de lucrul pe care turcul pune mâna?

În câteva zile după aceea, întorcându-ne la Constantinopol, cea dintâi grijă a beiului a fost să spună celor doi servitori, chiar în faţa mea:

– De două ori pe săptămână veţi însoţi pe domnul Dragomir la plimbare, călări, timp de un ceas, mergând numai la trap, şi veţi răspunde de el cu capetele voastre. Vă poruncesc să trageţi în burta iepei lui, la cea dintâi încercare de fugă! Apoi se întoarse spre mine: Şi chiar acasă nu mai ai voie să umbli decât prin apartamentul tău!

„Servitorii“ însă n-avură când să îndeplinească aceste gingaşe porunci, căci chiar în ziua aceea mă îmbolnăvii şi căzui la pat. Vreme de o săptămână, zăcui fără cunoştinţă, pradă frigurilor şi aiurărilor.

Când mi-am venit în fire, odaia mea era prefăcută într-o vastă infirmerie. Doi medici vegheau pe rând la căpătâiul meu. Mustafa-bei era aproape nebun.

Uitându-şi rangul, el se frământa la picioarele mele, cerându-şi iertare.

– Mă laşi să plec? l-am întrebat.

– Dar asta nu se poate, sufleţelule! Cere-mi tot ce vrei, dar nu să pleci!

– Atunci mai bine să mor! i-am zis întorcându-mă cu faţa la perete.

Da, voiam să mor. Dar nu mori când ţi-e voia. Trei săptămâni mai târziu părăseam patul, ca să intru într-o lungă convalescenţă, când, timp de o lună, nu ieşeam dintr-o criză furioasă de nervi, decât ca să cad într-o năuceală completă.

Toate darurile pe care mi le aducea beiul le călcam în picioare, le sfâşiam. Frumoasa mea narghilea o izbii de gratiile ferestrei, iar brăţara o făcui bucăţele. Chiar şi numai apariţia asupritorului meu în odaie mă făcea să-mi sfâşii hainele de pe mine.

În vremea asta, o întâmplare duioasă, nevinovată şi neaşteptată veni să pună puţină rânduială în organismul meu dezechilibrat.

Începuse iarna. Iarna blândă şi senzuală a Bosforului. Singur, de dimineaţa până seara, tot ce puteam face era să privesc în parc prin cele trei mari ferestre ale apartamentului.

Pentru a mai însufleţi acest colţ pustiu al parcului, aruncam păsărilor resturile meselor mele: pâine, fructe, carne.

În curând, o sumedenie de vrăbii şi chiar de ciori începură să se apropie, pe furiş, şi să ciugulească sub ochii mei.

Într-o zi, spre marea mea mirare, un câine ciobănesc apăru printre arbori. El se opri departe de ferestre, adulmecă aerul şi auzind că-l chem, îşi vârî coada între picioare şi se îndepărtă cu un aer trist.

„Şi acesta trebuie să fi gustat din bunătatea oamenilor!“ mă gândii.

În zilele următoare reveni şi se apropie ceva mai mult. Mă ascunsei, ca să nu-l sperii, şi i-am aruncat trei sferturi din îmbelşugata mea masă. Încetul cu încetul, în sfârşit, ne împrietenirăm. La mângâierile mele, începu să dea din coadă şi plecă, lăsându-mă să înţeleg că trebuie să mă muţumesc cu atât în ziua aceea. Îi dădeam dreptate, căci, cuminţit de propriile mele păţanii, eram eu însumi hotărât să fiu mai cu luare-aminte în alegerea prieteniilor mele, dacă Cerul s-ar fi îndurat să mă ajute să-mi redobândesc într-o zi libertatea.

Câinele acesta avea un suflet deosebit. Cu toate că era mort de foame, mânca cu delicateţe şi se ferea să-şi ia

îmbucătura de-a dreptul de pe pământ, mesteca încet şi nu rodea niciodată oasele. Neîndoios, o mare durere trebuie să-i fi apăsat inima... De ce, de pildă, nu se lăsa să fie hrănit de oamenii miloşi?

Se ştie că la Constantinopol fiecare musulman are câinii lui obşteşti, care îl întovărăşesc o dată pe zi la brutărie, unde fiecare îşi capătă bucăţica lui de pâine. Va fi găsit el înjositor faptul acesta? Îi plăcea mai bine să bată câmpii, pentru a găsi o viaţă mai neatârnată? Sau poate îl scârbea promiscuitatea abjectă a semenilor săi?

Îl botezai *Lupu,* nume potrivit purtării lui sălbatice şi demne, şi făcui minuni de îndemânare ca să dobândesc din parte-i un început de prietenie. A fost cât se poate de zgârcit cu avansurile pe care mi le făcu; dar fiecare dintre noi îşi are viaţa lui, durerile şi propria lui filosofie. Aşa că am respectat rezerva, în care se ţinea. Pentru ca să-i dovedesc că-l înţelegeam, nu-i mai aruncam carnea de-a dreptul pe pământ, ci i-o învăluiam în hârtie.

Fără îndoială că a băgat de seamă aceasta, căci, pentru întâia oară, se hotărî să se aşeze pe picioarele dindărăt şi să mă privească în faţă, destul de departe totuşi pentru a nu putea fi ajuns de vreun băţ.

Lupu era bun, un câine de rând şi destul de voinic. Cât despre starea lui de curăţenie, de! face omul ce poate, când duce o viaţă de lup.

Ochii lui mari, negri, clipeau trist, asupra durerilor vieţii silindu-se – fără nici o îndoială – să le vadă mai bine. Expresia lor mai că nu putea fi definită. În orice caz, nu erau nici blânzi, nici chiar indulgenţi. Cât despre fruntea lui, era poate de o prea rece seninătate şi de un calm prea încăpăţânat.

– Sărmane *Lupu!* îi vorbeam, întinzând deznădăjduit mâna printre gratii şi cerşindu-i un semn de încredere. Sărmane *Lupu,* să fi suferit tu oare atât de mult, încât să ţi se fi împietrit inima? Cred că multe ţi-a pătimit pielea – odinioară – gustând din

dragostea celor tari şi că poate vei fi avut şi tu cândva frumoasa ta narghilea, brăţara ta, puşca şi iapa ta, apoi boala şi medicii tăi. Dar, oricum, tu azi eşti liber, pe când eu sunt întemniţat şi fără nădejde, în dosul gratiilor ăstora. Hai, frate *Lupule,* apropie-te şi lasă-mă să te mângâi!

Nu vreau să spun că în Turcia câinii înţeleg româneşte, dar pot să afirm că *Lupu* al meu – după ce a ascultat săptămâni întregi plângerile mele deznădăjduite – s-a apropiat într-o bună zi, cu îndrăzneală, şi şi-a pus laba în palma mea. În ziua aceea mi s-a dat cea mai sinceră strângere de mână din câte am primit în viaţa mea.

Eram fericit ori, dacă vreţi, am simţit din nou binefacerile bucuriei, care nu încearcă decât inimile nemuritorilor, oricare ar fi durerea ce le bântuie. M-am ferit pe cât am putut să-mi destăinui prietenia pe care o legasem cu *Lupu.* Pentru ca să nu mă trădeze fără voia lui, l-am făcut să înţeleagă că atunci când ferestrele erau închise nu găsea nimic de mâncare. El a înţeles atât de bine lucrul acesta, că, mai târziu, ori de câte ori le vedea închise, se întorcea de departe şi pleca. De asemenea, în convorbirile noastre, când ziceam: „Du-te, prietene, hai, du-te acuma!“ el pleca pe dată ce închideam ferestrele, se îndepărta demn, prietenos, fără să se supere.

Pe Mustafa-bei şi pe servitorul lui îi primeam la anumite ore: pe cel dintâi, ca să mă vadă; pe ceilalţi, ca să mă servească. Din pricina stării mele nervoase, vizitele acestea erau cât se poate de scurte.

Îndeosebi prezenţa beiului mă făcea să-mi ies din sărite, şi, de-abia venit, se ducea la dracu. Apartamentul său era lângă al meu, dar ne despărţea un mare fumoar. Pentru mai multă siguranţă, mă închideam cu cheia.

Cu bucuria pe care *Lupu* o aduse în viaţa mea, îmi schimbai atitudinea, devenind mai împăciuitor. Beiul îmi răspunse, încărcându-mă de favoruri. Astfel, îmi îngădui să mă plimb prin parc, întovărăşit, bineînţeles de servitorul meu.

Dar, cu deosebire, două din favorurile pe care mi le arătă îmi fură funeste şi avură înrâuriri incalculabile asupra restului vieţii mele.

Mai întâi, beiul introduse în casă alcoolul, care mi-era aproape necunoscut şi, din nenorocire, băutura asta dulceagă îmi plăcu peste măsură. Sub înrâurirea beţiei, creierul meu pierdu simţul tristei realităţi, mintea mea luă câmpii. Găsii o mângâiere în rachiu şi rugai să mi se dea mereu.

Beiul îmi dădu cât am vrut şi bău şi el. Ne îmbătam zilnic. Alungându-ne – în patru labe – pe covorul largului fumoar, urlam ca lighioanele. Mai ales el era de nerecunoscut. Chipul lui nu mai avea nimic omenesc, şi într-o seară – pe când voia să-mi sfarme între dinţi un deget de la picior – îl izbii peste faţă cu un vătrai de la sobă. El stătu liniştit, la pământ, lăsă să i se prelingă sângele spre gură, şi îşi linse buzele. Atunci, de scârbă, îl scuipai în obraz. El se linse din nou.

Zilele care urmau acestor desfrâuri îmi erau de nesuferit. Şedeam în pat până la amiază, văitându-mă. Capul îmi părea de plumb, aveam chipul palid şi tremuram din tot corpul. Lumina zilei îmi făcea rău. Mustafa-bei trăgea draperiile grele ale ferestrelor. Şi de îndată ce camera se lumina de nenumărate lumânări şi se îmbălsăma de mirt, nebuniile începeau şi mai îndârjite.

Într-o noapte pe când eram năucit de beţie, patru fete cu tamburine şi castaniete năvăliră în fumoar şi începură un joc ameţitor. Inima îmi tresări de plăcere! Ai fi jurat că sunt patru Chire gătite ca nişte domniţe orientale, cu chipurile abia ascunse de văluri.

Sării de la locul meu răsturnându-mi cafeaua, păhăruţul cu lichior şi narghileaua şi mă aruncai la picioarele lor. Lungit în mijlocul camerei, cu ochii închişi, simţii îndelung, foarte îndelung, fâşâitul rochiilor lor şi oarecari parfumuri necunoscute îmi izbiră nările cu putere, apoi...

Apoi, îmi pierdui cunoştinţa...

Când mă deşteptai, eram în pat şi nu-mi venea să-mi cred ochilor, simţurilor, respingătoarei realităţi. Patru târfe din cel de pe urmă bordel, bătrâne, zbârcite, scârbos de goale, mă mângâiau, mă hârjoneau din toate părţile, acoperindu-mi faţa şi trupul cu balele lor. Mă zbătui, ţipând după ajutor. Ele mă mângâiau şi mai de zor. Atunci mă smucii din braţele lor, înşfăcai cleştele de la sobă şi sfărâmai totul în odaie, oglinzi, vase, statui, bibelouri, tot ce mi-a stat în cale.

Înspăimântate, dezgustătoarele prostituate s-au făcut nevăzute, ducându-se să spună lui Mustafa-bei că eu mă îndărătniceam să nu recunosc pe cele patru fete de mai înainte, în aceste „cotoroanţe" cu chip de bufniţă.

După noaptea asta de desfrâu, mă închisei douăzeci şi patru de ceasuri în odaia mea, nemaiprimind pe nimeni. Mâncarea îmi făcea greaţă. O azvârlii lui *Lupu,* căruia îi mărturisii decăderea mea.

În sfârşit, scârbit până în măruntaie de josnicia în care beiul voia să mă cufunde, am hotărât să mă spânzur şi chemai pe stăpânul meu pentru a-i spune că – dacă nu consimte să-mi dea drumul – îmi pun planul în executare prin orice mijloace aş găsi. Mi se răspunse că beiul plecase într-o călătorie de zece zile. Vestea aceasta a fost o nouă surpriză pentru mine şi o mare uşurare. Ideea fugii mi se înfipse în minte.

Eram în martie. A doua zi, după plecarea beiului, mă plimbam prin parc, întovărăşit de slugă, când deodată o întrebare îmi trăsni în minte: *„Pe unde intră câinele în parc?"* Parcul era doar împrejmuit de ziduri vechi şi cu neputinţă de escaladat, iar poarta cea mare, din faţă, sta veşnic zăvorâtă. Trebuia doar să fie vreo spărtură pe undeva. Începui să cercetez cu băgare de seamă şi, în adevăr, ţinându-mă de-a lungul zidului îmbrăcat în iederă şi cătină, am găsit un loc în care frunzele erau călcate în picioare. Făcându-mă că am o nevoie oarecare, lăsai însoţitorul pe cărare şi mă strecurai în tufiş şi, la temelia zidului, am descoperit o surpătură proaspătă, care îngăduia trecerea

spre latura cea mai neumblată a câmpiei. Îmi însemnai locul în minte: se găsea tocmai în faţa ferestrelor mele.

În chiar noaptea aceea, prizonier al blestematei mele fortăreţe, creierul mi se aprinse. Scăparea era acolo, la două sute de paşi de odaia mea. Dar cum să mă strecor printre gratiile acestea înţepenite în nişte usciori de stejar?

Mă străduii zadarnic, prin întuneric, până la miezul nopţii. Mă istovii încercând să lărgesc gratiile, apoi scobind la îmbucătura lor în ramă, ca să le pot smulge. Silinţă zadarnică!... Simţeam că înnebunesc. Afară: lumină de lună, linişte, spaţiu, libertate... Aici: închisoare, desfrâu, tiranie... Întrezăream sosirile beiului şi reînceperea sarabandei cu tot cortegiul ei. Mă simţeam zdrobit. Odaia mi se părea o cuşcă infernală, stăpânită de diavoli. Un fior de gheaţă mă furnică prin spate, sudori reci îmi acoperiră faţa, încât mi-am muşcat limba până la sânge.

Ceasul era două. O linişte de mormânt stăpânea toată casa.

Repede adunai hârtii, petece, lemnişoare, le aşezai pe pervazul ferestrei şi le dădui foc. Tremurând de spaimă, priveam spre tocul ferestrei care se mistuia, în timp ce camera se îneca în fum, iar parcul începea să se lumineze. Mă apăsam cu amândouă mâinile pe gură ca să nu strig ajutor. Într-o sforţare deznădăjduită, apucai un vătrai şi smulsei două gratii, care se prăbuşiseră înăuntru, împreună cu bucăţi de cărbuni aprinşi. Apoi, ca scuturat de friguri, am adunat ce aveam mai de preţ şi sării în parc, unde începui să alerg, cât puteam de iute, spre zid.

Dar în zăpăceala mea şi împiedicat de întuneric, nu putui să nimeresc surpătura deodată. Cuprins de groază, începui să alerg la deal şi la vale, răscolind ramurile şi însângerându-mi faţa şi mâinile. În sfârşit, cu un strigăt de bucurie, dădui de gaura salvatoare şi o zbughii afară!...

După vreo două ore, în schimbul câtorva bani grei de aur, eram pe ţărmul asiatic, şi de acolo, în lumina zorilor, contemplam colţul drept al Perei, de unde flăcări uriaşe se înălţau, răzbunătoare, spre ceruri! Un incendiu mai mult în Constantinopolul acesta bântuit de incendii...

În seara acelei zile liberatoare, o diligenţă mă lăsă la uşa unui han dintr-un sătuleţ turcesc. După câteva zile mă culcam în Smirna, iar o săptămână mai târziu fumam o delicioasă narghilea pe terasa unei mari cafenele din Beirut.

Dar nu s-a sfârşit încă...

Acum mă credeam în stare să desluşesc limpede viaţa şi să nu mă las înşelat. Aveam şaisprezece ani şi oarecare experienţă. Experienţa aceasta a mea împărţea lumea în două categorii: întâi veneau fiinţele blânde şi iubitoare, cum erau Chira şi mama, apoi sălbaticii de teapa tatălui meu şi, în sfârşit, mărinimoşii de felul lui Mustafa-bei. Trebuia deci să iau aminte.

Şi chiar de pe terasa de unde mă aflam, începui pe loc să mă feresc de vreun jucător de şah cu trăsături simpatice. Mă gândeam la sărmanul *Lupu,* care se codise atâta vreme până să se lase mângâiat de mine. Făcui la fel, îndepărtându-mă întotdeauna de mâinile care se întindeau să mângâie obrajii mei de adolescent.

Dar, vai! Mă păzii atât de bine că, fără să-mi dau seama, mă apropiai de altă prăpastie, căci viaţa nu se cuprindea toată în cele trei categorii ale mele.

Închiriasem o cameră, chiar deasupra frumoasei terase a lui „Grand Concert-Variйtйs“, de pe unica piaţă publică din Beirut. De dimineaţă până seara, cafeneaua gemea de lumea cea mai împestriţată, dar, afară de eleganţii băştinaşi, de care mă feream, ceea ce făcea farmecul acestui local era trupa de artişti străini, angajaţi la varieteu.

Bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni, frumoşi şi urâţi, ei erau cu toţii oameni de viaţă. Pretutindeni n-auzeai decât glume, râsete comunicative. Pentru fiecare dintre obişnuiţii cafenelei ei aveau câte-o vorbă drăguţă, şi fiecare era mulţumit. Cum şi eu făceam parte dintre obişnuiţi, mulţumirea generală dădu şi peste mine şi mă nimeri de minune!

Artiştii aceştea erau italieni, greci şi francezi. Locuiau în acelaşi hotel cu mine. Pe un coridor strâmt, în faţa odăii mele,

şedea o tânără pereche de greci, care cântau foarte bine. Bărbatul nu-mi plăcea, dar femeia... s-o sorbi într-un pahar de apă! Eu o sorbeam din ochi de dragă, dar... în taină. Ori de câte ori ieşeam, nu ştiu cum se făcea, că uşa camerei lor era mereu deschisă, iar ea totdeauna singură şi aproape goală în faţa oglinzii. Asta mă făcea să mă ruşinez din cale afară şi închideam ochii cât puteam, dar... ceva mai tare decât mine, mi-i deschidea.

Şi iată că, într-o bună zi, pe când ne încrucişam prin umbra coridorului, ea mă prinse în braţe, mă sărută apăsat şi spuse:

– Dar ştii că e ruşinos tinerelul nostru! Trebuie încurajat!

Zăpăcit de întâmplarea asta, îndată ce m-am întors în odaia mea, mi-am zis: „Ei şi!... Ce primejdie poate fi într-un sărut pe care-l dă o femeie unui *tinerel?*"

Căci, într-adevăr, acum eram un „tinerel". Nu o spunea ea? Şi hainele, independenţa, aperitivele scumpe pe care le luam o dovedeau îndeajuns. Numai judecata mea n-o dovedea, căci începusem să-mi pierd capul... Dar cui îi pasă de judecată?

Într-o după-amiază contemplam de la fereastra mea furnicarul de oameni din piaţă, mă gândeam la jocul, la vocea, la gesturile actriţei, amintindu-mi cu durere ingenuităţile Chirei, când, deodată, uşa se deschise, şi cântăreaţa intră. Mă prinse frica.

– Nu te teme de nimic, micuţule: el e jos, prins într-un joc mare...

Mi s-a aruncat de gât. Am protestat:

– Nu vreau să staţi aici.

– Cum? Mă goneşti? Şi eu care te iubesc şi care credeam că şi tu mă iubeşti! şopti ea duioasă, sărutându-mă.

Şedeam pe pat alături de ea şi zău, nu mă simţeam rău deloc. Apoi, nu ştiu cum a făcut, dar tot mângâindu-mă, deschise uşa şi apucă repede o tavă pe care erau o sticlă de vin străin şi prăjituri. Îmi plăcură nespus. Ea porunci altele. Nu m-am dat bătut, nici de data asta, mai din lăcomie, mai pentru a face pe grozavul. Şi ce mai îmbrăţişări! Ce sărutări!

Dar am băgat de seamă că grecoaica prea mă pipăie şi mă ruşinai.

– Ştii ce, puişorule? îmi zise ea. Nu eşti bun de nimic! La vârsta ta!

Şi ca să nu mă supăr schimbă vorba:

– Eşti raia?

– Nu ştiu...

– Ce acte ai?

– N-am nici un act.

– Cum, călătoreşti prin Turcia, fără hârtii? Dar asta-i cât se poate de imprudent, dragul meu: ai putea fi arestat!

Mă îngrozii. Dacă mi-ar fi spus cineva că poliţia lui Mustafa-bei e la uşă, nu m-aş fi înspăimântat mai tare.

O rugai să nu spună nimănui. Ea îmi făgădui sprijinul ei. Iar protecţie! Ce blestem! Oare nu e chip să trăieşti nicăieri pe lumea asta fără să fii protejat?

Pe loc mă cuprinseră tot felul de gânduri negre. Ea îmi mângâie degetele:

– Ce frumoase inele ai!... Nu-mi dai şi mie unul?

Fireşte, n-am putut refuza un inel... protectoarei mele.

Viaţa mi se întunecă. Nici cincisprezece zile nu trecuseră de când trăiam în libertate. Şi iată că o mână invizibilă care parcă se întindea de la Constantinopol până la Beirut, îmi primejduia din nou viaţa.

Dar o mână foarte vizibilă şi mult mai apropiată îmi întinse, în chiar seara acelei întâlniri, o socoteală de vinuri străine şi prăjituri care egala preţul întreţinerii mele pe o lună întreagă.

Plătind nota, mi-am zis:

„Asta şi cu inelul mă fac să înţeleg că libertatea mea e bolnavă rău".

După câteva zile, am aflat cât era de bolnavă.

Nedespărţiţi la aperitiv, cântăreaţa şi bărbatul său deveniră curând comesenii şi chiar pensionarii mei. Într-o zi, pe când jucam o partidă de table, un ofiţer de poliţie se apropie şi-mi spuse:

– Dumneavoastră locuiţi aici, domnule?

– Da, domnule! şoptii, gata să leşin.

– Fiţi aşa de bun şi treceţi mâine dimineaţă pe la poliţie să vizeze hârtiile!

Şi, salutând prietenos pe tovarăşii mei, plecă. Am simţit că mă prăbuşesc într-o prăpastie.

– Nu face nimic! îmi spuse cântăreaţa. Bărbatul meu se va duce chiar acum să-l roage pe poliţai să te lase în pace. Sunt prieteni buni!

Cu câtă căldură le-am mulţumit!

În adevăr, nimeni nu mai veni să mă supere. Chiar în ziua aceea mă frământai să găsesc un mijloc de a le arăta recunoştinţa mea, altfel decât prin mesele ce le ofeream. Prilejul mi-l dădu bărbatul însuşi:

– N-am noroc la joc, prietene! îmi spuse el, aprins la faţă. N-ai putea să mă împrumuţi cu două lire?

– Cum nu!

A doua zi a fost atât de nenorocos şi-mi mai ceru două lire. A treia zi, tot pe atât. După vreo săptămână, ghinionul lui îmi dădu de gândit, căci, dacă urma tot astfel, banii nu-mi ajungeau nici trei luni.

În aceeaşi seară, am luat drumul Damascului în tovărăşia a doi mari negustori de covoare.

Zdruncinat în colţul harabalei, mă gândeam la ciudăţeniile vieţii:

„De-acum trebuie să fiu cu băgare de seamă şi faţă de femeile care au obiceiul să te sărute pe întunecimea coridoarelor!“

Damascul a fost pentru mine cu adevărat un *drum al Damascului.* Acolo, viaţa mea se schimbă cu totul.

Ai crede că asupra acestui oraş Dumnezeu a cernut praful din cele patru colţuri ale lumii. Ajungând aici, crezui că-mi dau sufletul.

Mă îmbrăcasem cu un costum sărăcăcios de orăşean grec, pentru a trece mai nebăgat în seamă. Celelalte lucruri le

duceam la subsuoară, învelite într-o basma, iar bijuteriile şi banii mi-i ascunsesem în chimir, pe care-l încinsesem chiar pe piele. Astfel deghizat, mă simţeam la adăpost de orice „protecţie“ nedorită. Mă strecuram pe străduţele care străbăteau, ca nişte hrube, casele mahalalei *Cadem,* căutând vreo odaie mai ieftină. Un hangiu grec îmi spuse că pentru ca să mă coste mai puţin ar trebui să iau un pat, în vreo odaie cu două paturi. Am primit.

Când am intrat să văd camera şi să-mi las legătura, întrebai cine va ocupa patul celălalt.

– Tot unul ca tine! îmi răspunse el, morocănos.

Eram foarte tulburat. Ţara mea, Chira, mama se scufundau într-o depărtare neguroasă, pe veci dispărute pentru mine. Iar eu, pe veci smuls din cuibul meu drag, ce căutam în oraşul acesta sinistru? Cum puteam eu nădăjdui să mai dau de soră-mea? Şi ce-am să pot face, ca să-mi câştig pâinea de toate zilele, când voi isprăvi banii?

Afară de asta, n-aveam nici un act. Şi iată ce era mai grav. Puteam fi arestat oricând. Cine m-ar fi scos din închisoare?

În curtea hanului, în jurul unui havuz împodobit cu flori, o mulţime de pierde-vară şedeau tolăniţi, flecăreau, fumau şi beau un rachiu lăptos. Toţi păreau fericiţi. Oamenii aceştia erau la ei acasă. Se cunoşteau, se ajutau între ei, aveau dureri şi bucurii comune. Dar eu? Ce eram eu pentru ei? Un necunoscut. Cine intră în odaia în care zace un necunoscut (de boală sau de inimă rea), ca să-l întrebe ce-l doare sau ce-ar pofti?

Instinctiv, dusei mâna la chimir, unde îmi aveam banii, singurii mei prieteni! Dar aurul e un prieten care te părăseşte, fără să-i pese, te trădează cât ai clipi din ochi, iar eu nu cunoşteam nici un mijloc prin care să-l fac să reintre în chimir.

O fiinţă precum Chira ar fi fost cu totul altceva. Ea nu m-ar fi părăsit pentru nimic în lume. Eram nedespărţiţi. Oare să fi fost cu putinţă să existe vreo altă Chiră pe lumea asta? Poate! Dar ele îşi aveau desigur Dragomirii lor. Pentru ele eu eram un simplu necunoscut, un trecător pe care-l priveşti o clipă cu curiozitate şi pe care-l uiţi tot atât de uşor.

Ca să mă mângâi, cerui un pahar cu rachiu, apoi altul. Ceasul prânzului veni. Am gustat ceva şi cerui un pahar cu vin, apoi altul. Şi cu inima grea de amărăciune mă urcai în odaia mea.

Aici, un om ca de vreo treizeci de ani, pe jumătate dezbrăcat, sta pe marginea patului. Pe masă ardea o lampă. Două scaune. Paturile, de o curăţenie îndoielnică. O oglindă afumată. Nici urmă de lavoar.

Îi dădui bună seara pe greceşte şi-mi examinai patul.

– Trebuie să-l depărtezi de perete, îmi vorbi el ca unei vechi cunoştinţe, sunt ploşniţe. Vom lăsa lampa aprinsă toată noaptea: ploşniţele, ca şi bufniţele, se tem de lumină.

– Ploşniţe? făcui eu mirat, căci într-adevăr nu văzusem în viaţa mea asemenea gângănii. Ce sunt astea, ploşniţe?

– Cum? tu nu ştii ce sunt ploşniţele? mă întrebă el uimit. Lasă, ai să afli în noaptea asta... Dar, ia spune-mi, unde ai dormit până acum de n-ai habar de ele? Eu, dimpotrivă, nu ştiu ce-i aia un pat fără ploşniţe!

– Şi fac rău ploşniţele? întrebai, înfricoşat de acest vrăjmaş.

– Oleacă, îmi răspunse el nepăsător.

Eram obosit. Voiam să mă dezbrac şi să mă culc, dar o ruşine necunoscută până atunci mă reţinu în faţa acestui străin. El înţelese, căci micşoră lumina, iar după ce mă strecurai în aşternut, se sculă şi mări flacăra.

– Parc-ai fi o fată mare! adăugă el râzând.

Această glumă îmi dădu un pic de încredere în el, şi noaptea aceea am dormit în pace, strângându-mi chimirul sub căpătâi.

A doua zi de dimineaţă nu ştiam mai mult decât în ajun ce înseamnă o pişcătură de ploşniţă, dar tovarăşul meu îmi arătă o pată de sânge pe faţa de pernă. Mă îmbrăcai vesel, fără să mă mai jenez de el.

Din curte răzbăteau frânturi de vorbe şi hohote de râs. Privii pe fereastră: în jurul fântânii, aceeaşi lume împestriţată fuma

din ciubuce lungi şi sorbea zgomotos din ceşti cu cafea. Curtea era stropită şi măturată. Aerul proaspăt pătrundea adânc în plămâni, o lumină aurie, misterioasă, cum numai în Orient străluceşte, învăluia lucrurile şi fiinţele.

M-am luminat pe dată. Drăcuşorul cel duios, care dormea în adâncul sufletului meu, se trezi.

– Nu vrei să luăm o cafea împreună? îl întrebai pe necunoscut.

– Ba da, cu plăcere.

Jos, trăgând din ciubuce, care fumegau ca nişte coşuri, vorbirăm multe şi de toate. El îmi destăinui amarurile lui: n-avea de lucru, nici bani şi era dator vândut. Atunci i-am destăinuit că şi eu aveam un necaz.

– Mi-am pierdut actele. Dacă m-ai ajuta să-mi procur altele, ţi-aş da o liră turcească drept mulţumire.

El se înflăcără:

– Cum nu! Se poate! Cunosc un „scriitor public" care face aşa ceva, dar cere cam scump.

– Cât? întrebai voios.

– Patru lire!

– Le dau!... Şi ţie, lira făgăduită.

După un ceas, un scrib cu o barbă lungă şi albă se jura – pe ochii lui – înaintea unui funcţionar, că mă văzuse născându-mă la Stambul, în cutare an la Egirei, că mă numesc Stavru, şi că eram deci raia, supus al sultanului, „stăpânul nostru".

Funcţionarul ascultă, zâmbind, apoi luă o pană şi acoperi o foaie întreagă cu frumoase slove arabe, semnă, puse pe bătrân să iscălească şi el, aplică sigiliul împărătesc şi-mi înmână preţiosul talisman.

– Trebuie să-i dai un bacşiş, îmi şopti martorul.

Pusei o liră pe masă.

– N-ajunge! făcu bătrânul.

Mai dădui una. De câte ori scoteam câte o liră mă duceam într-un colţ, ca să scotocesc în chimir. Când ieşii, îmi plătii şi martorul, apoi plecai cu tovarăşul meu să hoinărim prin oraş, să mâncăm şi să bem.

Seara ne întoarserăm la culcuşurile noastre, beţi şi veseli. Am adormit buştean, bătându-mi joc de ploşniţe, dar având grijă să-mi ascund chimirul sub cap.

Când m-am trezit, mă prinse mirarea văzându-mă singur în odaie. Tovarăşul meu de cameră mă părăsise, fără să-mi spuie un cuvânt. Dar nu numai el plecase, ci şi prietenul meu trădător, aurul, scumpul meu chimir. Mă trădase fără nici un pic de îndurare, se duseseră amândoi, lăsându-mă doar cu trei megedii în buzunar şi cu blestematul talisman!

Acum nu mai era cazul să plâng. Era moarte curată...

Şi azi simt, aici, deasupra stomacului, nodul, golul care mi-a pustiit pieptul în dimineaţa aceea, când doar că n-am murit.

Mă învârteam năuc, în cămaşă şi izmene, şi mă aplecam peste fereastră, fără să-mi dau seama de ce fac. Ca întotdeauna, în curte fumau aceeaşi oameni, roată în jurul fântânii, dar acum parc-ar fi fost nişte gropari care păzeau un sicriu. Voind să cobor scara, mă azvârlii inconştient în gol! M-am ridicat pe dată, cu faţa însângerată şi simţind că mă înăbuş. La sosirea hangiului şi clienţilor săi, nu putui rosti decât un cuvânt:

– Chi...mirul!

Începură să întrebe toţi, din toate părţile. N-am putut îngăima nimic decât:

– Chimirul!

– Ei bine... ce-i cu chimirul?

– Chimirul!

Îmi turnară apă pe cap, îmi spălară faţa de sânge şi mă siliră să beau rachiu.

– Hai, spune acum! răcni hangiul, zgâlţâindu-mă de umăr.

– Chimirul!

– Să ştiţi, făcu el, că tâlharul care dormea în patul celălalt i-a şterpelit chimirul, drept mulţumire că l-a îndopat ieri toată ziua.

Cum nu mă mai astâmpăram la un loc, el mă aşeză pe un scaun. Rămăsei răstignit, cu mâinile atârnând moi de-a lungul trupului. El încercă să mă mângâie:

– Ştiu... e o nenorocire... Ţi-a furat gologanii... Dar pentru asta trebuie să te omori? Ce-ai să câştigi atunci? Câţi cereci aveai?

– Chimirul! repetam întruna.

– Ei, na-ţi-o bună! Băiatul ăsta nu mai ştie să spună altceva decât „chimirul".

Şi hangiul se urcă în odaia mea şi-mi aduse hainele.

– Hai! Îmbracă-te!

Mă lăsai moale ca un paralitic. El mă îmbrăcă din tălpi până în creştet. Apoi, căutându-mi prin buzunare, scoase actul de identitate şi banii rămaşi.

– Ia te uită!... Dar, după cât văd, nu eşti chiar atât de sărac! Ai trei megedii... Şi te chemi Stavru! Ei bine, Stavrule, cu banii ăştia nu mori de foame... Ce treabă ştii să faci?

– Chimirul...

– Eiii!... Lua-l-ar dracu de chimir! răcni el, înfuriat. Şi vârându-mi averea în buzunar, plecă, bombănind:

– Ce dracu, doar nu vei fi avut în chimir cu ce cumpăra o cămilă, că atunci n-ai fi tras la mine!

Aveam în chimir mult mai mult decât trebuia ca să cumpăr o cămilă. Aveam optzeci şi trei de lire turceşti, de aur, nouă inele cu pietre scumpe şi ceasul! Şi, bogat, cu toată această avere, trăsesem, totuşi, la hanul lui!...

Nu-i deloc adevărat că omul ar fi o creatură care înţelege rostul vieţii. Deşteptăciunea lui nu-i serveşte la mare lucru. Că are grai, nu înseamnează că nu-i un prost. Dar acolo unde prostia-i întrece chiar şi inconştienţa animalelor e când e vorba să ghicească şi să simtă durerile semenilor săi.

Nu rareori ni se întâmplă să vedem pe drum câte-un bărbat cu chipul palid şi privirile rătăcite, ori câte-o femeie plângând. Dacă am fi, în adevăr, nişte fiinţe superioare, ar trebui să oprim pe bărbatul sau pe femeia aceea şi să le oferim pe dată ajutorul nostru. Asta ar fi singura superioritate pe care aş fi dispus să i-o atribui omului asupra animalelor! În realitate însă niciodată nu facem aşa ceva...

Au trecut cincizeci de ani de la întâmplarea asta, aşa că nu-mi prea aduc aminte cum m-am sculat de pe scaun şi am ieşit în curtea hanului, nici pe unde am umblat – cu mintea rătăcită – străbătând oraşul. Dar ceea ce ştiu e că nici o mână nu s-a pus pe umărul adolescentului aceluia care, privind în gol, mergea în neştire; nici un glas, nici un chip omenesc nu s-a oprit să mă întrebe: „Ce ai?". În starea aceasta de inconştienţă mă pomenii, în dimineaţa aceea de aprilie, în păduricea care este locul de plimbare al locuitorilor Damascului – numită *Baptumб*.

Mă dezmeticii în urletele şi înjurăturile unui vizitiu arab, care doar că nu mă răsturnase. Mă pipăii la brâu, dar chimirul nu mai era!

Simţeam cum îmi bătea inima ca unei vrăbiuţe pe care-o ţii în mână, şi în acelaşi timp un nod parcă mi se ridica din stomac şi-mi curma răsuflarea. Mişcarea aceasta devenise un tic chinuitor. Ori de câte ori îmi duceam mâna la brâu, inima îmi săgeta de o spaimă care mă sugruma şi neîncetat simţeam nevoia de a mă încredinţa că, în adevăr, fusesem victima acestei nelegiuiri şi că nu mai aveam chimirul.

În momentele de grea cumpănă, inimile simţitoare se deprind anevoie cu gândul că nenorocirea într-adevăr s-a întâmplat şi că nu mai este nimic de făcut.

Pe lângă mine treceau tot felul de oameni: perechi de îndrăgostiţi, femei cu copii, domni burtoşi, liniştiţi şi satisfăcuţi. Mă priveau şi treceau înainte. Nu vedeau nimic. Pe când eu... Eu muream... Eram singur, menit să îndur un chin prea greu pentru vârsta, pentru inima şi pentru lipsa mea de experienţă.

Mergeam întruna. Ieşii din oraş. Câmpia siriană, cu drumurile ei gloduroase şi colibele beduinilor, îmi păru ca moartă, asemenea simţurilor mele. Nu priveam un lucru fără să-mi duc mâna la brâu şi să tresar; „Nu mai am chimirul!"... Iar în clipa aceea, parcă mă strângea cineva de gât.

Un copil de arab trecu pe lângă mine, călare pe-un măgar şi trăgând de funie o cămilă împovărată de două sarcini care

se legănau. Urâciunea dihaniei acesteia, cu ochii lătăreţi, ca de şarpe, mă înfioră. Mai încolo, un beduin cu barba neagră, încâlcită, cu chipul ars de soare, se apropie în galop, opri şi mă întrebă ceva pe arăbeşte. N-am ştiut ce să-i răspund. El pieri, lăsându-mi o impresie plăcută, căci mi-a amintit frumosul chip al lui Cosma.

Curând după aceea am ajuns într-un sat sărăcăcios, în care oamenii, stând la pământ, strujeau lemne, slujindu-se pentru treaba asta de picioarele goale, tot atât de bine cum s-ar fi servit de mâinile sale. Femei îmbrăcate în zdrenţe negre, murdare şi cu chipurile acoperite – adevărate „sperietori" – duceau pe cap ulcioare ovale, în timp ce copiii, murdari şi slăbănogi, se jucau şi ţipau ca nişte draci. Înaintea unui cuptor, făcut din lut uscat, pe jumătate scufundat în pământ, un bărbat scotea nişte lipii calde, care răspândeau un miros de cocă crudă.

Tocmai ieşeam din sat, când am băgat de seamă că un câine se luase după mine. Mă oprii. Se opri şi el şi ne privirăm în ochi. Era un câine cenuşiu, de mărimea lui *Lupu,* dar, sărmanul, n-avea nimic mândru şi independent în el. Nici liniştea conştientă a celuilalt. Îşi plecă umilit capul şi se piti de frică. Expresia ochilor lui era ştearsă, tulbure. Îmi fu milă şi-l mângâiai pe cap. Îmi linse mâna. Nu era mofturos.

M-am întors la cuptor, am cumpărat de doi metilici patru lipii şi i le dădui. Le înghiţi pe câte patru, fără să le mestece. Mai luai patru, le vârâi în buzunar şi o pornii în neştire. Câinele iar s-a luat după mine.

În faţa mea se ivi un deal nisipos, cu totul sterp şi pustiu. Am ajuns la el şi am început să-l urc, însă obosii curând şi mă aşezai alături de câine. Departe, în vale, Damascul, presărat cu cupole şi minarete care dominau nenumăratele terase, îmi apăru ca un imens cimitir, îngropat în pulberea lui albă.

Nici un zgomot nu ajungea până la mine. În urechi nu-mi răsunau decât zvâcniturile puternice ale inimii mele zdrobite. Ochii mi s-au împăienjenit. Damascul şi lumea au dispărut.

Din negura trecutului îmi răsări luminoasă casa mamei mele. Traiul tihnit al vremurilor acelora atât de îndepărtate mi se strecură sub pleoapele închise. Retrăii zilele fericite de odinioară până în cele mai mici amănunte, din clipa cea mai întunecată a amintirilor mele, până la grozava noapte a omorului, până la răpirea noastră.

Şi deodată mi se înfipse în suflet gândul că nenorocirea mea şi a Chirei erau suferinţi izbăvitoare, pentru că am voit, am provocat şi am servit de unelte pentru înfăptuirea acelui omor. Dorisem moartea părintelui şi a fratelui.

Neîndoios, acesta era un păcat de moarte. Şi acum Dumnezeu ne pedepsea pe amândoi – pe ea prin robie, pe mine printr-o libertate plină de chinuri...

Deschisei ochii şi mă înspăimântai. La apus, cerul era roşu ca sângele. Nori grei, ca de sânge închegat, se târau aproape de pământ, luând întruchipările cele mai fantastice, una mai grozavă ca cealaltă.

M-am prăvălit la pământ, ascunzându-mi faţa între palme, înaintea micii peşteri lângă care poposisem. Mă rugai îndelung, cerând iertare lui Dumnezeu, tatei şi sufletului fratelui meu ucis.

Şi noaptea învălui în taina ei trupul unui adolescent pocăit, care căuta mângâiere în trista soartă a unui câine trimis de hazard.

Rugăciunile şi penitenţele uşurează sufletele credincioşilor. Avui câteva ceasuri de linişte. Însă în apropierea zorilor, în regiunile nisipoase se lăsă un frig de gheaţă. Când soarele a apărut în zare tremuram din toate încheieturile şi mi-am închipuit că trebuie să mă fi îmbolnăvit de moarte.

„Dacă voi muri, mă gândeam, după această căinţă, Dumnezeu mă va ierta şi poate nu-mi va trimite sufletul în muncile iadului!"

M-am sculat şi am luat-o înapoi. Pe drum mâncai o lipie. Pe celelalte trei le dădui câinelui care era mai flămând decât mine.

După puţin, soarele începu să mă înfierbânte în spate; în mine simţeam încolţind o pace binefăcătoare. Ajunsei în sat. Nu mi se mai păru atât de urât. Aici, câinele m-a părăsit. Asta

mă duru puţin. Îl mângâiai pe cap şi m-am despărţit de el ca de-o cunoştinţă plăcută, făcută într-o călătorie scurtă.

Singur acum, mă îndreptai spre Damasc prin păduricea Baptumб, chinuit mereu de gândul chimirului meu.

În drum m-am încrucişat cu o lungă caravană de cămile, dar nu mă mai speriai de ele. Am ajuns pe aleile Baptumei puţin înainte de amiază, pe o vreme admirabilă. Forfoteala de acolo mă minună. Bărbaţi în mândre haine turceşti, femei tinere şi negrăit de frumoase – cele mai multe neavând decât partea de jos a feţei uşor acoperită de un val străveziu – treceau încoace şi încolo, pe jos şi în trăsuri. De pretutindeni zvoneau glasuri sonore, hohote de râs, amintind clinchetul paharelor de cristal lovite cu o vărguţă, convorbiri vesele.

Eram încântat de farmecul glasurilor ca şi de pitorescul costumelor. Mi-aduc aminte că era într-o vineri, duminica musulmanilor. Femeile se salutau rar, graţios şi discret, însă efuziunile sentimentale dintre bărbaţi, salamalecurile şi nesfârşitele strângeri de mână pricinuiau opriri îndelungi celor ce se plimbau pe jos. Se vorbea foarte mult turceşte. Cu toate acestea, araba domina.

M-am oprit îndelung, admirând mişunarea mulţimii. Cu încetul trecătorii şi trăsurile începură să se rărească. Îmi urmai drumul, visător, tulburat, cu inima chinuită între dorinţa de a trăi, setea de veselie şi nenorocirea şi ruina mea. Curând rămasei singur, singur cu jalea care mă bântuia. O trăsură cu doi cai venea la trap din partea opusă. Când ajunse în dreptul meu, răsuflarea mi se tăie, inima-mi încetă să mai bată.

Da, şi azi mai cred că era dulcea şi iubita mea soră! Era Chira, aşa cum o împodobise Nazim-Efendi în corabia lui, într-un maiestru vestmânt de odaliscă, de cadână de harem, semănând portretelor atârnate pe pereţi!

M-am clătinat, am bătut din palme şi am strigat pe româneşte:

– Chira!... Chiralina!... Eu sunt!... Dragomir!...

Tânăra femeie surâse sub vălul străveziu şi-mi făcu un semn cu mâna înmănuşată, dar vizitiul pocni din bici, eunucul de pe capră mă fulgeră cu privirile şi echipajul zbură.

Am crezut că mor!... Chira era – îmi făcuse doar semnul!... Şi fără să mai aştept o clipă, începui să alerg ca un struţ în urma trăsurii, zicându-mi: „Doamne-Dumnezeule!... Abia mi-am mărturisit păcatul şi m-am căit, că îndurarea ta mi-a scos în cale pe surioara mea pierdută!“

În ciuda strădaniilor mele, trăsura se îndepărta mereu. Răsuflarea mi se tăiase şi mă temeam să nu pierd trăsura din vedere. Spre norocul meu, la ieşirea din pădurice o văzui îndreptându-se spre o bogată vilă, ale cărei porţi se deschiseră, înghiţiră echipajul şi se încuiară în urma lui.

Ţipai de bucurie. M-am repezit cu cele din urmă puteri spre poartă şi începui să lovesc cu furie, cu pumnii şi picioarele. Pe dată se deschise o portiţă şi apăru un cavas în uniformă.

– Chira!... urlai eu, în turceşte, gâfâind. Aceea-i sora mea!... Vreau să-i vorbesc!

– Ce!... Ce vrei? mă întrebă cavasul, tot în turceşte, oprindu-mă.

– Cucoana... care a intrat cu trăsura e sora mea... Chira!

– Ce Chira, bre? Ai înnebunit?

În adevăr, înnebunisem, căci am tăbărât peste cavas, şi ţâşnind pe lângă el am răzbătut în curte. N-avui însă timp să trec mai departe. Doi inşi apărură ca din pământ, în vreme ce de la o fereastră un glas răguşit de bătrân strigă:

– Ce înseamnă zgomotul acesta?... Ia să-i daţi câteva ghiaurului acela, precum şi *cavasului* care l-a lăsat să intre!

Fusei târât afară din ogradă, întins la pământ şi bătut cu o vână de bou, până îmi plesniră şi pantalonii şi pielea. Apoi traseră zăvoarele şi mă lăsară pe jumătate leşinat de durere.

Ăsta-i punctul culminant al calvarului meu... Aici sfârşesc tristeţile a mai mult de trei ani de copilărie chinuită... Căci,

dacă Dumnezeu a fost crud cu mine şi nu a voit să mi-o redea pe Chira, o Providenţă există totuşi, şi această Providenţă mi-a trimis un prieten.

Ridicându-mi trupul zdrenţuit, de-abia avui puterea să mă târăsc de partea cealaltă a drumului şi mă lăsai la pământ, secătuit. În momentul acela, un om între patruzeci şi cincizeci de ani, îmbrăcat într-un costum grecesc sărăcăcios, ducând într-o mână vasul cu salep, şi în cealaltă coşul cu ceşti, se apropie de mine, îşi lăsă jos povara şi încrucişându-şi braţele pe piept, oftă din fundul plămânilor:

– Ah, sărmane copil! făcu el, în greceşte. Am văzut când te băteau, dar n-aveam nici o putere! Ce supărare le-ai făcut păgânilor acestora ca să te schingiuiască aşa?

Priveam chipul acela plin de sinceritate, barba sură şi încâlcită, ochii buni şi îndureraţi sub o frunte încreţită. Şi, turbat de durere, am ţipat răzvrătit împotriva simţirilor mele:

– Du-te la dracu!... Lasă-mă în pace!

Şi izbucnii în plâns. Bunătatea lui birui:

– Pentru ce mă dai la dracu, băiatu-meu? Mi-e milă de tine şi aş vrea să te ajut, căci te văd nenorocit!

– Să mă lăsaţi în pace cu toţii, cu mila şi cu inima voastră!... Sunt sătul de voi!... Vreau să mor singur!

– Vai, nenorocitule!... Atât de tânăr şi... dezgustat de viaţă!... Dar, oricum... ia bea ceaşca asta cu salep cald!... Are să-ţi facă bine...

Am luat ceaşca cu salep fără să ştiu ce să mai cred. Ce regulă, ce înţeles trebuia să trag din scurta mea experienţă, în care atâţi oameni, care începuseră prin a se arăta buni şi generoşi, sfârşiseră prin a fi josnici şi criminali? Da, la şaisprezece ani, cunoşteam această josnicie a sufletului omenesc. Şi cu toate acestea, nu ştiam totul.

Nu ştiam, mai ales, că operele Creaţiunii sunt infinit mai complexe şi mai variate, că miile de patimi îndurate nu ne dau dreptul să scuipăm asupra întregii lumi. Dumnezeu însuşi

a înţeles aceasta când, supărat pe-o omenire păcătoasă, s-a hotărât s-o pedepsească, fără s-o extermine, căci a scăpat de la pieire un patriarh drept şi familia lui. E adevărat că oamenii care au venit după potop n-au preţuit mai mult decât înaintaşii lor, însă asta n-a fost din greşeala lor. Asta înseamnează că Dumnezeu (întocmai ca mine la şaisprezece ani) nu cunoştea bine lumea şi n-a prea ştiut ce face.

Din ziua în care soarta mi-a scos înainte pe Barba Iani, vânzător de salep şi suflet divin, am înţeles că omul care are norocul să întâlnească în viaţa lui pe un Barba Iani trebuie să se cosidere fericit. Nici eu, de când trăiesc, n-am întâlnit decât unul singur, dar el mi-a fost de-ajuns ca să-mi îndulcească întreaga viaţă şi să mă facă adesea s-o binecuvântez, să-i ridic osanale.

Căci bunătatea unui singur om este cu mult mai puternică decât răutatea miilor de oameni. Răul piere în aceeaşi clipă cu moartea celui care l-a săvârşit, binele continuă să-şi reverse strălucirea şi după dispariţia celui drept.

Întocmai ca soarele care goneşte norii şi aduce bucuria pe pământ, Barba Iani trăsni răul care-mi rodea inima şi mi-o umplu de sănătate. Nu de puţine ori împotrivirea mea îl răni, dar care inimă – oricât de zdrobită ar fi de întâmplările vieţii – poate rezista inimoasei bunătăţi?

Trebuii să mă las copleşit; şi providenţialul salepgiu cunoscu toată drama fragedei mele vieţi. Leacul său m-a tămăduit fulgerător.

– Stavrache – vorbi el, adoptând, din prudenţă, falsul meu nume – deocamdată trebuie să renunţi de-a mai căuta pe sora ta într-un chip atât de puţin înţelept. Trebuie să ştii că mai curând smulgi o căprioară din colţii tigrului decât pe o femeie închisă într-un harem. Iar dacă izbuteşti să-ţi înfrânezi această slăbiciune a inimii, restul e uşor ca bună-ziua! Tu ai trei megedii. Ei bine, banii aceştia îţi ajung ca să-ţi cumperi un ibric şi ceşti pentru salep, adică ceea ce vezi că am şi eu şi-mi îngăduie să trăiesc – de douăzeci de ani – în deplină libertate. După asta,

cu ibricul într-o mână şi cu panerul în cealaltă, cu Barba Iani lângă tine, vom bate uliţele, pieţele, vom străbate locurile de petrecere şi bâlciurile, strigând voioşi: *„Salep! Salep! Salep! Iată salepgiul!"* Îngăduitorul pământ al Levantului se va întinde larg şi liber înaintea ta. Da, liber, căci – orice s-ar spune despre acest pământ absolut turcesc – nu este altul pe care să poţi trăi mai liber, cu o singură condiţie însă: să te faci mic, să dispari în mulţime, să nu te deosebeşti prin nimic de alţii, să fii surd şi mut... Atunci şi numai atunci te vei strecura pretutindeni, nezărit. Porţile cele zăvorâte nu se deschid când vrei să le forţezi.

Nu mai departe decât a doua zi, împovărat cu ibricul şi panerul cu ceşti, strigam, cu tărie, alături de Barba Iani: „Salep!... Salepgiul!".

Atunci am înţeles în ce chip izbuteşti să faci să revină în chimirul tău banul, prietenul acela trădător şi fără inimă, care te părăsise. Din toate părţile ne cădeau gologani, libertatea intra în punga mea, şi seara, frânt de oboseală, gustam din fericirea omului care poate trăi, fără să aibă buzunarele pline cu aur. Fumându-ne narghilelele pe câte o terasă, mă pătrundeam tot mai mult de bunătatea pe care o răspândea făptura lui Barba Iani. I-am fost recunoscător şi l-am iubit aşa cum iubeşti un părinte şi un prieten. Şedeam la el, lucram amândoi. Masa o luam laolaltă, ceasurile de hoinăreală le gustam împreună, astfel că am ajuns nedespărţiţi. O prietenie strânsă ne legă cu timpul, altoind mlădiţa tânără pe trunchiul arborelui copt.

Barba Iani, ca să nu-mi pară misterios, merse cu bunătatea lui până a-mi dezvălui trecutul său. Trecutul acesta nu era nici fără pată, nici fără amărăciuni.

Daskalos (învăţător) într-un orăşel din Grecia, săvârşise un păcat pasional, care-i adusese doi ani de închisoare şi pierderea titlului. La ieşirea din puşcărie trebuise să-şi părăsească oraşul şi rătăci mai mulţi ani, făcând negoţ, cunoscând toate greutăţile, legând prietenii şi sângerându-şi inima. O altă aventură

amoroasă era cât pe ce să-l coste şi viaţa. Atunci trecu în Asia Mică şi trăi singuratic, în independenţă, aproape în înţelepciune.

Era un om care ştia să vorbească, precum ştia să tacă, îi plăcea să facă bine, fără să cadă în slăbiciune, şi când nu-i plăcea vreo mutră, era inutil să i-o vâri în suflet.

Cunoştea toate dialectele Orientului Apropiat, şi tot timpul liber şi-l petrecea citind, hoinărind, spălându-şi rufele. Nu mă îndemna la nimic, îmi arăta numai ceea ce era bine, folositor şi cuminte de făcut. De la el am învăţat să citesc şi să scriu greceşte. Văzându-mă atât de fidel ataşat lui, nu-mi precupeţi dragostea. La început îi ziceam „domnule", el îmi spuse să-i zic „Barba", adică „unchiule".

În curând, uitând de pierderea chimirului – cu întreaga lui comoară – am devenit discipolul său, singurul lui prieten şi mângâierea bătrâneţelor lui.

Dar deocamdată mai aveam o grea încercare de trăit. O trăirăm împreună.

Dacă uitasem pierderea chimirului, nu mă puteam obişnui cu aceea a soră-mi. Mi-era drag Barba Iani, dar pe Chira o adoram. Şi cum eram încredinţat că ea trăieşte îndărătul porţilor lângă care mâncasem bătaia aceea de neuitat, demonul mă împinse să trec iar pe acolo.

Era în mijlocul verii, la vreo lună de la nenorocita plimbare la Baptumб. Dădui târcoale – fără ştirea lui Barba Iani – în mai multe rânduri, afurisitei vile, ocolind-o pe departe, pândind, spionând. Nimic. Tot felul de femei ieşeau la plimbare în trăsură. Chira pierise.

Încurajat de îndemânarea pe care o întrebuinţam, într-o seară am hotărât să fiu mai îndrăzneţ. Îmi procurai o scară şi, favorizat de o noapte întunecoasă, mă dusei s-o rezim de zidul înalt care împrejmuia curtea. Căutam cu orice preţ mijlocul să privesc înăuntrul haremului, unde ştiam că femeile umblă fără văl. Dar nu dădui decât de obloane închise. Mă încăpăţânai, făcui înconjurul zidului şi sfârşii prin a da de-o fereastră luminată.

Dar asta nu era decât o cameră mare, bogat luminată şi în care nu era nimeni. Am aşteptat, cu inima zvâcnind, în capul scării, nădăjduind mereu să zăresc trecând vreo femeie.

Deodată, treapta pe care şedeam plesni şi fu cât pe ce să cad. Îngheţat de frică, mă agăţai cum putui mai bine, cand o zguduitură neaşteptată mă aduse în simţuri. Scara mi-a fost smulsă, iar eu căzui în braţele unui *cavas,* care, fără să scoată o vorbă, mă zdrobi sub o ploaie de pumni.

Am fost legat burduf, aşezat într-un cărucior tras de un măgar şi dus la Damasc, unde mă aruncară în arestul preventiv.

Închisorile preventive, în Turcia vremurilor acelora, erau adevărate morminte pentru supuşii otomani. Nenorocitul care intra acolo, mai ales pentru vinovăţii grave ca a mea, habar n-avea când avea să fie judecat, dacă vreun om cu vază n-ar fi alergat, sfănţuind în dreapta şi în stânga şi implorând graţia unui înalt funcţionar. Dar cea mai mare suferinţă nu era atât pierderea libertăţii, cât îngrozitoarea viaţă pe care trebuia s-o ducă acolo cel închis, mai ales când era un tânăr.

În celula mea eram o duzină. Patul comun – o lungă înşiruire de scânduri goale – ocupa trei sferturi din încăpere. Într-un colţ, un hârdău mare de lemn, cu capac, în care ne făceam nevoile, împrăştia o putoare înăbuşitoare. Păduchi de toate felurile, ploşniţe fără număr şi şobolani mişunau puzderie. Nu se obosea nimeni să-i mai ucidă: pentru asta ar fi trebuit o viaţă de om.

Faptele cele mai scârboase se petreceau în văzul tuturor. Turci, greci, armeni sau arabi nu mai păreau oameni. Abjecţia omenească era fără seamăn, aşa că n-ar putea fi comparată decât cu ea însăşi, căci singură specia umană, dintre toate făpturile pământului, poate să se degradeze până într-atât.

Şi eu căzusem tocmai în iadul acesta pământesc, în mijlocul acestor monştri... Ce pleaşcă pe ei!

Nimeni nu mi-a luat apărarea, nimeni nu m-a ocrotit, nici musulmanii, nici chiar creştinii... Mai mult, se bătură pe prada proaspătă, îşi smulseră bărbile, se însângerară. Dacă ar fi avut

arme, s-ar fi ucis! Astfel, timp de o lună, cunoscui cele mai cumplite batjocuri ce se pot închipui...

Azi nu-mi pare rău de tot ce am păţit. Numai astfel am putut cunoaşte fiinţa omenească până în adâncurile ei. Dacă am rămas bun, în ciuda tuturor celor ce am văzut, celor ce am suferit, e doar pentru a putea să-mi aduc prinosul de recunoştinţă celui care a creat Bunătatea, a făcut-o rară şi a aşezat-o printre bestii – ca unică justificare a vieţii.

Mă socoteam îngropat de viu şi mă gândeam la moarte. Se povestea că unii întemniţaţi, nemaiputând îndura chinurile la care erau supuşi, se spânzuraseră de gratiile ferestrelor, cu fâşii din hainele lor, în timpul nopţii, pe când toţi ceilalţi dormeau. M-am hotărât să fac şi eu ca aceşti martiri.

Cu toate acestea, un glas lăuntric mă îmbărbăta. Ştiam că nu mai eram singur pe lume, ca mai înainte. Un om inimos, un prieten rar, se afla undeva, afară. Era sărac şi fără protectori, dar bun şi inteligent. Neîndoios că el se gândea la mine, că lucra la libertatea mea.

Judecaseam bine. Într-o zi, uşa celulei se deschise, paznicul intră şi îndărătul lui se ivi Barba Iani!... Câtă nespusă fericire! Numai apariţia Chirei m-ar fi putut face atât de fericit. Însă în acelaşi timp, câtă tristeţe! Într-o lună, părul bietului om albise! M-am aruncat în braţele lui, plângând. Drept orice compătimire, în faţa acestei scene dureroase, un grec, tolănit pe pat, strigă:

– Ei, moşneguţule! E al tău băiatul? Bună bucăţică pentru un loc ca ăsta!... Ne-am înfruptat cu toţii! Tu i-ai luat caimacul?

Galben ca ceara, Barba Iani mă strânse în braţe şi-mi spuse cu glasul tremurător şi înăbuşit:

– Fii tare!... Fii tare!... Mâine vei fi scos de aici pentru a fi deportat...

– Deportat? strigai eu. Să mă despart de tine?

– E pedeapsa cea mai uşoară pe care am putut-o obţine. Greşeala ta e gravă: ai voit să intri noaptea într-un harem. De altfel, mângâie-te, eu te voi întovărăşi. Lumea-i largă, vom fi

liberi şi – dacă în viitor te hotărăşti să mă asculţi – vei fi fericit pe pământul turcesc. Hai, la revedere!... Pregăteşte-te pentru mâine dimineaţă, în zori!

N-am putut dormi toată noaptea. În faptul zilei, am fost scos afară. Doi jandarmi călări, înarmaţi cu puşti şi iatagane, aşteptau la poarta închisorii, cu o căruţă. Abia atunci băgai de seamă că eram trei condamnaţi la deportare. Barba Iani era în faţă cu bagajele noastre. Căruţa fu încărcată şi convoiul porni spre Diarbekir.

O viaţă de om nu se poate istorisi, nici scrie. O viaţă de om, care a iubit lumea şi a străbătut-o, e şi mai cu neputinţă de povestit. Dar când acesta a fost un om pasionat, când el a cunoscut toate formele fericirii şi ale nenorocirii, străbătând pământul, atunci e aproape o îndrăzneală să încerci să redai o imagine vie despre ceea ce a fost viaţa lui. Mâi întâi, e o imposibilitate pentru el însuşi; de asemeni pentru cei ce trebuie să-l asculte.

Farmecul, pitorescul, partea interesantă a vieţii unui om cu temperament puternic, zbuciumat şi, în acelaşi timp, aventuros, nu stă totdeauna în faptele izbitoare ale acestei vieţi. Frumuseţea trebuie căutată de cele mai multe ori în amănunte. Dar cine stă să asculte amănunte? Cine le poate gusta? Şi, mai ales, cine le-ar putea înţelege?

Iată pentru ce am fost totdeauna vrăjmaşul lui: *Povesteşte-ne ceva din viaţa dumitale!...*

Mai este o dificultate: când iubeşti, nu poţi trăi singur. Nu poţi trăi singur, nici chiar atunci când nu mai vrei să fii iubit, cum este cazul meu astăzi. Asta e adevărat cel puţin pentru pătimaşii care încă n-au încetat să trăiască din amintire, căci nu poate fi nici o amintire, fără de prezent. Poţi, mult şi bine, să vrei să mori. Eu am voit-o, de-a binelea, de mai multe ori în viaţa mea. Dar chipurile frumoase ale trecutului meu mi-au răsărit vii în minte, m-au înduioşat, au înlocuit amărăciunea prin bucurie

şi m-au silit să caut mereu veşnicul balsam pe feţele oamenilor. Una din aceste măreţe figuri a fost Barba Iani.

Despre el nu pot povesti nimic, sau aproape nimic: opt ani din viaţa mea fură alipiţi de a sa... Diarbekir, Alep, Ankara, Sivar, Erzerum, sute de târguri şi de sate fură străbătute de cele două umbre ale noastre. N-am vândut numai salep. Covoare, mătăsuri, cuţitărie, balsamuri, dresuri, parfumuri, cai, câini, pisici, toate au trecut prin mâinile noastre, dar tot bietul salep era acela care ne scotea din nevoie. Când vreo afacere neizbutită ne lăsa cu buzunarele goale, dam fuga la ibrice, la sărmanele ibrice ruginite. Şi, atunci: „Salep! Salep!... Haai la salepgii". Ne uitam unul la altul şi ne înveseleam.

Râdeam, da, pentru că Barba Iani era un prieten de nepreţuit, dar cauza ruinei eram totdeauna eu, neasemuitul făcător de boroboaţe. Între multe alte năzbâtii, îmi amintesc de una care le-a întrecut pe toate.

Băgaserăm toţi banii în doi cai frumoşi, pe care-i cumpăraserăm dintr-un bâlci mare, la vreo cincisperzece kilometri de Ankara. Eram mulţumiţi, făcuserăm o afacere minunată. La întoarcere, pe drum – mai din mulţumire, mai din cauza oboselii – îmi veni gustul să mă opresc înaintea unei crâşme. Era noapte, Barba Iani se împotrivi:

– Lasă, măi Stavrache!... Hai să mergem acasă!... Acolo vom ciocni un păhăruţ.

– Nu, Barba Iani, eu vreau aici!... Un minut numai!... Am chef să ne cinstim norocul!

Bietul om se dădu bătut. Ne legarăm dobitoacele afară de un stâlp. Şi, cu ochii ţintă spre fereastră, cinstirăm un păhărel. Apoi mai luarăm unul. Ne prinse foamea, îmbucarăm ceva. Apoi o sticlă, apoi alta, căci Barba Iani ştia şi el doar ce-i aia trai bun!... Capetele ni se înfierbântaseră. Începurăm să cântăm greceşte:

Iar te-ai îmbătat, trăsnilă!
Iar îmi spargi paharele!
Ce animal slut mai eşti!

Dar, deodată, Barba Iani tăcu. Calm, cu ochii aţintiţi pe geamurile întunecate, el îmi zise:

– Cred şi eu Stavrache, că eşti un „animal urât", căci animalele noastre cele frumoase ori au pierit, ori nu mai văd eu bine!

Dintr-o săritură am fost la uşă, dar nu mai putui prinde decât un tropot de galop nebun, care răsuna în noapte.

Un ceas după aceea, orbecăind şi poticnindu-ne prin toate gropile, Barba Iani îmi strigă, în chip de mustrare:

– Ai vrut să... cinstim norocul!... Ei bine, umblă acum pe jos, copil afurisit şi încăpăţânat ce eşti!... Ca să-ţi treacă de necaz, hai, ia mai cântă-mi. *Iar te-ai îmbătat, trăsnilă!*

Ferice de cel ce-şi simte inima zvâcnind pe bunul pământ omenesc, pe glia asta de calitate superioară, care-şi transmite seva ei dătătoare de viaţă!... Vai de acela care nu ştie ce e bun!

Vreme de ani îndelungaţi, în timpul cărora viaţa mea fu una cu a lui Barba Iani, natura însăşi a avut o înfăţişare atrăgătoare, frăţească, poetică. Totul îmi părea frumos şi demn de a fi trăit. Urâciunea îşi pierdea repulsia, prostia se lovea de batjocurile noastre, şiretenia era demascată, violenţa celor tari îmi părea suportabilă. Când contactul cu cei de rând ne înăbuşea, ne adânceam în lumea gândurilor, în viaţa în care natura singură vorbeşte ochilor şi inimii.

Barba Iani era în stare să meargă o zi întreagă fără să scoată un cuvânt. Doar din câte o singură privire îmi indica ceea ce merita să fie văzut. El zicea că asta înseamnă „să iei o baie dezinfectantă". Era foarte adevărat.

Opera mută a Creaţiunii îl purifică şi-l redă însuşi pe omul umilit de josnicii. Şi nu e om, oricât de puternic, care să poată trece prin ticăloşii, fără să se-ntineze.

Mai mult, acest neasemuit tovarăş al adolescenţei mele era un cunoscător al antichităţii şi al filosofilor ei. Toate disertaţiile lui asupra vieţii – marea lui plăcere în ceasurile de odihnă – erau împestriţate de pilde scoase din înţelepciunea grecească. El nu era un înţelept, dar cultiva liniştea conştientă a sufletului.

– „Mai curând sau mai târziu, omul inteligent ajunge să înţeleagă deşertăciunea zbuciumului sentimental, care tulbură pacea şi consumă viaţa, îmi zicea el. Ferice de cel ce ajunge să înţeleagă aceasta mai de timpuriu: cu atât mai mult se va bucura de existenţă!"

Într-o zi rece de toamnă eram pe un câmp de manevre, în apropiere de Alep. Băutura noastră caldă fu luată cu asalt de către soldaţi. Chiar ofiţerii veniră să se împărtăşească din ea; şi cum sub ibricele noastre era jăratec, rămaseră să se încălzească şi să mai vorbească. Un ofiţer superior povestea unui subaltern al său anecdota în care un general, prieten al lui Alexandru cel Mare, se declara partizan pentru pacea propusă de Darius:

– „Eu aş accepta, dacă aş fi Alexandru", spuse cel dintâi, la care marele cuceritor îi răspunse: „Şi eu aş accepta, dacă aş fi... dacă aş fi..." Ofiţerul turc se încurcă:

– Ah, făcu el, cum se chema ofiţerul acela al lui Alexandru?

– Parmenion! răspunse Barba Iani, care trăgea cu urechea la convorbirea lor.

– Bravo, moşule! exclamă ofiţerul. Dar de unde ştii tu asta? Când vinzi salep, nu prea te întâlneşti cu Alexandru cel Mare.

– Cum să nu? îi replică prietenul meu. Tot omul are nevoie să se încălzească, după cum vedeţi!

Aluzia aceasta cu îndoit înţeles îi plăcu ofiţerului. El binevoi să vorbească cu noi. În clipa aceea, privirea mea se încrucişă cu a lui.

– Parcă te-am mai văzut undeva. Figura ta îmi e cunoscută! îmi zise el.

– Da! îi răspunsei, înroşindu-mă. Am fost în aceeaşi trăsură cu Mustafa-bei, la Constantinopol, acum cinci ani.

– Pe Allah!... E-adevărat!... Tu eşti băiatul ce căuta pe maică-sa, care avea un ochi vătămat. Ei bine, nefericitule, trebuie să fi îndurat multe de la blestematul acela de satir!

– Multe!... De unde era să-l cunosc?

– Dar cum poţi să te încrezi aşa, în cel dintâi venit, care începe să mângâie obrajii unui copil?

Ofiţerul ne vorbi îndelung şi-mi dezvălui toate ticăloşiile făptuite de Mustafa-bei. Apoi începu să-l descoase pe Barba Iani şi fu mişcat de câte află. La despărţire ne strânse mâinile cu dragoste şi ne rugă să primim câte o liră turcească de aur.

– Să n-o luaţi drept bacşiş. Asta e ca să vă arăt că preţuiesc înţelepciunea bătrânului şi deplâng suferinţele tânărului!

Întorcându-se acasă, Barba Iani îmi spuse:

– Vezi tu, Stavrule? Pretutindeni sunt rătăciţi, dar inteligenţa înlătură barierele dintre oameni, chiar atunci când e învestmântată într-o uniformă militărească!

Între timp, Barba Iani îmbătrânea.

O boală de inimă îl făcu din an în an mai neputincios să-şi câştige pâinea de toate zilele. Oboseala îl dobora. Întristarea punea din ce în ce stăpânire pe el. Eu aveam douăzeci şi doi de ani, eram puternic, curajos şi dezgheţat.

Câteva mici economii, pe care izbutiserăm să le agonisim, m-au decis să-l rog să se mai odihnească; iar pentru ca repausul acesta să-i priască bine, alesei, ca loc de retragere, o ţară necercetată încă de noi: Libanul.

O, frumosul şi tristul Liban! Numai gândindu-mă la anul acela petrecut acolo, inima mi se înfioară de plăcere şi sângerează în acelaşi timp!... Ghazir!... Şi tu, Dlepta!... Şi tu, Hermon!... Şi tu, Malmetein!... Şi voi cedri cu lungi braţe frăţeşti, care voiţi să cuprindeţi întreg pământul! Şi voi, rodii, care vă mulţumiţi cu trei pumni de muşchi îngrămădit în crăpătura unei stânci pentru a putea oferi călătorului rătăcit rodul vostru zemos!... Şi tu, Mediterană, care te dai, voluptoasă, mângâierilor zeului tău înflăcărat şi care-ţi desfăşori imensitatea fără de pată înaintea sărmanelor ferestre ale căsuţelor libaneze, suprapuse în faţa infinitului!... La toate şi tuturor vă zic: adio!... De astăzi nu vă voi mai revedea, dar ochii mei vor păstra de-a pururea amintirea unicei şi blândei voastre lumini... Lumina aceasta s-a mohorât în amintirea mea... Viaţa n-a voit ca bucuria să-mi fie deplină...

Dar, Doamne, unde şi când ne dăruieşte viaţa bucurii depline?

Ne-am oprit la Ghazir, un sat pitoresc, cum e aproape întreg Libanul, şi aşezat pe un platou adăpostit. Eram singurii chiriaşi ai unei femei în vârstă şi bolnavă de artrită, Set Amra, o arabă creştină, ca mai toţi locuitorii Libanului, care trăia în singurătate.

Cu toate că eram ortodocşi şi ea catolică, fiind tot creştini, furăm bine primiţi.

Şi-acum iată încă o întâmplare, căci viaţa mea e bogată în întâmplări.

La Ghazir hotărâsem să lucrez numai eu. Barba Iani, suferind, se plimba, căutând rodii şi omorând mici şerpi. Cu Set Amra aveam lungi convorbiri când ne fumam narghilelele. Astfel aflarăm că şi ea avea o durere.

Era prea singură pe lume, şi singurătatea asta îi rodea inima. Unicul ei copil – o fată de vreo douăzeci de ani – era în Venezuela, unde plecase cu tatăl ei ca să facă avere, după cum e obiceiul locuitorilor din Liban. Dar tatăl murise de vreun an, iar după moartea lui scrisorile din America veneau tot mai rare. Selina – tânăra fată – nu era săracă. Conducea o bună afacere cu bijuterii. Cu toate acestea, inima ei nu se prea prăpădea în atenţii pentru maică-sa. O uita, şi Set Amra era nevoită să trăiască zile întregi cu pâine goală.

Ne-a fost milă de ea. Din ceasul acela, mâncarăm laolaltă. Set Amra deveni sora şi mama noastră. Ea se înfruptă cu bune bucăţele de friptură de oaie şi narghileaua i-a fost totdeauna îndopată cu tumbac. Asta era tot ce-i trebuia. Ea îi mulţumea lui Dumnezeu de-a ne fi adus sub acoperişul ei şi i-a scris fiică-si scrisori pline de recunoştinţă duioasă. Selina răspunse mulţumind „celor doi necunoscuţi“, cu inimă frăţească.

Şi timpul trecea în fericire.

Dar câştigând din ce în ce mai puţin, economiile noastre începură să scadă văzând cu ochii. Toamna veni, şi ea aduse o răceală lui Barba Iani. Plecai la Beirut după un medic. Îngrijirile date îmbunătăţiră starea scumpului meu prieten, dar banii se mistuiră.

Iarna a fost grea pentru nişte ţinuturi ca ale Libanului. De-abia izbuteam să scot cele trebuitoare, ca să nu crăpăm de foame. Ne lipsirăm de carne. În casa noastră, de trei ori pe săptămână, nu găseai decât pâine goală. Ca să facem şi mai mare economie, nu mai aprindeam decât o singură narghilea, al cărei ciubuc trecea din mână în mână şi de la gură la gură.

O duceam greu. Totuşi, cu chiu cu vai, ieşirăm în martie, când o veste ne umplu inimile de bucurie. Selina îşi anunţă plecarea din Venezuela şi întoarcerea la căminul părintesc, peste vreo trei-patru săptămâni.

Chiote!... Îmbrăţişări nesfârşite!

– Ştiţi ceva? ne spuse într-o zi Set Amra, în taină. Stavru e băiat frumos. Desigur, Selina se va îndrăgosti de el şi atunci bunătatea voastră faţă de mine va fi răsplătită cu prisosinţă... Ei, ce zici tu, Stavrule?

Ce să zică Stavru? Nimic alta, decât că îşi pierdu capul, ca de obicei... Ba îl făcu chiar şi pe Barba Iani să şi-l piardă, şi tustrei, împreună cu Set Amra ne puserăm să jucăm o horă, ca să sărbătorim apropiata mea nuntă cu Selina, care habar n-avea de toate astea!...

Eu o luasem razna, ca un cal surd. Considerând casa drept o viitoare proprietate a mea băgai de seamă că terasa acoperişului se înmuiase, lăsând să picure în odăi apa ploilor. Deci, după obiceiul libanezilor, mă suii pe acoperiş, cu tăvălugul de piatră şi în hazul nestăpânit al vecinilor, mă încăpăţânai să alerg în lungul şi largul terasei, târând după mine greul cilindru, care-mi zdrobea călcâile şi mă trântea în nas.

Ah! afurisită de inimă, la câte prostii nu m-ai împins!

Mersei mai departe. Într-o zi, arătând lui Barba Iani buzele încă rumene şi cărnoase ale Set Amrei, care sugeau cu voluptate din ciubuc, îi zisei:

– Ei, Barba Iani!... Ce zici de buzele astea? Cine ştie? Poate că ele mai ştiu să sărute şi altceva, afară de chihlimbarul narghilelei! Şi se prea poate să jucăm la două nunţi deodată!

Da, două nunţi, înţelegi dumneata! Căci, cât despre nunta mea cu Selina, ea era sigură şi aievea, ca şi sărăcia noastră.

– Ah! Stavrache! oftă sărmanul meu prieten. Are să treacă multă apă pe gârlă până vei ajunge să cunoşti lumea!

A fost prooroc.

Selina sosi. O oacheşă cu ochi de diavol şi cu păr bogat, înaltă, voinică, neastâmpărată ca argintul viu, dar suflet de negustor şi minte depravată. Din prima zi ea ne-a umilit pe toţi. Mulţumirile ei fură scurte şi reci. Găsea că viaţa pe care o duceam era „dezgustătoare“ şi n-a lipsit mult ca ea să ne învinovăţească chiar de sărăcia maică-si. Ea ne arătă dispreţul ei, închiriindu-şi o casă aparte, venind să ne facă zilnic câte o vizită de un sfert de oră şi înmânând Set Amrei o sumă ridicolă de bani, care ne fu dată drept „despăgubire“. Gătită cu vestminte exotice şi cu bijuterii de preţ, ea se afişă ca o marfă în ochii râvnitori ai satului.

Într-o zi, o vecină alergă să ne spună că un frumos vântură-lume sosise cu trăsura de la Beirut, ca s-o viziteze pe Selina... Pe Selina, logodnica mea!

– Ah! Barba Iani, ce plină de dezămăgiri e viaţa! am hohotit eu, prăbuşindu-mă pe umărul singurului meu prieten pe care îl aveam.

– Nu ştiai asta, Stavrache? Ei bine, afl-o acum! Până una-alta, caută ibricele de salep, hai să ne strângem catrafusele şi... la drum! Să plecăm: pământul e plin de frumuseţi!

Plecarăm, lăsând-o pe biata Set Amra cu lacrimile în ochi. Şi trei luni în şir băturăm superbele meleaguri ale munţilor Libanului, adăpându-ne din izvoarele lor limpezi şi adăpând pe libanezi cu veşnicul nostru salep.

– *Salep! Salep! Hai la salepgiu!*

– Nu-i aşa, Stavrache, că pământul e veşnic frumos?

– Ah! Barba Iani! Câtă dreptate ai!

Pământul e frumos? Da' de unde! Şi asta e tot o minciună! Toată frumuseţea lui se răsfrânge din inimile noastre, atâta timp cât inimile acestea sunt pline de bucurii. În ziua în care bucuria îşi ia zborul, pământul nu mai e decât un cimitir.

Iar frumosul ţinut al Libanului a fost un cimitir pentru inima mea şi pentru trupul lui Barba Iani.

Într-o zi, în apropiere de Dlepta, prietenul meu a suferit un brusc şi neaşteptat atac, care îl doborî la pământ cu capul înainte.

– Barba Iani!... *Aman,* Barba Iani!... Ce ai? Ţi-e rău?

Nu! Lui Barba Iani nu-i mai era rău. Răul rămăsese întreg pentru mine...

El a fost viermele care mi-a ros toată viaţa mea după aceea. Nostalgia acestei prietenii pierdute, precum şi dorul de a afla – împotriva tuturor piedicilor – o iubire caldă, m-au hotărât, câţiva ani mai târziu, să mă întorc în ţara mea, să mă lipesc de-o fiinţă gingaşă şi s-o iubesc aşa cum o iubeam pe Chira, pe mama, pe Barba Iani.

Dar asta a fost, după cun vă amintiţi, povestea lui Stavru.

SFÂRŞIT

CIULINII BĂRĂGANULUI

Dedic această carte:
Poporului României,
Celor unsprezece mii ai săi de asasinaţi de către guvernul român,
Celor trei sate: Stănileşti, Băileşti, Hodivoaia, rase cu lovituri de tun.
Crime savârşite în martie 1907 şi rămase nepedepsite.

PANAIT ISTRATI
martie 1928

Când soseşte toamna, întinsele câmpii de ţelină ale Munteniei dunărene încep să trăiască, timp de o lună, existenţa lor milenară.

Aceasta începe chiar în ziua de Sfântul Pantelimon. În ziua aceea, vântul dinspre Rusia, pe care noi îl numim muscalul sau crivăţul, mătură cu suflarea lui de gheaţă nesfârşitele întinderi; dar cum pământul arde încă, înfierbântat ca un cuptor, muscalul îşi cam rupe dinţii în el. N-are a face! Barza, care stă pe gânduri de mai multe zile, îşi ţinteşte ochiu-i roşu asupra aceluia ce-o dezmiardă în răspăr, şi iat-o plecată în ţinuturile calde, căci ei nu-i place muscalul.

Plecarea acestei păsări respectate, puţin cam temută la ţară – *ea aduce foc în plisc dacă-i strici cuibul* – plecare aşteptată de ialomiţean sau de brăilean, pune capăt stăpânirii omului asupra gliei Domnului. După ce a urmărit barza în zborul ei până a pierdut-o din vedere, cojanul îşi îndeasă căciula pe urechi, tuşeşte uşor, din obişnuinţă, şi, gonind câinele care i se vâră între picioare, intră în casă:

– Ia vedeţi, băieţii ăia să înceapă să adune uscături!

La aceste cuvinte, femeia şi liota de copii tuşesc şi se înfioară la rândul lor, tot din obişnuinţă:

– Au plecat berzele?

– Plecat...

Atunci Bărăganul ia comanda.

O face, mai întâi lăsându-se greu, ca un om care s-ar trânti cu faţa la pământ şi n-ar mai voi nici să se scoale, nici să moară. Un uriaş!

Întins, de când lumea, peste toate ţarinile pe care le arde soarele, între duioasa Ialomiţă şi Dunărea ursuză, Bărăganul se află, cât ţine primăvara şi vara, în luptă vicleană cu omul harnic, pe care nu-l iubeşte şi căruia îi refuză orice bunăstare, afară doar de aceea de a hoinări şi de-a urla în toată voia. De-acolo vine şi vorba, cunoscută în toate ţările locuite de români, şi care se adresează aceluia ce-şi îngăduie prea multe libertăţi în public:

– Ia ascultă, mă! ce, te crezi pe Bărăgan...?

Căci Bărăganul e singuratec. Pe spinarea lui, nici un copac! Şi de la un puţ la altul, ai tot timpul să mori de sete. Nici de foame nu te apără. Dar dacă cumva eşti înarmat contra acestor două nevoi ale gurii şi dacă vrei să te afli singur cu Dumnezeul tău, atunci du-te pe Bărăgan: e ţinutul pe care creatorul l-a hărăzit Munteniei pentru ca românul să poată visa în voie.

O pasăre care zboară între două lanţuri de munţi e ceva demn de milă. Pe Bărăgan, aceeaşi pasăre urcă, cu ea în zbor, pământul şi depărtatele lui zări. Întins pe spate, simţi cum talerul pământesc se înalţă spre zenit. E cea mai frumoasă ascensiune ce poate s-o facă nevoiaşul lipsit de toate.

De-aici vine şi faptul că locuitorul Bărăganului, ialomiţeanul, e o fiinţă oarecum tăcută. Şi cu toate că ştie să glumească şi să facă haz când i se dă prilej, îi place mai mult să asculte cuviincios. O face pentru că viaţa lui e grea, şi el nădăjduieşte mereu că cineva va veni poate odată să-i arate cum ar putea să muncească mai cu folos pe îndărătnicul lui de Bărăgan.

Visări, gânduri, înălţare şi pântec gol, iată ce dă gravitate omului născut pe Bărăgan – această pustietate care ascunde apa în străfundul ei şi unde nimic nu răsare de la sine, nimic, în afară de ciulini.

* * *

Nu e vorba de acei scaieţi care cresc ca păpuşoiul şi fac o frumoasă floare liliachie, ca un pămătuf, al cărui pufuşor fetele îl tund în seara de Sfântu Toader, cântând:

Codiţele fetelor,
Cât codiţa iepelor!

Ciulinii de care vorbesc aici apar de îndată ce se topeşte zăpada, sub forma unei ciuperci, un zbârciog. În mai puţin de o săptămână, dacă e cald, ei năpădesc pământul. Asta e tot ce Bărăganul poate să îndure pe spinarea lui. Mai îndură şi turmele de oi, care sunt lacome de acest ciulin şi îl pasc aprig. Dar cu cât îl pasc, cu-atât creşte, se rotunjeşte mereu şi ajunge să atingă dimensiunile unei damigene mari. Atunci oile nu-l mai pasc, îl lasă în pace, căci înţeapă groaznic. Ştie să se apere, buruiana dracului! Ca şi buruiana omenească: cu cât e mai netrebuincioasă, cu atât ştie să se apere mai cu înverşunare.

Dar ce siguranţă avem noi despre ce e trebuincios sau netrebuincios pe pământ?

Atât timp cât ialomiţeanul se zbate, se încăpăţânează să smulgă ţelinei un căuş de porumb sau câţiva cartofi, Bărăganul nu e interesant. Nu e un loc de vizitat. E sucit, ca o femeie îmbrăcată în zdrenţe, ca o mahalagioaică împodobită cu diamante. Pământul n-a fost dat omului numai cu scopul să-i umple burta cu mălai. Mai sunt şi colţuri hărăzite reculegerii.

Ăsta e Bărăganul.

El începe să domnească îndată ce omul harnic se retrage în coliba lui, îndată ce ciulinii înţeapă rău şi când vântul dinspre Rusia se apucă să sufle cu temei. Asta se întâmplă prin septembrie.

Poţi vedea atunci, din depărtare în depărtare, un cioban care stă cu spatele întors spre miazănoapte şi întârzie cu turma. Nemişcat, sprijinit pe bâta lui, vântul îl clatină uneori, de parcă ar fi un copac.

În jurul lui, atât cât privirea poate să cuprindă roată, nu mai vezi decât ciulini, nenumăratul norod al ciulinilor. Plini, stufoşi, ai zice că-s nişte oi cu lâna de oţel. Numai spini şi sămânţă. Sămânţă răspândită pe pământ, ca să crească ciulini, numai ciulini.

Ca şi ciobanul, la fel se clatină şi ei. Căci în turma lor compactă, muscalul suflă mai cu îndârjire, în vreme ce

Bărăganul ascultă, iar cerul de plumb striveşte pământul, în vreme ce păsările se dau peste cap în văzduh, risipite de vijelie.

Aşa, o săptămână întreagă... Suflă... Ciulinii rezistă, îndoindu-se în toate chipurile, cu bubumzul lor fixat pe o tulpină scurtă, nu mai groasă decât degetul cel mic. Ei mai rezistă încă puţin. Dar ciobanul, nu! El lasă în plata Domnului străşnicia Domnului şi se întoarce acasă.

Noi spunem atunci: ţipenie! Nu mai vezi om! E numai Bărăganul!

Şi, Doamne, ce frumos e!

Cu tot avântul de care armăsarul său e în stare, crivăţul galopează în împărăţia ciulinilor, răscoleşte cerul şi pământul, amestecă norii cu pulberea, ucide zburătoarele, şi iată-i porniţi, ciulinii! Plecaţi să semene netrebnica lor sămânţă.

Mica tulpină se frânge pocnind, cosită la rădăcină. Bubumzele spinoase încep să se rostogolească, mii şi mii! E marele pohod al ciulinilor, care „vin Dumnezeu ştie de unde şi se duc Dumnezeu ştie unde“, spun bătrânii, privind pe fereastră.

Nu pleacă toţi deodată. Unii o şterg la cea dintâi suflare furioasă, adevărată puzderie de oi cenuşii. Alţii par să ţină piept, nu vor să se lase, dar ceilalţi dau năvală peste ei, îi agaţă în goană şi-i târăsc. La un moment dat, îi vezi încâlcindu-se, formând mari purcoaie ce se rostogolesc cu greu, până ce crivăţul se repede o dată cu furca lui, îi spulberă în văzduh, îi face să joace o horă îndrăcită şi apoi iar îi împinge înainte.

Atunci să te duci să vezi Bărăganul! Ai zice că Bărăganul se cocoşează, se întinde, după voinţă, bucuros de toată lumea asta de ciulini, care se dă de-a berbeleacul pe spinarea lui, pe când crivăţul suflă turbat.

Uneori, în clipe de linişte, Bărăganul parcă-şi reţine suflarea, ca să simtă cum trec fuguliţa trei ori patru ciulini, ca nişte buni tovarăşi, se ciocnesc unul de altul şi se întrec în glumă, dar repede se pun în rând şi o pornesc cot la cot.

Spre sfârşitul vijeliei vin ciulinii singuratici. Sunt cei mai iubiţi, fiind cei mai aşteptaţi. Fie că tulpina lor n-a fost destul

de uscată ca să se rupă de la început, fie că vor fi avut nenorocul de a se fi înţepenit un timp în cine ştie ce şanţ, fie, în fine, că o ceată de ştrengari i-a urmărit şi oprit în drumul lor, ei sosesc cu întârziere, sărmanii. Şi-i vezi cum se perindă izolaţi, rostogolindu-se ca nişte cocolaşe de omuleţi grăbiţi. Văzduhul şi tot Bărăganul îi privesc: sunt ciulinii singuratici, adică cei mai iubiţi.

Apoi, orice viaţă se opreşte brusc. Nesfârşitele întinderi sunt curăţate ca lespezile unei curţi princiare.

Atunci Bărăganul se învăluie în cojocul lui de iarnă şi se pune să-i tragă un pui de somn care ţine şase luni.

Dar ciulinii?

Ei îşi continuă povestea.

E o poveste cum nu s-a mai pomenit, pentru că-i a pământului nostru românesc. Dar mai bine s-o iau de la început...

Cu toate că-s băltăreţ de la Lăteni, de la Borcea – fata asta a Dunării care cutează să se măsoare cu maică-sa, nu-s ialomiţean de baştină. Părinţii mei, olteni amândoi, săraci ca Iov, au plecat în lume când aveam numai doi anişori. Şi ce s-o mai lungesc? După nesfârşite pribegii prin nu ştiu câte judeţe, îşi aruncară desagii şi pe mine, care eram cât o ciubotă, în cătunul ăsta, care se oglindeşte-n Borcea.

Poate să vi se pară ciudat, dar aşa-i. Părinţii mei nu erau oameni să se lase mânaţi la munci grele ca vitele la tăiere; mai ales tata, un zăpăcit care era în stare să cânte din fluier până cădea jos leşinat de foame. Şi la Lăteni, măcar aveam peşte la-ndemână. Aproape că-ţi sărea singur în tigaie, ca să zic aşa. Judecaţi şi Dumneavoastră.

Primăvara şi toamna Borcea acoperea cu apele ei gălbui sute de hectare înţelenite; şi în pânza asta nesfârşită de apă crăpceanul, carasul, ştiuca mişunau în aşa hal că până şi pisicile se ghiftuiau pe malul bălţilor. Se pescuia, atunci, cu cazanul. Mană cerească, ce mai! Bărbaţi, femei şi copii, goi până peste

genunchi, cu traista după gât, se-mprăştiau în trăgători, înaintând cât mai încet cu putinţă pe câmpul înecat, fiecare cu un cazan vechi desfundat la el. Apa nu trecea niciodată de genunchi. Bălăcind, peştele se izbea de picioarele noastre, dar era albitură şi noi umblam după de-ăl mare. Ştiam că ăstuia îi place să muşte la rădăcina plantelor, al căror creştet răsărea din apă. Stăteam neclintiţi, cu ochii aţintiţi asupra lor. Îndată ce vedeam ceva că mişcă, plaf! propteam cazanul la fund. Auzeam peştele zbătându-se între pereţii vasului. Nu mai aveam decât să-l apucăm cu mâna şi să-l vârâm în traistă. Tare trebuia să fii neîndemânatic ca să-ţi scape.

Tatei însă, îi scăpau regulat, şi puştanii făceau mare haz. Râdeau de el, îl luau în băşcălie. Nu se sinchisea. Continua să se arunce cu cazanul peste toate buruienile din jur, şi de le vedea mişcând şi de nu. După un ceas de pescuit ne întorceam acasă cu traista doldora de peşte. Tata n-aducea nici măcar un chitic. Şi când vedea asta, mămuca, bună cum era, îl sfătuia să stea mai bine acasă, să pună la sărat peşte, să facă de mâncare, să spele rufe şi să mai cânte din fluier.

Asta mă umilea de-mi dădeau lacrimile: un bărbat nu spală rufe, nici nu găteşte! Dar tata n-avea nimic bărbătesc în el: era blând ca o femeie, cu mustăţi mari şi negre şi cu nişte ochi adânci şi galeş pironiţi întruna pe fluierul lui din care, cu degetele noduroase, scotea melodii duioase care răsunau până departe şi făceau câinii să latre în nopţile amuţite. În schimb, când îţi făcea un borş sau o plachie de peşte, sau când spăla rufe, şi cele mai bune gospodine puteau să vină şi să ia lecţii de la el. Dar tot râdeau de el, pentru că unui bărbat nu-i stă bine să facă treburi muiereşti.

M-aş fi bătut atunci cu satu-ntreg, pentru că bietul tată-meu nu lua niciodată-n seamă vreo înjurătură şi le-ndura toate în tăcere. Surâdea uşor, se-ndrepta spre Borcea, cu căciula lui ţuguiată veşnic dată pe ceafă, cu nădragii rupţi, totdeauna scăpaţi de sub curea, târşâindu-şi opincile, cu gâtul lung şi cu

minunăţia lui de caval, de care nu se despărţea niciodată, să se răzbune pe viaţa asta păcătoasă şi-atât de jalnic de frumoasă.

Câteodată mă luam după el. Pe ascuns uneori, că-i plăcea să fie singur. În seara căldicică în care tăcerea se-amesteca cu mirosul nămolului, îl bănuiam şezând pe-un trunchi de salcie dezrădăcinată. Şi după un cântec de jale de-ţi lua răsuflarea, îi auzeam glasul uşor şi melodios zicând încetişor cântecul nostru de neuitat din ţara Oltului:

Foaie verde de-avrămească,
Ila, ila, la!
Au plecat olteni la coasă;
Au rămas oltencile
Şi-au umplut cârciumile.

Da, oltenii totdeauna plecau „la coasă", sau la alte nenumărate munci, lăsând oltencile „să umple cârciumile", lucru nu tocmai adevărat, şi tata, în orice caz, nu se ţinuse de vorba cântecului: îşi luase olteanca cu el, şi mă luase şi pe mine, comoara lui. Din cauza asta mama ţinea mult, mult de tot la el. Îmi spunea, când mergeam la peşte şi-i vedeam varicele groaznice, întrebând-o de ce lasă în seama tatei treburile cele mai uşoare:

– Pentru că mi-e drag, copilul meu... Dumnezeu l-a făcut cum e şi mi l-a dat de bărbat. Nu-i vina lui, săracu'...

Şi uite-aşa trăiam noi la Lăteni.

Aveam pe-atunci nouă ani. Mă duceam totdeauna la pescuit cu mama, care niciodată nu zicea că-i obosită, fie că era pe vremea apelor mari – când venea crapul să-ţi bată-n poartă – fie în celelalte luni ale anului, când trebuia să te duci după el în Borcea.

Aici nu mai era vorba de pescuit cu cazanul, aici pescuiau cu chipcelul, cu prostovolul, cu plasa sau cu vârşiile şi uneori chiar cu năvodul, mai mulţi pescari laolaltă.

Trebuia s-o vezi pescuind, pe femeia asta, ca să-ţi dai seama ce-nseamnă o olteancă care-şi iubeşte bărbatul! Mai ales când

arunca prostovolul roată – cu mânecile suflecate pân' la umeri, cu fusta sumeasă sus de tot, cu părul strâns bine-ntr-o basma, cu ochii, gura, nările adulmecând nesfârşitul bălţilor – ai fi zis că s-a pornit să scoată tot peştele din Borcea!

– Halal nevastă! strigau pescarii văzând-o.

Dar noi tot în sărăcie lucie rămâneam; păcat de osteneală să te speteşti muncind pe lumea asta; munca nu duce la nimic bun.

În timp ce pescuiam – îmi scoteam şi eu partea mea de peşte – tata, acasă, săra de zor, umplea butoaiele, zvânta peştele care prinsese sarea şi îl potrivea pentru vânzare.

Vânzare... Să vă ferească Dumnezeu de-aşa vânzare! Cinci până la zece franci suta de kilograme de peşte, vândute cu toptanul la negustori hrăpăreţi. Şi încă eram mulţumiţi să-l putem da, pentru că nu mai ştiam ce să facem cu el. Nu mai încăpeam de el, se strica şi se-mpuţea, după ce ne bălăcisem în maţele lui pân' la glezne la pusul sării. Da: cinci până la zece franci suta de kilograme! Numai pentru stat munceam, să putem cumpăra miile de kilograme de sare. Pentru noi nici măcar de o ţoală sau de mălai nu ne ieşea. Şi tot peştele ăsta care se strica şi trebuia să-l aruncăm în Borcea, de unde mama-l scosese cu-atâta bărbăţie şi cu-atâta nădejde pentru o viaţă mai bună!

Nu, într-adevăr, vorba din popor:

Bună ţară, rea tocmeală,
Hât-o-n cur de rânduială!

Asta era: ţară bogată, prost alcătuită şi rău guvernată; ştia şi mama asta, ca tot ţăranul român.

În anii lungi de viaţă rătăcitoare, de la un cap al Munteniei la altul, ea avusese de mii de ori prilejul să simtă cât de nenorocită era viaţa locuitorilor ăstora, care, departe de orice gârlă şi prea săraci ca să-şi poată cumpăra carne, nu trăiau decât cu mămăligă şi cu zarzavaturi în timp ce milioane de kilograme de peşte zăceau şi se stricau, bune de-aruncat, pe tot lungul sutelor de kilometri pa care-i parcurge Dunărea cu braţele şi afluenţii ei. Dar cum să transporţi mana asta cerească,

când trei sferturi din ţară n-are drumuri, astăzi ca şi acum o mie de ani?

Mama a avut atunci o idee, pe care s-a apucat s-o îndeplinească fără să ne spună şi nouă ceva: silindu-se pe ascuns să facă economii îndopându-ne cu peşte şi numai cu peşte un an întreg – rareori câte un boţ de mămăligă şi mai rar cu o bucată de pâine – a reuşit să strângă o sută de franci cu care-a cumpărat, de ocazie, o mârţoagă şi-o căruţă cu patru roţi, dintre care două şubrede rău, gata să cadă.

– Uite, i-a spus ea tatei, o să vă duceţi amândoi, tu şi cu băiatu' cu *asta,* să bateţi satele şi să vindeţi peşte sărat...

– Cu *asta?* Oftă tata, galben la faţă; să străbat Bărăganul cu asta?

Măsură din ochi gloaba jigărită, harabaua prăpădită:

– ... Vrei să mergi cu mine, puştiule? făcu el.

Mai încape vorbă?! Nu numai că voiam, eram încântat! Să vezi Bărăganul, pământul ăsta fără stăpân, era obsesia oricărui copil. Şi mai ales, să pot, în sfârşit, şi eu s-alerg după ciulini, despre care prietenii mei îmi povesteau minunăţii, s-alerg şi eu pe urmele norilor de praf purtaţi de vânt!

– De ce să nu-ncercăm? făcui eu serios, stăpânindu-mi bucuria; ce-avem de pierdut?

– Pă dracu'! Calu', mai întâi, p-ormă căruţa, şi p-ormă şi pă noi! O să ne-nghită Bărăganu'!

Să ne-nghită Bărăganul! Mă trecu un fior. Da-da, voiam.

A doua zi în zori porneam, luând cu noi cele de trebuinţă, adică mai nimic. Mămuca noastră bună, plânsă, prăpădită, parcă ne-ar fi trimis la moarte, ne însoţi până-n pragul Bărăganului, până dincolo de şoseaua care duce de la Brăila la Călăraşi ferindu-se de pustie şi ţinând mai pe lângă malul Borcei. Acolo ne sărută, cu faţa numai lacrimi brăzdată de zbârcituri, cu toate că n-avea încă treizeci şi cinci de ani. Mângâie şi calul, pe care n-avea să-l mai vadă, şi zgâlţâi şi una din roţile căruţei, să-ncerce slaba-i rezistenţă. Nici căruţa n-avea s-o mai vadă vreodată.

În dimineaţa ceţoasă, cenuşie, siluetele noastre negre parcă se lipeau pe pustiul apropiat, iar corbii croncăneau pe cerul de vară ploioasă. Cu căciula-n mână, tata apucă hăţurile de frânghie şi-şi făcu semnul crucii:

– Doamne-ajută!

– Să v-ajute Dumnezeu!

Şi Bărăganul ne înghiţi, dar tata, fără să se sperie, dădu drumul din caval unor sunete sfâşietoare pe cuvintele:

Au plecat olteni...

Şi-aşa am lăsat-o pe biata mamă, pe care n-aveam s-o mai vedem vreodată.

Trei sute de kilograme de peşte grămădite în coada căruţei, terezia pentru cântărit atârnată de coviltir, un sac cu mălai, un ceaun pentru fiert mămăliga, o pirostrie, o desagă plină cu ceapă, două velinţe, un săculeţ pentru strâns gologanii şi o bâtă zdravănă ca să ne apărăm de-o fi nevoie, asta era toată averea noastră.

Mergeam pe jos, pierduţi, ca pe o mare, între cer şi pământ. Calul venea după noi, tuşind.

– Dacă n-ai fi vrut să vii şi tu, n-aş fi plecat pentru nimic în lume, nu...

Era prima vorbă pe care mi-o spunea tata, aşa deodată, în plină singurătate; n-am s-o uit până la moarte. De-atunci mă tot urmăreşte şi-o să mă urmărească cât oi trăi. Va să zică răspunzător de toate astea eu eram, băiatul de paisprezece ani.

Da n-aş fi vrut... Dar, aş fi putut oare?

Fără să-i răspund nimic tatei – care, de-altminteri vorbise ca să nu tacă – am trecut în urma căruţei, de unde vedeam, pe dedesubt, copitele calului înfigându-se-n ţărâna nisipoasă, copite bătrâne şi păroase care se ridicau şi se lăsau cu greutate, în timp ce între osii se legăna o donicioară cu păcură pentru uns. Le-am văzut toate astea într-o clipită, şi-ndată după aceea parc-am trecut în altă lume: răsărea soarele pe neaşteptate, arunca peste

singurătatea noastră jerbele lui de raze orbitoare. Miile de ciulini întunecaţi se umplură de diamante violacee pe care mă duceam să le pipăi cu degetele, sau să le culeg cu vârful limbii, în timp ce tata şi căruţa se-ndepărtau încet întorcând spatele răsăritului. Chiţcani, nevăstuici, dihori, fugeau înspăimântaţi, aproape tot atât de mulţi ca lăcustele, şi-mi părea rău că nu luasem câinele. Ce s-ar mai fi ospătat el cu vietăţile astea, că-i era şi lui lehamite de-a mânca numai peşte, ca şi stăpânilor lui. Şi-apoi, aş fi avut în el un tovarăş bun, cum avea tata în fluierul lui. Dar mama ne sfătuise să ne lipsim de el, pentru că i-ar fi curs balele văzându-ne mâncând mămăligă, cu-atât mai mult cu cât tata avea somnul uşor şi că pe Bărăgan nu se afla ţipenie de om, cu-atât mai puţin făcători de rele.

Cu toate astea, ce bine mi-ar fi prins Ursu! Eram setos de solitudine şi de călătorii lungi, dar cu un tovarăş să-mi placă. Ani de-a rândul, martor neputincios, ţintuit la pescuitul meu, priveam la plecarea tovarăşilor mei, galopând cu crivăţul şi cu ciulinii în frumoasele noastre luni de septembrie. Unde se duceau? Ce s-alegea de ei? Ce vedeau? Unii dintre ei nu se mai întorceau acasă. Se spunea: „cutare s-a pierdut". Altul ajunsese pân' la nu-ştiu-ce rudă înstărită care-l înfiase. Cum e asta? Cum te pierzi şi cum te înfiază cineva? Din pricina asta primisem fără vorbă să-l însoţesc pe tata. Voiam s-alerg şi eu cu vântul şi cu ciulinii, s-alerg, să scap de apa asta care făcea să-mi putrezească picioarele, de peştele pe care-l strângeam de pomană.

Acuma, uite, ciulinii erau aici, la picioarele mele, frumoşi ca nişte merişoare dolofane, mulţi ca stelele, cărnoşi, plesnind de sevă, dar nemişcaţi. Nu se clinteau din loc, pentru că eram la începutul lui august. Alerga-voi cu ei, peste-o lună? Afla-voi încotro te mână, unde se duc? Ştiam că cei mai mulţi sfârşesc trosnind în foc, în cine-ştie-ce sobă. Dar ceilalţi? Cei care năşteau legendele? Ce ţări arăta-vor ei privirilor unui băiat? Cum fac ei de schimbă soarta unora?

Ah, cât aş fi vrut să stau de vorbă cu unul care să-mi povestească aiureli, să mă mintă, dar să-mi dea ghes la visat, la cutezat! Şi ciulinii nu erau decât vis şi îndrăzneală, invitaţie la a schimba ceea ce ai pe ceea ce-ai putea avea, fie şi tot ce-i mai rău, pentru că, celor cărora le e dragă lumea-ntreagă, nimic nu-i mai rău decât statul pe loc.

În ochii noştri de copii, Bărăganul, despre care se spunea că-i „nesfârşit" însemna „tot pământul". Era pustiu, era sterp, plin de primejdii, ştiam asta; totuşi, Matei, feciorul lui moş Broşteanu, cu ciulinii a plecat într-o bună zi, şi nu s-a mai întors, şi-a ajuns unul dintre cei mai mari marchitani din Bucureşti.

Mărturisesc că nu visam la nici o mărire. Visam, atât.

Mă revolta peştele împuţit, toropeala bălţilor nămoloase şi chiar şi părinţii mei mă revoltau, pentru că aveau aerul că vor să-mi lase moştenire soarta lor amărâtă. Alta mai jalnică nici nu ştiam, şi nu-i uitam pe găzari, la care şi pâinea pe care-o mănâncă ia mirosul mărfii lor, dar ei cel puţin mănâncă pâine-n fiecare zi, pe când noi numai o duminică din patru. Şi când te gândeşti că ajungând la Borcea, părinţii mei fuseseră fericiţi să constate că e peşte din belşug:

– Aici, cel puţin e peşte! strigau ei când voiai şi când nu voiai.

Într-adevăr, era atâta că pân' la urmă ne-a gonit, pe tata şi pe mine, iar pe mama a omorât-o.

Se-mplinise săptămâna de când nu văzusem chip de om când dând peste drumul spre Mărculeşti, care taie Bărăganul de sus în jos, tata zise:

– Nu se mai poate să mergem cu tot peştele ăsta. Trebuie să ne descotorosim de o parte din el.

– Cum? Să-l aruncăm?

– Nu chiar, dar aproape... Drumul ăsta e foarte umblat. O să-ncercăm să-l vindem ţăranilor care se duc la culesul porumbului. Cu zece franci cincizeci de kile, sunt bani găsiţi.

Mă gândeam la socoteala făcută de mama:

– O să-l vindeţi cu patruzeci-cincizeci de bani kilu, aşa că după primul drum „scoateţi“ şi calu' şi căruţa şi-un câştig mic pe de-asupra.

Puteam acuma să prezic ce-aveam să „scoatem“ din acest prim şi ultim drum doar uitându-mă în ochii stinşi ai calului şi la faţa groaznic de suptă a tatei. Cât despre căruţă, nu era nici ea mai brează: câteva zile de arşiţă încă, şi n-o să mai fie nici ea decât un morman de lemne şi de fiare. De-acum două zile roţile nu se mai ţineau decât pe cârpăceli, şi calul cădea la fiecare o sută de paşi, împleticindu-se. Îl puneam pe picioare ridicându-l de coadă. Dar străbaterea Bărăganului în felul ăsta îl cufunda pe tata într-o muţenie din zi în zi mai îngrozitoare pentru mine, o muţenie care-mi amintea de cuvintele lui din dimineaţa plecării.

Tare-aş fi vrut să dispar, să scap de-a binelea. Era înfiorătoare tăcerea asta a tatei, la fel cu-a Bărăganului, pe care n-o sfâşia decât strigătele ascuţite ale hultanilor şi vulturilor pleşuvi, care-şi săpau cuiburile în şirul nesfârşit de dealuri ce se profilau în departări. Apariţia păsărilor ăstora de pradă mă silea să nu mă despart de tata nici un pas măcar. De vulturi nu mi-era teamă, că-s fricoşi, şi se mulţumesc să sfâşie câte-un stârv zvârlit la margine de păşune, dar mi-era teamă de hultani, despre care se zice că atacă turmele de oi şi câteodatată înşfacă miei în gheare.

Teama asta nu-mi era chiar atât de neplăcută. Poate că alături de-un tovarăş mai voios şi înarmat cu o puşcă, aş fi descoperit în mine un suflet de haiduc, visând la primejdii şi isprăvi de vitejie. Dar Doamne, ce trist e să te măsori cu Bărăganul – unde totu-i vitejie şi primejdii – alături de-un om pe care viaţa-l zdrobise.

Ţinându-mă scai de el, străbătând un infinit locuit de basme, mă întrebam adesea cine era tatăl ăsta al meu pe care în afară de fluierul lui nimic nu-l interesa? Nu-l văzusem sărutând-o pe mama niciodată, şi pe mine numai rareori mă mângâiase, cam pe când ne aşezasem la Lăteni. Nu ştiam despre el mai mult decât ştiam despre calul nostru, poate mai puţin chiar.

Şi iată-n ce jalnică tovărăşie am cutezat, la paisprezece ani, să plec „în haiducie“ în regatul ăsta, legendar, al ciulinilor...

Era pe la amiază când am poposit pe drumul Mărculeştilor. Calul, lăsat în voie, mergea împleticindu-se în dreapta şi-n stânga, păscând iarbă dar, prea însetat, căzu lat şi nu mai mişcă. Încercarăm să-l punem pe picioare, să-l ducem la un puţ a cărui cumpănă se zărea departe la marginea drumului, dar n-a fost chip şi a trebuit să ne ducem s-aducem apă şi să-l adăpăm acolo. Apoi am înfulecat şi noi, ca de obicei, la umbra căruţei: o mămăligă zdravănă şi veşnica saramură de peşte cu nişte afurisiţi de ardei iuţi.

Tata, mâncând, era întruna cu ochii în zare, cu nădejdea să vadă ivindu-se vreo căruţă de ţăran. Chiar se ivi, către sfârşitul mesei, o trăsură frumoasă în trapul mare, ridicând un nor de praf. Butucii roţilor sunau ca nişte clopoţei. Doi telegari voinici, cu hamuri scumpe, o trăgeau zburdând în ham.

Era un ţigan pricopsit, unul dintre acei rotari-fierari care au pământuri frumoase şi mănoase muncite de cojani ca de-alde noi.

– Ho, ho, ho-o! strigă el oprind cu aere de geambaş fanfaron, zgâind nişte ochi care voiau s-arate fioroşi şi rânjind cu toţi dinţii albi ca laptele.

La această semeţie tata lăsă umil capul în jos.

– Bună ziua, măi rumâni. Ce-aveţi de vânzare? Pepeni?

– Nu, peşte îndulcit...

– Ce fel de peşte?

– Ciortan...

– N-are viermi ciortanu' tău?

– De-o avea, nu cumperi.

– De ce n-aş cumpăra? Ce, parcă-l mănânc eu? Ptiu!

Şi zicând vorbele astea coborî, legă hăţurile de o roată şi începu să scotocească prin căruţa noastră. Răsuci peştele pe toate feţele, îl desfăcu la urechi, îl mirosi, muşcă din el chiar, apoi spuse:

– Încă n-au viermi, ciortanii tăi, da' mult nu mai ţin. Cât ai?

– Trei sute de kile.

– Cu cât îl dai?

– Zece franci cincizeci de kile, să scap de el.

– Şi dacă-ţi iau jumătate, laşi mai ieftin?

– Nici un ban mai jos, făcu tata, dezamăgit.

Atunci ţiganul, umflându-se în pene, strigă:

– De ce eşti prost, mă? Unde crezi tu c-ai să-ţi vinzi peştele, cu harabaua asta şi cu mortăciunea de gloabă?

Şi zicând astea, dădu una cu ciubota în spinarea calului care tot întins pe jos stătea. La asemenea mârşăvie, tata strânse fălcile, apucă reteveiul şi se apropie de ţigan, care se trase-ndărăt spre trăsură:

– De ce dai în vită, cioroi împuţit? Ce, te-am rugat eu să-mi cumperi peştele? Ţi-am dat măcar ziua bună? Când ţi-oi pocni una cu bâta asta un′ te-a miruit popa...

Alb la faţă, ţiganul se făcu mieluşel:

– Ai dreptate, nene. Da′ deh, n-aş mai fi ţigan dacă n-aş face de-astea; prost nărav, să faci totdeauna pe grozavu′! Hai, uită mojicia şi vin′ să te cinstesc cu o ţuică! După aia o să cântărim o sută cincizeci de kile de ciortan la preţu′ la care-ai zis.

Tata cugetă o clipă, apoi primi o ţuică şi chiar mai multe. Avui şi eu partea mea. Am cântărit apoi de cincisprezece ori zece kile, cântăreală cinstită. Cu treizeci de franci vârâţi în teşchereaua tatii, mai băură o ţuică şi se despărţiră destul de prieteneşte.

Şi căruţa, uşurată pe jumătate de povară, îşi reluă, în amurg, drumul abia ghicit prin Bărăgan.

N-am mers mult... O poştă... Mereu pe urmele soarelui. Dar ne-au trebuit două zile şi mai bine să facem drumul ăsta, în aşa hal erau şi calul şi căruţa. Apoi s-au prăbuşit, aşa, dintr-odată, în arătură.

Căruţei îi căzură dintr-odată trei roţi, care se făcuseră ţăndări, şi coviltirul se desfăcu răsturnându-se. Şi calul îşi dete sufletul când asfinţi soarele aurind pustiul, rămăşiţele căruţei şi feţele noastre întristate. Bietul animal îşi găsi sfârşitul fără

nici o suferinţă, fericit, poate, să isprăvească odată cu toate astea. Scoţându-şi căciula şi uitându-se la el, tata zise:

– Martor mi-e Dumnezeu că nu l-am făcut să sufere. Trei bătăi de puşcă am alergat să-i car apă; iarbă nu i-a lipsit, şi bici, nici n-am. Dac-a murit de mâinele mele, Dumnezeu să mă ierte, da' nu-s vinovat.

Făcu semnul crucii şi îngenunche cu faţa la răsărit, de unde pornise fără nădejde.

Am petrecut noaptea lângă calul mort, multă vreme fără să scoatem o vorbă, înainte de a adormi în cântecul dureros al greierilor. A doua zi în zori corbii apăruseră, dând târcoale şi croncănind îngrozitor. Ne depărtarăm în grabă de stârv şi de celelalte.

Tata puse la fiert o mămăligă mare, pentru drum, umplu ceaunul cu peşte şi făcu o desagă din sacul de mălai aproape gol şi umplu şi bota cu apă. Eu m-am încărcat cu velinţele şi cu pirostriile.

Pornind la drum, tata, ca şi la plecarea din Lăteni, zise:

– Doamne-ajută!

Mama nu mai era, să ne răspundă, şi nici din caval nu mai cântă.

În ziua aceea, către amiază, cum apucaserăm pe drumul Călăraşilor, începu să bată un vânt puternic dinspre baltă:

– Iată şi băltăreţu', făcu tata; ăsta-i vestitorul crivăţului. S-a isprăvit cu vara! Şi-acuş-acuş, dac-o să te tragă inima, ai să poţi s-alergi după ciulini.

Şi, văzându-mă privind la ciulini ca un apucat, adăugă:

– De-altminteri ştiu că asta te-a împins în gura Bărăganului. Acuma, că ne-a ajuns nenorocirea, am putea s-alergăm împreună.

– Ne-ntoarcem la Lăteni? l-am întrebat.

– Mergem mai întâi la Călăraşi, e capitală de judeţ, şi cântecul zice:

Negustor, negustoraş,
Hai la târg la Călăraşi!

Bietul tata, om de treabă, încerca să-şi descreţească puţin fruntea. I-am sărutat mâna repede şi el m-a mângâiat pe obraji:

– Să uităm necazul, băiatu-meu... Pe lumea asta ne aflăm ca să ispăşim: aşa-i viaţa... Dar, Dumnezeu vede...

După două zile de umblat pe un drum în sfârşit bun, ajunserăm la Călăraşi, unde Borcea se supără pe Dunăre şi-o ia razna pe o sută cincizeci de kilometri, până la Hârşova, unde intră iar la matcă. Pentru prima dată la Călăraşi am aflat ce-i aia un oraş, cu drumuri pietruite, cu case zidite peste alte case şi cu lume multă care se-nghesuia ca la bâlci. În curţile bogaţilor erau stive mari de lemne de fag sau de salcie, tăiat în stânjeni şi, văzând asta, tata a cumpărat un ferăstrău şi un topor, a făcut o capră şi iată-ne strigând prin faţa curţilor ăstora pline de lemne: „Tăietorii! Tăietorii!".

Am fost primiţi bine peste tot şi munceam pe oricât, totdeauna cu toptanul. Tata cerea de două ori cât făcea, pentru că, zicea el, bogaţii se tocmesc ca ţiganii, dar pân' la urmă tot ajungeam la învoială. Şi bietul tata asuda rău de tot, din zori şi până-n noapte. Asudam şi eu, că-l ajutam pe cât puteam. Şi-am ajuns aşa să câştigăm, una peste alta, cam până la zece franci pe zi, lucru nemaipomenit.

– Trebuie, băiatu-tatii, zicea el, terbuie s-aducem acasă suta de franci care zace-n Bărăgan acuma, că altfel moare maică-ta de supărare.

Aşa că trăgeam voiniceşte la ferăstrău, mâncând pâine şi brânză. Pâine! Ce bine-mi părea că puteam să mănânc pâine! Cozonac curat, faţă de veşnicul nostru peşte de la Lăteni.

Seara, frânţi de oboseală, ne ospătam cu sarmale bune la un birt de lângă oborul de cereale, unde birtaşul îi cunoştea pe ai mei şi ne lăsa să dormim fără plată într-un colţ în şură. Dar tata, ca să nu pară prea calic, plătea în fiecare seară un kil de vin. Şi aşa, întruna, o săptămână întreagă. Încă una, lucrul ne aştepta, şi am fi apucat drumul Lătenilor, să-i ducem mamei banii. Era o mulţime de cojani cu căruţele, gata să ne ducă până la Feteşti sau şi mai departe încă.

Şi ne-au şi dus. Am plecat fără să-ncepem măcar a doua săptămână de lucru, dar nu ca să ne ducem la maică-mea, că ea murise.

Nu bănuiam nimic atunci seara la han, când a intrat Gavrilă Spânu din Făcăeni, plin de praf, cu biciul pe braţ şi spunându-i tatei, în felul lui glumeţ dintotdeauna:

– Vra să zică-aşa, Mărine! Tu te umfli de sarmale şi Anica ta...

– Da, ştiu, făcu tata, strângându-i mâna, ştiu: Anica ne-aşteaptă cu nerăbdare... Da′ ne-a lovit nenorocirea, pe-afurisitul ăsta de Bărăgan. Ia stai jos şi mai povesteşte-ne cum merg lucrurile pe-acasă.

Gavrilă se aşeză, la dreapta mea, se uită cam ciudat la tata, care şedea în faţa lui, scoase căciula şi scuipă pe jos:

– Adă-mi o cinzeacă de ţuică! strigă el către hangiu.

Apucând ţoiul, ridică, fără să spună o vorbă braţul şi picură câţiva stropi pe duşumea. Văzându-l, tata apucă paharul de vin şi vru şi el la rândul lui să lase să pice, dar rămase cu ochii pironiţi la Gavrilă, parcă l-ar fi întrebat: la cin′ te gândeşti? Omul nu răspunse, privi pieziş spre mine, îşi suci mustaţa şi-l văzu-i făcându-i tatei un semn din sprâncene.

Am priceput şi izbucnii în lacrimi. Atunci, uşurat, Gavrilă povesti pe scurt, în timp ce eu plângeam în pumn:

– Da, s-a stins, biata femeie... O-nţepătură-n deget, c-un os, pe când spinteca un peşte... Un fleac, ai fi zis, o zgaibă... Da-n nici opt zile s-a înveninat. A venit atunci la mine, la Făcăeni... Cum a doua zi trebuia să plec cu-ncărcătura la Călăraşi, nevastă-mea a culcat-o la noi şi, când să se crape de ziuă, trebuia să pornim la drum. Tot timpul s-a văitat, n-a închis un ochi. Alaltăseară am ajuns aici şi drept în poarta spitalului am oprit. În timpul nopţii şi-a dat sufletul. Ieri au „tăiat-o" şi-au înmormântat-o.

Şi după o pauză, omul adăugă:

– Anica v-a rugat s-o iertaţi şi v-a iertat şi ea pe voi.

– Dumnezeu s-o ierte! zise tata, vărsând câţiva stropi de vin.

– La toţi ne vine rându', într-o bună zi, încheie Gavrilă.

Şi strecură lângă farfuria tatei o basma făcută ghem; am recunoscut basmaua roşie a mamei, cu care se lega la cap când mergeam la pescuit.

– Şi gologanii, făcu el, v-o doişpe franci, mi se pare, aşa zicea.

Cu privirea rătăcind pe masă, tata murmură:

– Bărăgan blestemat... Şi peştele ăsta blestemat... Doamne, tare-i greu să urci pân' la capăt Golgota asta a vieţii...!

– Fie-i ţăr'na uşoară! zise Gavrilă, ciocnind cu tata.

Apoi:

– Ce necazuri zici tu c-ai avut pe Bărăgan!

– Calu' mi-a murit, căruţa s-a făcut praf, şi peştele s-a dus dracului...

– ... Atâta tot? Fir-ar să fie...! Şi-acuma?

– De-o săptămână tăiem lemne... Şi gândeam că ni-i îngăduit să mâncăm sarmale, că trudim de ne iese sufletu'...

A treia zi după seara asta de durere mare, am pornit cu Gavrilă. El se întorcea la casa lui, dar noi... Încotro mergeam? De Lăteni, în orice caz, nici tata, nici eu nu mai voiam să ştim. Nu ne-o mărturisisem dar se citea pe feţele noastre. Şi cu toate astea, la îndemnul vecinului nostru de comună, ne urcarăm în căruţă, în aşa hal eram lipsiţi de orice voinţă. O făceam, cred, de frică să nu ne pomenim singuri.

Trei zile şi trei nopţi de mers, amuţiţi, cu popasuri lungi în care n-auzeai decât strănutatul cailor, trei zile bune de drum între Borcea şi Bărăganul care mă chema, mă voia, îmi făgăduia tot ce nu puteam găsi nici la tata, nici la Gavrilă, a căror muţenie îmi dădea ameţeli. Ei stăteau în faţă, eu în spate, şi mă uitam la spinările lor încovoiate. Din când în când ne-ncrucişam cu câte-un căruţaş:

– Bună ziua, oameni buni, făcea el.

– Mulţămim dumitale, răspundeau cei doi.

Asta era tot. Scârţâit de osii, zgomot monoton de roţi, cer şi pământ, făr' de-nceput şi făr' de sfârşit, făr' de nădejde. Un drum

lung rămânea în urma noastră, altul tot atât de lung ne stătea în faţă, la fel de plicticos, fâşie moartă ce amăgeşte omu′.

Şi iată că-n a treia zi de mers, către seară, zărim, în depărtare, un câine mare stând pe picioarele dindărăt, cu urechile ciulite, privind cu speranţă spre mijlocul drumului. Sunt sigur că-i Ursu al meu; sar din căruţă şi-alerg spre el, în timp ce se repede spre mine; ne izbim unul de altul şi ne rostogolim în ţărână, mă muşcă-n joacă, mă umple de bale, se pişă pe picioarele mele desculţe pân′ să-mi dea drumu′ şi să-i sară tatei în spinare, tata care-l prinde şi-l strânge la piept.

Suntem, aici, la o zvârlitură de băţ de casă. Şi tata-i zice atunci lui Gavrilă:

– Măi frate, vezi şi tu, nici câinele nu mai vrea să ştie de bordeiul ăla! Ia tu tot ce-i găsi acolo! Noi nu ne mai întoarcem, ne ducem în lume, eu şi băiatul ăsta şi câinele. Ia-o tu, Gavrile, gospodăria asta fără femeie...

În picioare în căruţă, Gavrilă stătu o clipă pe gânduri, muşcându-şi mustaţa:

– Ai dreptate, Marine, făcu el. Omu′ care n-are nici pământ, nici femeie, nu-i bun de nimic. Du-te-n lume, dară. Şi uite, ia treizeci de franci pentru lemnăria pe care-o s-o scot din casă.

Apoi, arătând cu biciul spre mine, adăugă:

– Ăsta-mi pare cam apucat. Ai grijă de el pe vremea ciulinilor... E-n stare să te lase baltă. Însoară-l cum s-o face de opşpe ani; fă-i rost de-o fată cu ceva pământ, să aibă la ce roboti prin juru′ casei.

– Ba nici gând. Să-l îndrepte Dumnezeu...

Gavrilă ridică din umeri şi porni.

Rămaserăm în mijlocul drumului pustiu, cu calabalâcul nostru şi cu Ursu, care ne-ntreba din ochi ce-avem de gând.

Încremenit ca un stâlp, multă vreme tata privi pierdut zarea dinspre Lăteni, unde opt ani de zile spintecase peşte şi nădăjduise. Şi mi-am adus aminte atunci pentru prima dată de cuvintele rostite de el ca un blestem, în plin Bărăgan: „Dacă n-ai fi vrut să vii şi tu, n-aş fi plecat pentru nimic în lume!“

La o biserică în depărtare bătea toaca la vecernie când ne-am pornit la drum, apucând-o spre miazănoapte, spre Ialomiţa, spre alte meleaguri. Oceanul de ciulini îşi unduia valurile cu crestele împurpurate de asfinţit, în timp ce dealurile cu coamele lor pleşuve şi rotunjite vegheau pustietatea. Pe cerul limpede, berze şi cocori se-nvârteau în loc, dansul de adio dinaintea plecării. Mă durea ceafa de atâta privit, şi inima mi-era grea, ştiindu-mă ţintuit de pământ.

Ursu mi-o luase înainte, prinzând gâze din zbor. Tata, mult înaintea noastră, cânta din cavalul multă vreme uitat:

Şi-au plecat olteni...

Pământurile sunt mănoase pe amândouă malurile Ialomiţei, şi moşiile, numeroase. Aici Bărăganul îşi rupe dinţii.

Trei zile am rătăcit între Hagieni şi Platoneşti tot căutând un loc de argat, dar nu ne primea nimeni. În cele din urmă, istoviţi, nimerirăm într-o seară în faţa porţii unei moşioare nepricopsite, un conac dărăpănat, unde ne primiră. Era o locuinţă boierească sărăcăcioasă, cu vite puţine şi cu pământ tot puţin, aşezată la o leghe de sat. Bărăganul pândea nesăţios, câinos, gata să înghită tot. Împresurat de tristeţe şi însingurat, conacul părea că nu opune nici o rezistenţă căpcăunului ăstuia îndrăgostit de imensitatea nelocuibilă.

La sosirea noastră, un miros bun de mămăligă de-abia răsturnată ne gâdilă nările şi însufleţi voioasă coada lui Ursu. Slugile, bărbaţi, femei şi copii trebăluiau prin toată curtea, în timp ce găinile se îndreptau, cu ochii mici, spre coteţe.

Ne-a întâmpinat iconoama, o femeie cu înfăţişare orăşenească, cu un mănunchi de chei la brâu şi autoritară la chip. Nu ne-a descusut prea mult, s-a dus şi-a strigat sub o feareastră:

– Duducă! Duducă!

Persoana care apăru în ceardac era o duducă cu părul alb, înaltă, cu trăsături distinse şi foarte slabă, dar ţinându-se foarte drept. Puse întâi să-i liniştească pe câinii care se repezeau lătrând la călcâile noastre, apoi zise:

– Ce-i, Mario?

– Au venit doi sărmani, nu-s de pe aici, cer adăpost şi, dacă se poate, de lucru.

– Apropiaţi-vă, făcu Duduca, aplecându-se peste balustradă.

Îl lăsarăm pe Ursu afară şi venirăm sub ceardac, cu căciula în mână. Ne privi cu atenţie, îndelung, cu ochi blânzi care-mi încălziră sufletul. Şi când, întrebat scurt, tata îi povesti totul:

– Vai de voi... murmură ea.

Vestmântul ei negru de modă veche o făcea s-arate severă, dar avea un glas care suna a bunătate şi te făcea să-i uiţi asprimea înfăţişării.

– Aveţi şi-un câine... oftă ea.

– Trebuie să-l omor? întrebă tata.

– Nu... Un câine-şi găseşte el de mâncare. Rămâneţi aici, cu ceilalţi. Şi pentru că tot vă pricepeţi la peşte, apucaţi-vă de puneţi puţin la sare, pentru conac.

– Na-ţi-o bună! făcu tata, depărtându-se. N-o să scăpăm niciodată de blestematul ăsta de peşte!

Şi i se lungi faţa cuprinsă de deznădejde. Iar ne vedeam umblând prin maţele scârboase cu sarea usturătoare la cea mai mică zgârietură, ferindu-ne de solzii care-ţi săreau în ochi, şi de oasele afurisite care puteau să-ţi otrăvească sângele, amintindu-ne de viaţa din Lăteni, de care ne săturasem şi de care fugeam.

Ca o adeverire a temerilor noastre, curtea se umplu chiar atunci de-un fum gros care venea de la peştele sărat pe care-l frigeau pentru masa de seară. Şi ce peşte! Ştiucă măruntă şi crăpcean nenorocit de-ăl cu solzii negri... Noi îi ziceam plevuşcă ofticoasă şi-o adunam cu lopata din bălţile împuţite. Mai bun peşte mânca Ursu la Lăteni!

Până să ne aşezăm la masă, băgarăm de seamă că toate mergeau deopotrivă, la Duduca. În jurul ceaunului în care fierbea mămăliga, nişte copii scheletici jucau un fel de horă a flămânzilor, gata să sară şi să culeagă stropii de terci căzuţi de pe făcăleţ. Se frigeau la degete când o făceau, dar asta nu-i împiedica să sară din nou şi să se lingă pe degete de parc-ar fi fost miere. Alţi copii se băteau, în loc de terci, pe ştiuleţi de porumb, aproape uscaţi, pe care-i şterpeleau şi-i coceau cu chiu cu vai. Îi goneau şi pe unii şi pe alţii, îi înjurau pe-nfundate,

îi cârpeau, ca pe câinii care dădeau târcoale pe lângă grămezile de jăratic şi-ţi furau peştele-ntr-o clipită.

Bărbaţi şi femei roboteau alene, parcă le era lehamite, cu mutre întunecate, tăcuţi, aruncând priviri piezişe Mariei, iconoama, ce veghea asupra „curţii“ în care, într-adevăr, nu belşugul domnea. Se vedea bine că nu domnea nici ordinea şi nici severitatea, şi că toţi îşi pierdeau vremea fără să facă mare lucru; dar atunci, de ce atâtea slugi?

M-am întrebat lucrul ăsta mai ales după ce-am văzut-o pe iconoamă împărţind cu zgârcenie feliile de mămăligă, porţie de cap de om, nu mai mare decât un dumicat.

– Da-da, făcu tata către mine, aici îs doi la muls o vacă şi patru gata să-nghită un boţ de mămăligă.

Aşezaţi pe nişte scăunaşe scunde în jurul unor rogojini mari, fiecare primea, în afară de porţia neîndestulătoare de mămăligă, o strachină de saramură. Atâta tot. Şi, ca să nu rămână careva păgubaş, se făcea o adevărată pază în jurul mămăligii, pentru că băieţii se năpusteau pe ea ca nişte pui de lup flămânzi. Am văzut cum pe unul dintre ei l-au închis, că era cel mai iscusit la ciordeală.

Nimeni nu părea mirat de felul ăsta de-a trăi. Citeai pe toate feţele un fel de resemnare firească. Mâncau ce-aveau de mâncat vorbind tare puţin şi bând multă apă. După ce terminau, bărbaţii se duceau pe lângă vreun foc de jăratic pe jumătate stins şi coceau, şezând pe vine, păpuşoi, pe care-l mâncau pe-ndelete în noaptea care se lăsa, în timp ce câinii se băteau pe rămăşiţele de peşte zvârlite de femei.

Atunci seara am priceput şi noi câte ceva. A doua zi am aflat restul.

Duduca se trăgea dintr-o familie foarte bogată. Se certase cu părinţii ei în ziua în care aceştia vrură să o mărite cu un bărbat pe care ea nu putea să-l sufere. Asta se întâmplase pe la vreo douăzeci de ani, când ea de mult îşi dăruise inima unui băiat frumos cu ochi de cerb, păr de abanos şi înfăţişare de haiduc, cu

care, în copilărie, în fiecare septembrie fugărea ciulinii. Nici un tinerel nu se pricepea mai bine ca ăşti′ doi să se-ntreacă nebuneşte cu crivăţul, cu Bărăganul şi cu ciulinii lui eterni.

Nu s-au neliniştit, la început, dar mai târziu, după ce au aflat-o pe Duduca în braţele iubitului ei, nişte mişei năimiţi de tatăl fetei l-au bătut într-o noapte pe Tudorache cu atâta cruzime, că bietul băiat a rămas lat. Duduca a jurat atunci în faţa icoanei Sfintei Fecioare să rămână credincioasă celui ucis. Şi s-a ţinut de vorbă. Părinţii au dezmoştenit-o, lăsând toată averea celor două surori mai mici, cărora fapta le-a convenit.

Adăpostul ăsta modest în care trăia îl datora unui unchi. Prost administrat, conăcelul fu, bucată cu bucată, înghiţit de „Bărăganul însetat de pustietăţi". Şi cu toate astea chiar dacă se afla aproape în pragul mizeriei, tot „Duduca cea bună" primea părinteşte toate slugile care nu se puteau pripăşi pe-aiurea. Împărţea cu ei ce se găsea prin casă, trăia ca o schimnică şi nu-şi îngăduia nici o plăcere mai costisitoare. Toată bucuria ei era să privească Bărăganul, mai ales pe vremea ciulinilor. O vedeai atunci ceasuri întregi stând şi amintindu-şi de tinereţe şi uneori îi dădeau lacrimile, cu capul rezemat de ceardac.

Maria, iconoama, era confidenta ei şi în acelaşi timp şi mâna forte care conducea gospodăria. Cam slabă mâna forte, fireşte, pentru că Duduca nu-i dădea voie să fie aspră cu „oamenii ei".

– Să facă fiecare cât poate, cât vrea, avea ea obiceiul să-i spună Mariei, doar atât cât, târâş-grăpiş, să meargă lucrurile.

Da, „să meargă"... numai că nu prea mergeau. Şi biata iconoamă, prinsă între ciocan şi nicovală, tăia din porţia de mămăligă şi-auzea, prin sat, cântându-i-se:

Pe la noi pe la Duduca,
Face m′măliga cât nuca
Şi-o păzeşte cu măciuca
Şi pune copchiii-n hiare,
Să nu ia m′măliga-n ghiare.

Dintre toţi pripăşiţii culeşi de Duduca, Maria era cea mai veche. Şi cea mai de plâns totodată, pentru că, la patruzeci de ani, singura ei pasiune era să-şi slujească stăpâna, fără să fi cunoscut vreodată un Tudorache, nici bucuria copilăriei alergând după ciulini, nici înduioşata amintire a Bărăganului.

Dar stă scris că orice făptură omenească să verse lacrimi pentru o pricină sau alta. În nopţile frumoase de septembrie, auzind ţăranii înţepând-o cu cântecul zeflemitor din sat, Maria se ducea să se ghemuiască, plângând, sub ceardacul stăpânei; şi în timp ce aceasta, pierdută în visurile ei trecute, se revedea alergând alături de iubitul ei, sărmana iconoamă, copleşită pe nedrept de soartă, îşi căina amarnic viaţa ei dedicată unui biet devotament.

Povestea asta cu mămăliga cât nuca, păzită cu măciuca, sarcasmul acesta popular care spunea că „pun copchiii-n hiare ca să nu ia mămăliga-n gheare“, această melopee, şi duioasă şi crudă în acelaşi timp, ajunse pentru tată-meu o obsesie.

– Câteva vorbe bine ticluite, îmi spunea el, şi vezi în ele toată durerea neamului ăstuia oropsit, nu de boieri ca Duduca, o nenorocită şi ea, da’ de boieri ca tată-său, de care ţara-i sătulă.

Avea cum s-o ştie, el care cutreierase ţara de la un cap la altul şi ştia pe dinafară aproape toate baladele noastre populare. Dar niciodată nu-l văzusem atât de speriat de-o judecată populară, ca de acest cântec de jale îndreptat împotriva celor „două femei bătute de Dumnezeu“ cum zicea el. A îngânat-o de la răsăritul soarelui şi până la căderea nopţii, toată săptămâna asta care-am petrcut-o alături de el punând la sare peştele Duducăi. Şi poate că niciodată fluierul lui n-a scos melodie mai tristă, nici buzele lui n-au rostit cuvinte mai sfâşietoare.

Dar, speriat de teama de-a mă vedea ţintuit la o viaţă de câine aidoma celei pe care-o vedeam în jurul meu, şi gata mai mult ca oricând să fac cine ştie ce poznă cu ciulinii ce mă mânau spre libertate, îi strigam de multe ori că mă săturasem de bocetele lui.

Cât de rău mi-a părut mai târziu!

Dar cine-ar fi bănuit atunci că obsesia asta nevinovată avea să-l coste, în curând, viaţa?

Şi veni, în sfârşit, şi ziua-n care am pornit în lume. O aşteptam, gata la toate. Mi-a fost deosebit de prielnică.

În dimineaţa aceea, trebuind să se ducă, cu câţiva oameni, după două căruţe de nutreţ la Giurgeni, tata îmi spuse:

– Aseară, după vijelie, am văzut porcii cu paiu-n gură. Asta-nseamnă că azi sau mâine-ncepe crivăţu' să bată! Să nu-mi faci vreo poznă cu ciulinii ăia! Las' să ne petrecem iarna aici... La primăvară, om vedea.

Nu i-am răspuns nimic, şi omu' a priceput cum stă, pentru că m-a sărutat. Sărmanu' tata... Dar aşa-i: fiecare cu soarta lui. Dacă a mea s-a schimbat cu totul, dacă astăzi fac ce-mi place la *mine* acasă şi pe pământul *meu,* asta, în bună parte, o datorez aiurelii mele de copil neascultător.

Erau acolo la conac patru băieţi şi trei fete, slabi, murdari, desculţi şi zdrenţăroşi, ca şi mine. Nu le păsa de goana cea mare a ciulinilor; năzuinţele lor erau destul de mărunte: câte o raită de-o leghe-două, şi pe-urmă înapoi la mămăliga cât nuca. Erau nişte bieţi neisprăviţi. Aşa că am socotit că-i de prisos să le mai spun ceva.

Dimpotrivă, băieţii din sat, de-o săptămână-ncoace numai de ciulini vorbeau:

– Ah, anu' ăsta o fac lată!

Copii de oameni înstăriţi sau de săraci lipiţi pământului, unii pentru că erau prea răzgâiaţi, ceilalţi prea amărâţi, îşi făgăduiau cu toţii s-o facă lată:

– Eu am s-o-ntind până la Călăraşi! făcea unul.

– Eu, pân' la Bucureşti! se grozăvea altul.

Desigur, nu era vorba să faci o sută sau două de kilometri cu piciorul dar, Doamne-Dumnezeule, care-s îndrăznelile şi visurile şi presupunerile şi speranţele care să nu-ncapă-ntr-un cap de copil născut la o margine de Bărăgan!

Pentru ce n-ar întâlni, de pildă, o cucoană mare, numai dantele, frumoasă şi duioasă, care tocmai atunci să treacă cu

trăsura ei cu şase cai, sau unul dintre haiducii cu flinte ucigaşe, care omoară despoţii şi răstoarnă galbenii în palmele bătătorite ale iobagului, sau, cine ştie, fata de boier năstruşnică, şi ea pornită s-alerge după ciulini, şi care să-l ia de mână şi să-l ducă în faţa mamei sale, boieroaica, şi să-i spună: „Uite, mamă, ăsta-i logodnicul meu!".

De ce nu? În nimic oare nu trebuia să crezi, din tot ce povestise bunica de-atâtea ori la gura sobei? Şi nici în nimic din ce tot povestise vrăjitorul de moş Năstase, văcarul satului? Mai ales el:

Moş Năstase din Livezi,
Cel c-o sută de podvezi
Să le vezi să nu le crezi...

Aşa-i mergea vorba. Om de treabă, mărunţel, nu mai înalt decât bâta lui, şchiop, puţin cocoşat, cu un umăr ridicat, cu ochii lăcrămând, cârn, ursuz, totdeauna cu nădragii pe vine, era sufletul satului: cum se-mbolnăvea o vacă, îi băga mâna-n fund pân' la cot şi-o făcea bine; sau „venea" un viţel de-a-ndărătelea: tot el, tot cu mâna, îl făcea să „vină" bine, cu botul aşezat frumuşel pe picioarele dinainte; avea un purcel pântecăraie când era în creştere, „cazac" îl făcea, c-un pumn de orz amestecat cu el ştie ce; ţi-era frică să nu-ţi turbeze un câine: ţi-l ardea cu feru' roşu între ochi, şi gata. Ştia să te tragă mai bine decât o babă, ghicea fără greş ce vreme o să fie şi ştia să-ţi arate, de la trei luni, care puici o s-ajungă ouătoare bune şi care cocoşi or să calce mai mult.

Dar trebuia să-l vezi pe moş Năstase când scopea vreun mânz sau vreun tăuraş, cu câteva beţigaşe şi-un capăt de sfoară. Vita, doar de căsca puţintel ochii, când îi apuca fuduliile şi-o uşura cât ai zice peşte, cântând:

Vin la taica, băieţaş,
Vin la moşu, flăcăiaş,
Moşu să te flăcăiască,
Fetele să te-ndrăgească.

Cât despre copii, nimeni nu ştia mai repede decât moş Năstase să-i înveţe să numere, fără greşeală, până la o sută. Atunci ridica el bâta şi zicea, poruncitor:

– Nu te faci *om* decât pornind în lume! Mai ales dacă ai şi-un dram de şmechereală-n căpăţână, lucru ce ni se poate-ntâmpla şi nouă, cojanilor.

Şi dădea pilde:

– Uite: domnu' Vasilică, judecător la Călăraşi; domnu' Andrei, ceaprazar la Bucureşti; domnu' Take, mare stămbar la Brăila. Ăştia toţi sunt băieţi de cojan de pe la noi. Ce-ar fi fost ei azi, dacă nu plecau? Argaţi! Nişte târâie-brâu! Şi-au ajuns *oameni!*

Băieţii făceau cerc în jurul lui, îl ascultau, se măsurau din ochi între ei să vadă care-o fi viitorul judecător la Călăraşi şi visau cum numai în copilărie se poate visa.

În dimineaţa-n care tata a plecat pentru trei zile la Giurgeni, m-am dus la ei.

Trebuia să-mi fac rost de-un codru de mămăligă şi de vreo două-trei fire de praz, merinde pentru ziua de fugă la care mă pregătisem şi, la noi la Duduca, nici pomeneală! Dar îmi promisese Ştirbu, băiatu' rotarului din sat, că-mi face rost de merinde. La el m-am dus.

L-am întâlnit în drum cu taică-său. Se duceau s-arunce pe Bărăgan un stârv de vacă pe care-l puseseră pe-o grapă de mărăcini trasă de-un cal.

– A muşcat-o o nevăstuică, mi-a strigat el. Vin' să vezi cum o jupoaie tata de piele.

N-a ţinut mult; pe urmă, cu pielea vacii pe grapă, căruţaşul se grăbi să se-ntoarcă acasă.

– Acuma, făcu Ştirbu, hai să năpădim pe brutar! E-n sat cu cotiga. Poate-i rost să-i şterpelim o pâine. Grozav ar fi, pentru goana noastră după ciulini, ai? Să punem mâna pe-o bulcă...! De mult n-am mai mâncat. Pesemne că nici tu.

Desigur... Ca toţi ţăranii, nici eu. Dar să furăm de la brutar, nu, asta nu-mi plăcea:

– M-aş mulţumi cu puţină mămăligă, i-am răspuns.

Ştirbu îmi arse un ghiont:

– Prost mai eşti, mă! Mămăliga şi prazul ţi le dau, nu mai e vorbă, da-i mai bună pâinea!

Cât trebuia să fie de bună, mai ales pentru gurile de copii, m-am convis când am ajuns în sat, unde copiii făceau un tărăboi groaznic, ţinându-se de cotiga brutarului.

– Dă-ne pâine, pâine, pâine!

N-auzeai decât vorbele astea şi lătratul câinilor, înnebuniţi şi ei de trecerea brutarului. Nenorocitul! pentru cinci sau şase kile de pâine pe care izbutea să le vândă în satul nostru, trebuia să dea o adevărată bătălie cu liota de copii, în fiecare săptămână. Plouau loviturile de bici, peste capetele lor. Dar cu toate astea, rareori scăpa fără pagubă, dovadă ziua cu pricina, pentru că Ştirbu izbuti să-i şterpelească o pâine. Dar un copil pizmaş l-a pârât şi brutarul s-a dus să-i ceară ăi patru gologani rotarului, care i-a plătit, dar l-a-njurat şi-a ameninţat pe fiu-său până n-a mai putut:

– Te omor! Să ştii că te omor! striga el. Mai bine să-ţi iei lumea-n cap!

Ştirbu fugi cu pâinea subsuoară, cu toată liota după el rugându-l:

– Dă-mi şi mie-o fărâmiţă! Numai o fărâmiţă!

Băiat de treabă, împărţi jumătate de pâine. Mi-a dat şi mie o bucăţică.

– Restul, pe mâine, făcu el.

Şi ne-am dus cu toţii grămadă după moş Năstase, pe izlaz. După ce i s-a povestit despre furt şi despre ameninţări, văcarul se grăbi să-l liniştească pe Ştirbu:

– Să-şi ţină gura, tac-tu, făcu el. Ştiu eu bine că la vârsta ta fura mai dihai decât tine. Uite-l pe popa, poa' s-o spună şi el.

Popa era un bătrân cu faţa blajină şi cu nasul roşu. Zdrenţăros ca tot satul. Tare cumsecade, altminteri. Se plângea văcarului că trebuie să-şi cosească şi să-şi culeagă porumbul singur. Înjura:

– Ceara ei de biserică, nu-i în stare nici popa să şi-l hrănească!

– D-apăi eu, făcu moş Năstase. Eu care fac atâtea corvezi pă nimicuri: p-un dovleac, p-o sită de mălai, şi când şi când câteva ouă. Cât despre cireadă, alerg după ea, şontâc-şontâc, din martie şi până-n septembrie, pă doi franci de cap de vită.

– Da, măi Năstase. Eşti şi tu la fel de chinuit ca şi mine, recunoscu popa.

Şi, scotocind prin buzunarul anteriului lui peticit, scoase o sticluţă:

– Ţine, măi Năstase. Trage şi tu o duşcă din ţuica asta, că-i bună. Mai uiţi de necazuri.

Părintele Simion nu era popă decât cu numele. Biserica lui, ca mai toate bisericile de sat, sta închisă toată săptămâna, că n-avea credincioşi. Duminica şi sărbătorile, câteva babe gârbovite veneau la liturghie. Îi ieşea cam un franc sau doi, la un loc, de la lumânări şi de la cele două raite pe care le dădea paracliserul umblând cu talerul întins, strigând de parc-ar fi fost surd:

– Pentru bi-se-ri-că! Pentru un-dă-lemn!

Morţii erau rari, ca şi nunţile şi botezurile de altfel. Şi la zi-ntâi, când se ducea prin case cu botezul, i se aruncau în aghiasma din căldăruşă nasturi şi bănuţi de-un ban.

Dar oamenii ţineau la el pentru că era îngăduitor şi cumsecade. Se povestea despre el o istorie amuzantă:

Pe măsură ce-mbătrânea îl cam păcălea ţinerea de minte. Şi-atunci, ca să poată răspunde fără greşeală creştinilor care-l întrebau „câte zile-au mai rămas pân' la Paşti“, luase obiceiul ca la începutul postului mare, să-şi pună-n buzunar atâtea boabe de porumb câte zile erau. Şi în fiecare seară arunca un bob. Şi-n felul ăsta, când un ţăran îi punea vreo întrebare care să-l încurce, scotea boabele din buzunar, le număra şi răspundea cu precizie.

Odată însă un drac de băiat i-a vârât în anteriu un pumn de porumb. Şi degeaba arunca popa bobul lui zilnic, sărbătoarea mare se apropia şi boabele nu scădeau. Şi-aşa, strâns cu uşa de

întrebări, popa sfârşi prin a le arăta oamenilor grămada de porumb care-i umplea buzunarul şi răspunse:

– Anu' ăsta n-avem Paşti!

Să fi fost miezul nopţii, când a venit Ştirbu să bată-n uşa hambarului în care dormeam singur. L-am luat de mână şi l-am dus până la o grămadă de saci goi, care-mi ţinea loc de pat. S-a cuibărit acolo repede, dârdâind.

– M-a bătut tata de m-a smintit, murmură el încetişor.

Era atât de schimbat glasul lui, că l-am recunoscut mai mult după respiraţia lui de copil. Continuă:

– Am aşteptat să se facă noapte târziu şi m-am vârât pe urmă într-o claie de fân. Acolo m-a prins, pe când dormeam. Eu zic că mă omora, dacă n-ar fi alergat mama să mă smulgă din mâinile lui.

– Oricum, mă... Tată...

Ştirbu nu plângea. Îi ghiceam faţa osoasă, palidă, foarte vioaie, ochii scăpărători. Era singurul meu prieten. Ţineam la el ca la un frate.

– Ţi-e foame? mă mai întrebă el, înainte de-a adormi. Mai am jumătatea aia de pâine. E-aici, pe saci. Ia, dacă vrei.

– Şi tu? Tu ce-ai mâncat azi?

– Porumb copt. Mai am un ştiulete, da-i rece şi tare.

– Dă-l încoa'.

Căutându-se în sân ca să dea de ştiulete, scoase un geamăt.

– Sunt tot numai vânătăi, făcu el.

Ronţăiam porumbul, gândindu-mă că pe mine nu mă bătuseră niciodată.

– Oricum, bre, ce tată... Săracu' Ştirbu...

L-am luat de gât şi-am adormit aşa.

Ce dimineaţă... ! Zorile nici nu mijiseră încă, când o zguduitură nemaipomenită mă deşteptă tresărind: uşa hambarului fusese smulsă din ţâţâni.

– Crivăţul! am strigat.

Dar Ştirbu n-a mişcat; dormea greu. N-am mai spus nimic. L-am lăsat să-şi doarmă somnul, c-avea nevoie, şi-am rămas cu ochii căscaţi în întuneric.

La Duduca-n curte era „ca pe Bărăgan“, vraişte – nu degeaba-i vorba asta. Mai ales şura, cu spatele spre miazănoapte, era cea mai bătută de crivăţ. Avea o gaură mare, unde pe vremuri trebuie să fi fost o fereastră, şi vântul intra pe-acolo furios, ca valul. Grozav îmi plăcea. Acuma, că uşa era la pământ, crivăţul părea un puhoi care intra prin spărtură, ne spăla faţa şi ieşea prin căscătura uşii prăbuşite. Îmi închipuiam chiar, că de n-ar fi fost atât de întuneric, aş fi putut s-apuc puhoiul de vânt, atâta-l simţeam de greu şi de rece.

Afară era un tărăboi, mai mare plăcerea, cu şuierături, vuiete, trosnete. Un coş părăsit scotea mugete ca de taur. Cădeau scânduri de peste tot. Ascultam singur la toate astea, cu privirea ţintuită la spărtura unde fusese fereastra, în timp ce prietenul meu sforăia cu capul înfundat sub saci.

Deodată, un vârtej puternic şi, tronc! ceva de spaimă care-mi sare-n obraz şi mă zgârie aproape să-mi dea sângele.

– Ciulinii! Ciulinii! urlai eu, încercând s-arunc ghemotocul spinos pe care ni-l trimitea crivăţul.

Ştirbu sări-n sus, atunci, voios:

– Au venit? Hai! Repede! strigă el.

N-aveam ce-mbrăca, că ne culcasem îmbrăcaţi. Fiecare cu un ciomag în mână, cu căciula bine trasă pe ochi, ieşirăm repede afară, fără să uităm de restul de pâine care trebuia să ne ţină loc de mămăligă şi de praz.

Ce viaţă... O nebunie! Astăzi, la douăzeci de ani de-atunci, încă stau şi mă întreb dacă feeria aceea n-a fost vis, dacă într-adevăr am trăit-o în copilăria mea. Pentru că niciodată, încă de pe vremuri legendare ale barbariei turceşti, ţara mea muncitoare şi blândă n-avusese parte de zile atât de cumplite cum au fost cele despre care vă voi vorbi în această povestire; niciodată neamul meu blajin n-a suferit mai crâncen. Dar, ce ştiam noi, copiii? În afară de viaţa amară a celor ce se nasc în bordeie, în afară de lipsurile constante care macină şi modifică făptura omenească şi care nu mai revoltă pe nimeni, pentru că

prea s-au obşnuit cu ele, ce ştiam noi despre geamătul veşnic ce ieşea din milioanele de piepturi de ţărani, de la un capăt la altul al ţării? Odrasle ale Bărăganului liber şi leneş, pe meleagurile căruia viaţa se încheagă din somnolenţă şi dăinuie în miraj, noi rodeam nevinovaţi din ştiuletele nostru de porumb pe care Dumnezeu binevoia să-l facă să răsară şi cântam neştiuţi despre mămăligă, că-i prea mică. „Cât nuca“, aşa era peste tot – pentru tot ţăranul român – cu singura deosebire că-n alte părţi oamenii o plăteau cu sudori de sânge, în timp ce noi, uitaţi de Dumnezeu şi de lipitorile omeneşti, noi ne-o câştigam scărpinându-ne sub căciulă. Dar, nu ne dădeam seama. Aveam s-o aflăm, luaţi de crivăţ, care-ncepea să sufle pe Bărăgan în ziua-n care ciulinii erau gata să semene grăunţa lor răufăcătoare.

În lumina unui cer uşor albit de zori, cârduri risipite de ciulini lânoşi săreau în văzduhul aproape obscur, când sărutând pământul ce nu se vedea bine, când dispărând, sus, în bezna nopţii, ca o înnebunitoare răpăială de umbre sferice dezlănţuite de-un Dumnezeu ieşit din minţi.

– Ah, de-am putea să ne urcăm pe ei călare, să zburăm ca nişte zmei... oftă Ştirbu, cu adâncă părere de rău, în clipa-n care ne înghiţea câmpia cenuşie.

Şi îndată crivăţul şi ciulinii ne smulseră pe unul de lângă celălalt. În clipa următoare nu mai eram decât două năluci alergând în goana mare. Îl zăream, departe, trudindu-se să-şi prindă frumosul său ciulin. Al meu, la fel de mare şi de rotund, îmi dădea şi el tot atât de furcă, pentru că vântul sufla a vijelie. Şi nu era vorba să fugi după o mie de ciulini deodată, ci cât mai mult după acelaşi, mai ales că cei frumoşi erau puţini. Aşa că, înarmaţi cu câte o prăjină uşoară cu vârful făcut cârlig, retezam avântul arbuştilor noştri zburători îndată ce păreau să ne piardă pe drum. Câteodată eram siliţi să-i oprim ca să ne mai tragem puţin sufletul.

Mai lung de picioare decât prietenul meu, gândeam că-l întrecusem cu vreun kilometru, când primele raze ale soarelui aruncară petele lor de purpură pe nesfârşitul balamuc de pe Bărăgan. Am ridicat atunci ciulinul meu în vârful prăjinii şi m-am urcat pe-o moviliţă de unde l-am zărit, la marginea pustiului, pe moş Năstase, care se-ndărătnicea să mai scoată, pentru cireada lui, o ultimă zi de păşunat unui izlaz măturat de crivăţ.

Se ivi în curând şi Ştirbu urmat, din loc în loc, de-un cârd de tovarăşi, cei mai mulţi cu sufletul la gură. Se iveau de peste

tot, într-un talmeş-balmeş de ciulini care se rostogoleau odată cu băieţii. Câteodată nu-i mai puteai deosebi de alţii şi nu mai ştiai care rotogol e ciulin şi care-i băiat, până ce-apărea câte-un ţugui de căciulă şi două mâini c-un ciomag mititel, agitându-se şi ridicându-se-n două picioare ca nişte popândăi. Apoi iar îi amesteca crivăţul.

Am început să fug ca şi-naintea venirii lor.

Când, peste un ceas, m-au ajuns din urmă la al doilea popas, rămăsese numai jumătate dintre ei. De sat, de conacul Duducăi, nici urmă la orizont. În plin Bărăgan... Ciulini alergând, şuierând în aerul limpede... Purcoaie de mărăcini, rostogolindu-se în salturi... Corbi rătăciţi... Şir nesfârşit de moviliţe, din care am ales-o pe cea mai mare ca să ne adăpostim.

Eram, cu toţii, şase. Doi fiind desculţi, sângerau rău. Au renunţat să meargă mai departe şi-au fost buni, ne-au dat nouă merindele lor, mămăligă şi praz. Ştirbu i-a cinstit cu bucăţi de pâine, şi au făcut calea întoarsă cu oarecare tristeţe.

A fost o gustare, în patru, mai mare dragul. Niciodată mămăliga şi prazul cu sare n-au dat de guri mai lacome; niciodată o plăcintă cu unt şi cu brânză n-a fost preţuită ca fărâmele de pâine pe care Ştirbu ni le împărţea cu dărnicie în chip de prăjitură. Era atât de bună, pâinea asta, că ceilalţi doi tovarăşi mai cerură câte o bucăţică.

– Vă dau tot ce-a mai rămas, făcu Ştirbu, da' daţi-ne opincile voastre pe-ale noastre!

Într-adevăr, ei aveau opinci aproape noi, ş-ale noastre erau găurite-n călcâi.

– Voi n-o să mergeţi cine ştie ce departe, pe când Matache şi cu mine... Dumnezeu ştie! adăugă prietenul meu.

Ceilalţi se priviră, şovăind.

– Prea-i scump... făcu unul dintre ei.

– Cum, prea scump? strigă Ştirbu.

Şi arătându-şi vânătăile de pe obraji:

– Ia te uită cât m-a costat pâinea asta!

Băiatul păru convins, dar:

– Să-mi dai pe deasupra şi patru nasturi de sidef! făcu el, începând să se dezlege la opinci, odată cu prietenul său, că se tocmise şi-n numele lui.

Îşi primiră nasturii de sidef, opincile noastre găurite şi restul de pâine. Ne încălţarăm cu ele, apoi:

– Acuma-i rândul vostru să ne daţi câte-o fărâmă de pâine, începu Ştirbu. Am uitat să ne facem o găluşcă.

Uitatul ăsta îi cam mâhni o clipă pe noii posesori ai grozavei bucăţi de pâine dar, băieţi de treabă, primiră jertfa. Ne-am făcut toţi câte-o găluşcă pe care ne-am pus-o sub căciulă, ca s-o mâncăm la popasul următor.

Şi, dând drumul ciulinilor noştri, pornirăm din nou, urlând cu vântul:

Vira la Profira
Şapte galbeni lira!

Popas în patru n-a mai fost, pentru că tovarăşilor noştri, după scurtă vreme, le dădu sângele din călcâie. Mai rezistent, cel care se tocmise pe opinci vru s-o întindă ceva mai departe, dar celălalt, dând drumul ciulinului său, se agăţase de haina lui şi plângea. Din pricina asta se alese c-o palmă peste căciulă, care-i turti găluşca. Sărmanul o culese aşa amestecată cu păr şi o mâncă printre lacrimi.

Cum era posesorul unei preţioase cutii de chibrituri, Ştirbu se oferi să i-o cumpere pe preţul a doi nasturi de sidef.

– Ba pă trei!

– Bine, pă trei.

Aşa că o a doua afacere bună fu încheiată mulţumită nasturilor ăstora de sidef după care ne prăpădeam cu toţii, pentru că erau foarte rari şi foarte frumoşi. Valorau de zece ori cât ăia de tinichea. Ca să-ţi faci rost de ei, nu erau decât două căi: să-i tai de pe rochiile din casă, lucru ce-nsemna o păruială zdravănă, sau să-i câştigi la jocul de nasturi, cum făcea Ştirbu, care-avea

aproape toţi nasturii de sidef din sat. Un al treilea fel, mai umilitor, era să schimbi o pereche de opinci bune pe una proastă, sau să-ţi dai cutia de chibrituri, marfă de oraş, mai rară şi mai de preţ decât pâinea chiar, pentru că un copil de la ţară care nu-şi poate aprinde focul în mărăciniş e tot atât de nenorocit ca un vânător fără alice. Din pricina asta Ştirbu făcu bunătatea de a da celor doi câteva din chibrituri înapoi, şi-o bucată de scărpiniche. După care ne despărţirăm.

Porniră înapoi şchiopătând, cu vântul în faţă, care aproape că-i dobora. Ne-am uitat după ei până ce nu s-au mai văzut.

Şi-atunci Bărăganul ne păru şi mai pustiu. Rămăsesem cu-adevărat singuri, copii amândoi. Aşteptam să spună prietenul meu o vorbă, sau s-o ia din loc, dar el aştepta pesemne acelaşi lucru de la mine. Şi rămăsesem aşa înfipţi locului, cu umăru-n vânt, cu un picior pe prăjina care ţinea ciulinul, fiecare ferindu-se de-a privi în ochii celuilalt. Cercetam mai curând nesfârşitul care ne înghiţise prietenii.

Era oare mai înţelept să facem ca ei?

Tocmai asta mă-ntrebam, cu inima grea, când îl văzui pe Ştirbu că-şi scoate căciula, ia găluşca şi începe s-o mestece alene, cu poftă. Ceea ce văzând, făcui şi eu...

Dar n-am avut timp să-mi apuc găluşca: o răbufnire furioasă de vânt ne smulse şi ciulinii şi căciulile!

Răspunserăm cu strigăte de bucurie. Şi goana reîncepu, mai straşnică.

Şi uite-aşa împinge soarta paşii omului...

Şi-am alergat aşa toată ziua asta, lungă şi bogată ca o viaţă-ntreagă, plină de cer, de pământ, de soare, de crivăţ. Seara se umplu de o beznă cum nu mai văzusem, care ne prinse în mijlocul pustiului. Ni se făcu frică, dar n-am spus nici unul nimic, fiecare vrând să pară viteaz în ochii celuilalt.

– Mă Matache, să ştii că nu există strigoi, poţi fi liniştit, făcu Ştirbu uitându-se-n jur.

– Nu-s, ştiu. Poate-or fi prin cimitire...

– Nici. M-am dus într-o noapte, odată.

Şi îşi făcu de trei ori semnul crucii, zicând:

– Da' de-nchinat trebuie să ne-nchinăm.

Mi-am făcut şi eu semnul crucii, mulţumit.

Ne oprisem să poposim într-o vâlcea plină de mărăcini, unde bezna era mai neagră decât peste tot. Adăpostiţi de crivăţ, aprinserăm un foc zdravăn şi hotărârăm să rămânem peste noapte. Ştirbu scoase merindele noastre din buzunare, dar căldura şi oboseala ne-au turtit de tot. Braţele, îngreunate, nici mâncarea la gură n-o mai puteau duce. Căscam de ne ieşeau fălcile din loc. Ne-am lăsat pe spate unul lângă altul, cu ochii plini de para focului, înconjuraţi de noaptea neagră. Asta-i imaginea cu care-am adormit, dar n-a ţinut până-n zori.

În timpul nopţii vântul, aruncând cenuşa aprinsă în mărăciniş, în ciulini, în tufărişul grămădit din totdeauna în vâlcea, le-a dat foc. Ne-am trezit năuciţi în faţa flăcărilor care se ridicau până la cer. Dogoarea lor ne-a silit să ne tragem către buza vâlcelei, în sus, unde am moţăit o veşnicie cu faţa la foc şi cu spinarea la bezna Bărăganului, când un galop turbat zgudui şi pământul şi măruntaiele din noi, rostogolindu-ne în fundul vâlcelei, unde focul trăgea să moară.

Îmi bătea inima de-mi tăia răsuflarea. Ştirbu era alb la faţă ca un mort. Amuţisem amândoi, degeaba ne uitam unul la altul întrebâdu-ne din ochi ce-i cu galopul ăla năstruşnic. Mi-era frică chiar şi glasul să mi-l aud. Multă vreme, în mijlocul tăcerii, fiecare trosnitură de vreasc mistuit de foc înfiora dureros trupurile noastre împietrite de spaimă.

La un moment dat, prietenul meu vru să-mi spună ceva. Nu putu decât să mişte buzele. Apoi, când se stinseră şi ultimile flăcări, nici în ochi nu mai puteam să ne privim, ceea ce ne făcu groaza şi mai mare. Ne-am strâns atunci cu putere în braţe, unul pe altul.

Era şi timpul, pentru că din nou noaptea fu zgâlţâită de galopul fantastic, de data asta drept spre buza vâlcelei noastre.

A ţinut-o aşa până-n zori când, istoviţi, cu obrajii uzi de lacrimi, ne-am dat seama că toată groaza asta era din pricina unui armăsar tânăr scăpat de la cine ştie ce conac boieresc. Străbătea Bărăganul în lung şi-n lat şi se speria de ciulinii care-i zburau pe deasupra capului.

Liniştiţi, am adormit din nou, ca doi îngeri oropsiţi, ca să ne trezim în razele orbitoare ale soarelui biciuite fără-ncetare de crivăţ. Ne era o foame grozavă, şi-am isprăvit toate merindele. Şi viaţa ne-a părut din nou aşa cum e.

Plină de lumină şi de urâţenie.

Lumina, i-o ştiam eu bine. Despre urâţenia ei nu ştiam mare lucru-n dimineaţa aia, dar două detunături de carabină, ce răsunară-n clipa-n care ne pregăteam să ieşim din vâlcea, aveau să ne-nveţe repede ce însemna cruzimea omului. Dar mai aveam încă mult până la a pricepe drama care se petrecuse la repezeală.

– Trebuie să fie nişte vânători, am zis eu auzind împuşcăturile.

– Cu siguranţă, făcu Ştirbu.

Şi căţărându-se pe buza vâlcelei, aruncă ochii pe Bărăgan; se trase-napoi speriat:

– Doi jandarmi, plecaţi peste-un om pe care l-au împuşcat, gemu el.

Ne traserăm repede în spatele colinei, ascunzându-ne în mărăcini. De-acolo i-am văzut pe jandarmi târând mortul, fiecare de câte-un braţ, drept spre vâlcea, unde l-au rostogolit cu-o lovitură de cizmă. Când a văzut cenuşa proaspătă, unul dintre ei a zis:

– Vreun cioban trebuie să fi-nnoptat aici.

Se depărtară liniştiţi în pas milităresc, cu carabina în bandulieră.

După ce dispărură la orizont, ne duserăm să-l vedem pe omul omorât. Era un ţăran tânăr, în zdrenţe. Zăcea cu faţa la cerul orbitor, cu braţele deschise, cu picioarele răşchirate, cu faţa înmărmurită. Încheieturile mâinilor erau învineţite, dovadă că-i puseseră cătuşe tare strânse.

Ştirbu, care stătea în picioare la capul mortului, se plecă şi-i deschise o pleoapă:

– Are ochii verzi... făcu el.

Apoi, ridicându-se:

– Hai să fugim, pân' nu vine procurorul.

Prietenul meu se temea de procuror cum se tem toţi ţăranii; dar pe Bărăgan, hultanul îi ţine locul.

Nu mai aveam nici ciulini, nici prăjini, că le mistuise focul. Nu mai aveam nici poftă de-alergat după alţi ciulini, pe care crivăţul îi tot rostogolea prin preajma noastră.

Mergeam tăcuţi, cu braţele bălăbănindu-se, împinşi de vânt. Câteodată ne prindeam: „cine-o să meargă mai mult cu ochii închişi", jurând să nu ne tragem pe sfoară, dar ne trăgeam, ceea ce nu-nsemna că nu ameţeam. Apoi începu să se zărească la orizont o clădire: era gara Ciulniţa, în inima Bărăganului. De departe semăna cu o baracă părăsită-n pustiu, aşezată pe nişte traverse negre care se-nşirau la nesfârşit. Câţiva copaci pirpirii o făceau s-arate şi mai singuratică. Şeful de gară alerga cât îl ţineau picioarele după un câine care fugărea o găină. O femeie cu poalele ridicate de vânt se căznea să-ntindă nişte rufe.

Ne-am ferit de gospodăria asta chinuită de pe Bărăgan şi ne-am dus de-a dreptul spre cârciuma gării, mai primitoare de obicei cu desculţii decât cu oamenii „care poartă haina statului". Cârciumarul, un ţăran voinic cu un chip cumsecade, ne primi mai bine decât ne aşteptam. I-am mărturisit că pornisem după ciulini şi, fără să ne certe, ne-a ospătat cu pâine, slănină şi chiar şi limonadă. În loc să ne descoase, se mulţumi să ne-ntrebe de pe unde suntem.

– De pe la Hagieni, am răspuns.

Şi atât. Dar puţin după asta veni un lampagiu de la gară, şi ăsta începu să ne hârţuiască cu întrebări, şi-ncepu chiar să ne ameninţe: cine eram, de ce-am plecat de-acasă, încotro ne duceam...

– Ar trebui să vă dea pe mâna jandarmilor! încheie el.

– Lasă copiii-n pace! îi strigă cârciumarul. Nici tată nu eşti, nici copii na-i, ce te pricepi tu?!

Lampagiul amuţi numaidecât. Ceru apoi „un păhărel", dar cârciumarul i-o reteză pe turceşte cu un *ioc* şi se apucă să-şi citească jurnalul.

În clipa asta se petrecu un lucru groaznic: o ţărancă tânără, plină de praf, cu picioarele însângerate şi faţa numai noroi, se ivi în pragul cârciumei şi, rezemându-se de uşori, strigă, cu glasul răguşit de plâns:

– Creştini...! N-aţi văzut cumva doi jandarmi ducând un om în lanţuri?

Ştirbu tresări:

– N-am văzut nimic! răspunse el, înspăimântat.

Femeia dispăru imediat, fugind. Atunci lampagiul se întoarse spre prietenul meu, îl sfredeli cu privirea şi-i zise:

– Te-ai pripit cu răspunsul şi asta dovedeşte...

– Ţi-am zis să laşi copiii-n pace! îi tăie vorba cârciumarul. Ai băut prea mult astăzi. Hai, cară-te!

Plecă. Am socotit şi noi că-i mai sănătos s-o luăm din loc, la rândul nostru, şi-i sărutarăm cârciumarului mâna.

În gară, un tren de marfă care trebuia să plece la Bucureşti, făcea un zgomot de fierărie nemaipomenit. Nu mai văzusem lucruri de-astea pe Bărăgan şi uitându-ne cum manevra mereu, miji în noi speranţa să ne putem agăţa de el la plecare:

– Se zice că merge repede ca vântu', îmi şopti prietenul meu. Trebuie să fie ceva grozav!

A fost grozav, într-adevăr. Ne ascunsesem într-un vagon cu lemne de construcţie, şi trenul ne-a dus, fără să se oprească, până la Lehliu. Pe drum, am ieşit din ascunzătoare, ca să privim, şi în câteva ceasuri am văzut lucruri care altminteri îţi cer ani de zile ca să le vezi, mai ales unor ţărani care-şi muncesc pământurile aproape sterpe şi-şi bat şi femeile şi vitele. Altora li se răstoarnă povara din cauza drumurilor proaste şi li se rup căruţele, de rămân singuri, în câmp, să se descurce, departe de orice aşezare omenească.

Către sfârşitul călătoriei a dat un frânar peste noi. Nu ne-a făcut nimic. Stătea în gheretă în vagonul dinaintea noastră, şi începu să cânte din fluier. Cântecul lui ne-a atras. Ne-am apropiat, la început cu grijă. Pe urmă, când ne-a văzut, ne-a zâmbit prietenos, şi-atunci ne-am apropiat ca să-l ascultăm mai bine. Era un om în vârstă, care părea visător. Mereu îşi scuipa între degete, umezea găurile fluierului şi ne cânta doine, încruntând din sprâncene.

Puţin înainte de a intra în gară la Lehliu, ne-a cântat cântecul tatei şi-al meu:

Şi-au plecat olteni...

Am plâns, cu faţa-n palme.

Ajungând la Lehliu, frânarul ne-a spus:

– Ei, v-a plăcut? Acuma, staţi puţin; o să plece îndată un tren mixt spre Ciulniţa, am să vorbesc cu unul de-ai mei să vă ducă acasă.

– Da′ noi nu suntem din Ciulniţa şi nu vrem să ne ducem acasă, spuse Ştirbu.

– Ahaa... Asta-i altă căciulă. Da′ de un′ sunteţi, şi un′ vă duceţi?

– Suntem de la Hagieni şi ne ducem în lume!

– În lume? Ei, asta-i ceva serios... După cât se vede, nu glumiţi... Haideţi cu mine:

– Nu ne daţi pe mâna jandarmilor?!

– Ferească Dumnezeu! Şi eu îs unu′ de-ăia care vor să vadă lumea, şi-am plecat de-acasă când eram mai mic decât voi. Aşa c-aş vrea să văd cum vă pot fi de folos. Cu siguranţă că nu de prea mult bine aţi plecat de-acasă. „Câinele nu fuge de-mbucătură, ci de zburătură!"

Lipsi o clipă, se întoarse îngândurat şi se îndreptă, cu noi alături, către cârciuma de lângă gară, unde stătea dejugată o mulţime de căruţe ţărăneşti. Acolo soarta noastră se hotărî de la sine, în felul cel mai neprevăzut.

Cârciuma era plină de oameni, care se-ntorceau de la un târg mare. De-ndată ce intrarăm, privirea lui Ştirbu se-ncrucişă cu a unui ţăran tânăr aşezat cu o femeie frumoasă la o masă în fund. O clipă au rămas amândoi aşa, ca fermecaţi de propria lor privire, pe urmă omul se plesni cu palma peste picior şi strigă, cu un glas de-ntoarse toate privirile muşteriilor spre el:

– Mă Ionele! Fă-te-ncoa! Mai curând m-aşteptam la moarte, decât să te văd pe tine-aici!

Ionel (noi îi ziceam Ştirbu pentru că ştirb era) se apropie sfios, sărută dreapta omului şi-ncepu să plângă înfundat.

– Nu mai plânge, făcu celălalt. Uite pe nevastă-mea, Lina. E frate-meu, închipuie-ţi! zise el către femeie.

Ionel sărută şi el mâna femeii, care-l cuprinse cu braţul de mijloc şi-l mângâie până ce tăcu.

– Cine-s oamenii care-s cu tine? îl întrebă frate-său.

– Păi, răspunse frânarul, acuma dacă şi-a găsit neamurile, eu nu mai am nici un rost. Da' un pahar în sănătatea voastră aş putea bea!

Ne-am aşezat la o masă. Puţin după aceea, toată lumea aflase despre isprava noastră.

– Povestea ciulinilor! făcu fratele lui Ionel, cu faţa întunecată. Nu-i nici vina copilului, nici a părinţilor. Toată ţara, de la Dorohoi la Vârciorova, nu-i decât un Bărăgan pe care se plimbă, cu biciu-n mână, ciulini veninoşi, da-n alt fel. Ăia-s ciulinii pe care trebuie să-i stârpim, dacă nu vrem să ne vedem, printre alte nenorociri, copiii plecând de-acasă şi pornind în lume!

– Prea vorbeşti tare, Costache, îi şopti nevastă-sa, aruncând neliniştită priviri în jur. Nu crezi că-i vremea s-o pornim? Caii-s destul de odihniţi.

Costache se ridică, plin de sănătate, vânjos, oacheş bine. Îi scăpărau ochii de mânie:

– Haidem!

Apoi, punându-mi o mână pe cap:

– Vii şi tu cu noi în Vlaşca? făcu el, cu blândeţe. Şi acolo ciulinii ţin locul cel mai bun la soare, da' măcar o să te-nvăţ, ca şi pe Ionel, meseria de căruţaş. O s-ajungeţi şi voi într-o zi să faceţi căruţe pentru ţărani şi să vă duceţi să le vindeţi la târg, ca mine. Şi o să vedeţi şi ţara, şi durerile ei.

Aşa că m-am dus cu Costache, cu nevastă-sa şi cu Ionel, în judeţul Vlaşca.

Comuna se numea Trei-Sate. Am ajuns într-o după-masă rece, posomorâtă, ploioasă, rupţi de oboseală şi uzi până la piele, cu tot sacul pe care fiecare dintre noi îl pusesem pe cap şi pe spinare. Era aproape noapte. Am priceput totuşi de unde-i venea numele ăsta de Trei-Sate: erau, într-adevăr, trei cătune despărţite de două gârle care se-ntâlneau drept în faţa primăriei. Comună săracă. Casele, acoperite cu stuf putrezit, se-ngropau în pământ. Le înconjurau nişte garduri nenorocite dintr-o împletitură de mărăcini, care nu le puneau la adăpost de nepoftiţi.

Nu ne-a primit, cum e obiceiul, o liotă de câini furioşi. Li se auzea lătratul răguşit, de pe sub nişte căpiţe de fân turtite de ploaie.

Şi iată-ne la Costache acasă... Casa era a lui socru-său, Toma rotarul, meşteşugar vestit. Era aşezată la malul uneia dintre cele două gârle, un şir lung de odăi şi de ateliere de fierărie şi caretărie. Venirea noastră stârni un tărăboi asurzitor: curtea, mare şi plină de noroi, cufundată în întuneric, răsuna de strigăte de bărbaţi şi de femei, de ţipete de copii şi urlete de câini nebuni de bucurie. Cei mari se sărutau, copiii scotoceau prin căruţă, câinii săreau pe noi şi ne murdăreau. Şi numaidecât atenţia familiei se opri asupra noastră, cei doi străini.

– Da' voi cin' sunteţi? ne întrebară cei patru ucenici caretaşi.

Le răspunse Ştirbu:

– Eu sunt Ionel, fratele lui Costache, şi el mi-e ca şi un frate, e Matache.

– Şi de un' sunteţi?

– De pe Ialomiţa.

– Şi rămâneţi la noi?

– Rămânem; o să-nvăţăm să facem căruţe pentru ţărani şi-o să ne ducem să le vindem la târg, cum face Costache.

– Mai e pân′ atunci, făcu în râs un ucenic.

Intrând în casă claie peste grămadă cu câinii după noi, mă uitam la focul minunat, aproape înăbuşit, din vatra fierăriei. Nimerirăm într-o tindă mare, care uşor putea cuprinde doisprezece oameni şi de unde câinii fură îndată daţi afară de bunica, furioasă de îdrăzneala lor. Îi ziceau „bunica“ doar pentru că ţinea în braţe un băieţel de vreo trei anişori, singurul copil al tinerei perechi; altminteri, deloc bătrână, nevasta lui moş Toma părea să fie stăpâna casei întregi, pentru că la ea se duceau toţi, pentru toate celea. O găsirăm aşezată în faţa vetrei, cu micuţul în poală, povestindu-i unul din basmele noastre care nu se mai sfârşesc şi pe care-l tot schimba după închipuirea ei:

– ... şi zmeul cel rău striga:

„Un tăciune şi-un cărbune, taci, băiete, nu mai spune!“

Şi-atunci Făt-Frumos zicea:

„Un tăciune şi-un cărbune, spune, băiete, spune!“

Copilul o întrerupse:

– Da′ de ce nu-l ucidea Făt-Frumos pe zmeu?

– Pentru c-atunci basmul s-ar fi sfârşit şi bunica n-ar mai avea ce să-i povestească lui Pătruţ... îi răspunse tată-său care intrase să-l sărute şi să-i dea o păpuşă frumoasă cumpărată de la târg.

Apoi, soacră-si, la ureche:

– Da′ cu Tudoriţa, ce mai e?

– Cum ştii: lacrimi şi iar lacrimi... ! O fată aşa frumoasă ca ea! Parcă n-ar mai fi şi alţi băieţi pe lume!

– Asta nu-i la poruncă, ştii şi dumneata atâta lucru.

Am priceput de-aici că în casă mai era şi o fată frumoasă, care nu ne ieşise în întâmpinare şi care plângea pentru că fusese părăsită. Am aflat curând toată povestea, pentru că ne-au povestit-o din fir-a-păr ucenicii, la fierărie, unde ne dusesem să ne cunoaştem mai pe îndelete. Ştirbu a-ntrebat, făcând pe isteţul:

– Cunoaştem, va să zică, pe toată lumea de aici, afară de Tudoriţa. O fi bolnavă...

Mai mult nu le-a trebuit:

– Nu, nu-i bolnavă, se repezi un roşcovan vorbăreţ; plânge pe ascuns pen' că Tănase, cu care trebuia să se mărite, s-a logodit cu o târâtură, una Stana, care şi-acuma se ţine cu boieru' nostru. A şi rămas borţoasă cu el. Dar bietu' Tănase are multe guri de hrănit, părinţii bătrâni, fraţi mici, şi sunt datori vânduţi la boier, care acuma, dacă Tănase vrea s-o ia pe Stana ca s-o scape de ruşine, îi iartă de toate datoriile. Ba le mai dă şi pământ şi vite. Păcat de Tănase, că-i băiat de treabă. Îi pare rău şi lui, da' n-are cum face altfel. Uite, de-asta se-ascunde Tudoriţa şi plânge cât îi ziulica de lungă.

La masa de seară, numărând gurile adunate-n jurul mesei lui moş Toma, văzui că se puteau măsura cu cele ce-i cereau de mâncare lui Tănase: eram doisprezece. Cu Tudoriţa, pe care-o rugau în gura mare să vină la masă, eram treisprezece, şi mai era şi guriţa lui Pătruţ. Pentru că moş Toma mai avea un ginere, pe Dinu, care-o luase pe fata lui de-a doua, pe Maria, şi care era rotar. Asta însemna într-o singură gospodărie trei familii înhămate la aceeaşi treabă, dar treaba asta nu părea să-mbogăţească pe vreunul dintre ei. Dimpotrivă, faptul că n-aveau slugi, nici muncitori în toată firea, precum şi economia aprigă ce domnea în casă, dovedea mai curând că gospodăria asta mare trăia în strâmtorare. Aşa c-am preţuit cu-atât mai mult jertfa pe care oamenii aceştia de treabă o făceau primindu-ne, pe Ionel şi pe mine, fără să crâcnească.

– Unde mănâncă doisprezece, or mânca şi paisprezece, zisese bunica după ce se sfătuiseră cu toţii despre sosirea noastră neaşteptată.

– Şi pe-urmă, adăugă Costache, sunt atâtea de făcut pe lângă casă: vitele, atelierele, gospodăria. O să-şi scoată ei cu vârf şi-ndesat bucata de pâine. Şi unde mai pui cât de bine le

va prinde, peste câţiva ani, când vor fi învăţat o meserie. Ce vreţi, nu puteam să-i las în mijlocul Bărăganului, unde rătăceau ca să se ducă-n lume. Nu poţi face una ca asta nici unui câine, mama ei de ţară de ciocoi!

Costache se-nfuriase:

– Asta-i povestea ciulinilor a' adevărată! Ciulinii-ciocoi, ciulinii-călăi... ! Lepra asta atotputernică, care bântuie peste toată ţara prea răbdătoare, ajunsă toată un Bărăgan... ! A miia oară mă-ntreb, cum se face că nu simte cojanu' înţepăturile ciulinilor ăstora care-i pătrund în tindă, îi sar în spate, îi sug şi ultima picătură de sânge? Cum de nu i se urcă furia la cap şi nu dă foc la toate buruienile astea care-l dau afară până şi din cocioaba lui?

N-auzisem pe nimeni pân' atunci vorbind în felul ăsta, şi nu mai puteam de mulţumire. Şi ăilalţi gândeau pesemne la fel cu Costache, pentru că nici unul nu părea să fie împotrivă. Părinţii, arătând îngrijoraţi, păreau convinşi dinainte. Dinu, blond şi cu privirea cam bleagă, stângaci din fire, părea să asculte cu un respect morocănos. De altminteri era şi foarte tânăr şi deloc dezgheţat, lucru ce se vedea lesne. Cât despre cele două neveste tinere, Lina şi Maria, rămăseseră cam nepăsătoare, fiecare cu ochii plini de dragoste la bărbatul ei.

Cei patru ucenici arătau mult mai mult interes pentru discuţie; ei şuşoteau cuvinte pe care urechile celor mari nu le puteau prinde: roşcovanul, mai ales, era dracu' gol, aşa mărunt cum îl făcuse maică-sa. Îl chema Ilie şi n-avea pe nimeni pe lume. Dintre ceilalţi trei, doi mai aveau puţin şi ieşeau lucrători. Îşi dădeau multă silinţă s-arate serioşi. Cel din urmă era un mâncău, care vorbea puţin şi muncea ca un cal, după câte se spunea. Toţi patru păreau foarte legaţi de casă. Ţineau mai ales la Costache, căruia-i ziceau „stâlpul gospodăriei". De asta-i sorbeau cuvintele şi-i împărtăşeau mânia.

Mai era cineva care-l auzise şi-l aproba pe Costache: Tudoriţa. Nu ne aşteptam s-o mai vedem în seara aceea, dar o uşă se deschise încetişor, şi apăru ea: o fată plăpândă, cu ochi mari, cercănaţi, gura ca o cireaşă, privirea cutezătoare şi foarte curăţel îmbrăcată, aproape frumos. Spuse bună seara cu glas sigur, îşi trecu mâna peste părul negru, ne aruncă, nouă, ălor nou-veniţi, o privire scurtă şi se duse să se aşeze între tatăl şi mama ei. Apoi, cu o voce în care tremura revolta:

– Ai dreptate, nene Costache, zise ea, să vrei să dai foc cuiburilor ăstora de vipere de care-i plină ţara! dac-o veni ziua aia, te poţi bizui şi pe mine!

Merita s-o vezi pe Tudoriţa în clipa aceea. Şi dacă-i adevărat că un băiat care n-are încă cincisprezece ani se poate îndrăgosti de-o fată mai mare decât el, ei bine, în clipa aceea m-am îndrăgostit de Tudoriţa!

Moş Toma o luă de mijloc şi-o trase la el:

– Nu-i bine să fii atât de mânioasă, îi zise el. Trec toate, trece şi-o dragoste înşelată. Şi-apoi, Tănase nici nu face de tine.

– Ba da! Face! Îl iert, pe el, dar de-acu înainte am învăţat să urăsc! Şi, crede-mă, am să dau şi eu foc la partea mea de ciulini: că le-am simţit înţepătura...!

Mama făcu celorlalţi semn să tacă, să n-o supere mai mult. Atunci Lina şi Maria îşi plecară capetele pe umerii bărbaţilor lor, închizând ochii, ceea ce văzând, Tudoriţa întrebă, tristă:

– Dar eu, oi mai avea eu parte de-un umăr de bărbat iubit, să-mi las capul pe el?

În seara aceea toţi ne-am dus la culcare cu-o apăsare pe inimă.

După vremea rea, care ţinuse toată săptămâna călătoriei noastre, dădu soarele câteva zile şi cei din Trei-Sate se hotărâră să-şi culeagă porumbul. Fiecare familie îşi părăsi îndeletnicirile obişnuite şi toată comuna – bărbaţi, femei,

copii, bătrâni, vite, câini, pisici şi chiar câţiva purcei – se năpustiră pe câmp. Pe ogoarele lor, cei, puţini la număr, care aveau şi care se puteau lipsi de pământ de la boieri. La ale boierului *mai întâi,* cei nenumăraţi, săraci lipiţi pământului, care nu semănau decât pe ogoarele date de boieri *cu învoială.* Şi una dintre aceste învoieli era că recolta boierului trebuia strânsă întâi.

Priveliştea culesului ăstuia nu fu lipsită nici de tristeţe nici de veselie. Întâi de tristeţe, pentru că anul fusese secetos; lanul de porumb, care de obicei ascundea călăreţul cu cal cu tot, lăsa acum să se vadă şi capul culegătorilor. Cât despre ştiuleţi, despre boabe, ţăranii le ziceau ofticoase. Şi se arătau tare nemulţumiţi.

– Nu numai că n-o s-avem ce vinde, şi deci nici să plătim din datorii, da' n-o să ne-ajungă mălaiul nici măcar până-n postu' mare! O să murim de foame, iarna asta. Şi noi şi vitele!

Cu faţa zbârcită de amărăciune, cojanul cântărea în palmă ştiuletele, îl privea lung, îl mirosea şi se văicărea. Erau nişte bieţi nevoiaşi, vlăşcenii ăştia, la fel cu-ai noştri de pe Ialomiţa: slabi, numai piele şi os, cu fruntea brăzdată de tineri încă, privirea tulbure, nebărbieriţi cu săptămânile. Pe cămăşile lor, lungi pân' la genunchi, nu mai puteai număra peticele. Pantalonul nu era decât o grămadă de zdrenţe. Desculţi, cu capul gol, adevăraţi cerşetori, mă durea sufletul pentru ei, de parcă mi-ar fi fost toţi neamuri. Nevestele lor, dacă treceau de treizeci de ani, păreau bătrâne. Zorite de munca asta care trebuia făcută repede, cele care alăptau lăsau copilaşul în seama unui frăţior, în mijlocul porumbiştei, unde urla să-şi dea sufletul. Veneau câinii şi le morfoleau scutecele murdare, îi lingeau pe obraz. Atunci ăl mare apuca pruncul de-o mână şi pornea cu el în căutarea mamei, târând păpuşa vie după el ca pe-un pachet şi zicând:

– Uite-l, mamă, uite-l.

Nu, numai veselă nu era, viaţa însurăţeilor. Tineretul, în schimb, petrecea în fiecare zi ca la nuntă. Strigăte, cântece,

râsete, sărutări, păcăleli, bluze roşii ca focul, galbene ca lămâia, verzi-albăstrui, care pline cu ştiuleţi de porumb, şi pe deasupra tuturor, soarele strălucitor. Sub privirile înflăcărate de patimi, îndrăgostitele alergau una după alta, săltându-şi sânii vârtoşi. Cu mai mult folos alergau flăcăii, care striveau sânii ăştia vârtoşi la piepturile lor vânjoase. Se zbăteau ca să se simtă şi mai bine şi se împotriveau de ochii mamelor, care nu erau mulţumite, dar n-aveau ce face.

Pisicile şi câinii vânau şoareci, care se iveau de peste tot. Purceluşii zburdalnici, cu jujeul de gât, fugeau cu câte un ştiulete de porumb în gură şi codiţa-ncovrigată. Numai vitele de povară, ca şi oamenii însuraţi, nu aveau nici o parte din bucuria culesului; rumegau nepăsătoare, acelaşi cocean uscat, cu aceeaşi melancolie, aşteptând ceasul înjugatului.

Pe ogorul lui moş Toma domnea aproape aceeaşi nepăsare. Erau toţi oamenii însuraţi; iar Tudoriţa, dacă era nemăritată, era şi nefericită. Îmbrăcată cu o bluză şi o fustă cu desene mari, în culori izbitoare, cu un tulpan alb ca neaua pe cap, culegea ştiuleţii cu o iuţeală de maşină, fără să-i scape unul, cum fac toţi muncitorii buni. Coşurile se umpleau văzând cu ochii. Se duceau şi le goleau în car, în care porumbul strălucea în soare ca aurul. Ştiuleţii nu destul de uscaţi erau legaţi doi câte doi cu pănuşele lor împletite şi îi agăţam chiar şi de coarnele boilor când plecam spre sat.

Tare mult îmi plăcea să mă aflu aproape de Tudoriţa, pentru care m-aş fi aruncat şi-n foc, dacă asta i-ar fi potolit puţin durerea. Ea, care-şi dădea seama de dragostea mea de câine, se simţea bine cu mine pe-aproape.

– Îţi sunt dragă, Matache? Tu aşa crezi. Cu-atât mai bine pentru mine; mă simt atât de singură...

– Dar ce-aş putea să-ţi doresc, Tudoriţă?

– Să crape Stana! Sau să ia lumea foc!

Era destul de greu să vezi îndeplinindu-se o atare dorinţă, pentru că rivala ei parcă era un bujor frumos, şi zburda ca o iapă, aproape de tot de noi, pe pământul boierului. Iar cât priveşte lumea pe care Tudoriţa voia s-o vadă arzând, lumea asta trăia şi mai bine decât Stana. O vedeai, în conacul ei frumos, numai zidărie şi lemn de stejar, cocoţat pe coasta dealului cel mare care domina satul; cu hambarele pe care, cu toată seceta, le umpleau cu porumb; cu grajdurile pline de vite; cu ograda mişunând de păsări, şi cu argaţii puzderie, care umblau toată ziua între ogoare şi conac; cu care trase de vite bine nutrite. Mai avea, până să ardă, lumea asta care-i răpise Tudoriţei pe Tănase al ei şi-o făcea nefericită.

Toată comuna împărtăşea durerea Tudoriţei, toată comuna o ura pe Stana, nu atât pentru că se purta ca o târâtură, ci pentru că, ocrotită de boier, iubitul ei puternic, scăpase de mizerie şi ajunsese aproape cucoană. Asta mai ales le ustura rău pe cumetrele din sat:

– Asta n-aduce noroc, ziceau ele ca să se răcorească. Tănase n-o iubeşte. Tănase-o iubeşte pe Tudoriţa.

Aşa era. Într-o seară, la moş Stoian în cârciumă, îl auzisem pe Tănase cântând un cântec la modă pe vremea aia, şi despre care-ai fi zis că pentru el fusese făcut:

Vin să te sărut pe gene,
Tudoriţo nene,
Şi pe ochi şi pe sprâncene,
Tudoriţo nene!

– Ia seama, Tănase, să nu te-audă Stana! îi strigase moş Stoian.

– N-are decât să m-audă! răspunse el, şiret, făcându-se că nu-i pasă, cu toate că, de fapt, toată povestea asta îl mâhnea.

– Halal căsnicie o să mai faceţi voi! zise-n râs un ţăran.

– Ei, şi ce? sărise Tănase, cu muştarul în nas.

– Nimic... făcuse celălalt, muindu-şi vorba. Voiam numai să spun c-ai să fii nenorocit.

– Bine, bine, milostivule!

De Tănase se temea tot satul, ba chiar şi cei din împrejurimi. Bea puţin, se mânia repede, lovea al dracului când îi pica în palmă careva. Părea blând, cu toate astea, dacă te luai după ochii lui visători, după gura numai zâmbet, după mişcările moi.

Într-o altă zi am avut plăcerea de a sta de vorbă cu el. Era pe vremea „curatului“ porumbului. Moş Toma avea un fel de batoză de mână, o maşină de curăţat porumb, pe care nu putea să şi-o cumpere fitecine. Aşa că o împrumuta cu dragă inimă, pentru că-l durea, cum zicea el, „în vremea maşinilor, să-i vadă pe ţărani vârând ştiuleţii în sac şi bătându-i cu ciomegile, iar pe urmă să-i „cure“ cu mâna ca pe vremea lui Pazvante“. Şi, plecată din curtea lui, maşina trecea de la un bordei la altul, de parc-ar fi mers singură – îţi venea să zici – ca o prevestitoare de vremi mai bune. Ca să n-o strice oameni nepricepuţi, moş Toma trimitea în fiecare zi un ucenic să vadă cum merge şi să-i sfătuiască pe săteni să n-o înfunde prea tare, nici să îngăduie copiilor s-o învârtească goală sau să bage cuie-n ea. Ca să ştii unde se află, te duceai după zgomot, pentru că maşini de felul ăsta doar popa şi primarul mai aveau, dar ei nu le împrumutau niciodată, fireşte.

Şi aşa s-a-ntâmplat că, într-o bună dimineaţă, pe mine m-a trimis moş Toma să văd unde-i batoza şi cum merge. Am dat peste ea la Tănase, lucrând de zor şi speriind găinile. O soră de-a lui Tănase turna ştiuleţi, cu măsură, şi doi fraţi învârteau la manivelă, pe rând, iar un frăţior, nu mai mare decât o ciubotă, făcea tărăboi să-l lase şi pe el să-nvârte. Alţi doi fraţi şi două surori, şezând în jurul unei albii pline cu ştiuleţi, trebăluiau curăţând cu mâna. O soră muncea cu maică-sa, iar prâslea se lăfăia în braţe la tată-

său, care suferea de un reumatism cronic, lucru care nu-l împiedica să toarne la copii: anu' şi găvanu'. (Alţi trei băieţi lucrau la Giurgiu!)

Cel mai mare din familia asta de iepuroi era bietul Tănase. Muncea cât patru când am ajuns eu acolo, era plin de praf şi sudoarea curgea de pe el în broboane mari.

– Sunteţi cam mulţi... am zis eu, aşa, ca să nu tac.

– Da... La masă. Un sac de mălai la trei zile. Mai iute decât poţi face rost de el.

Apoi:

– Tu eşti ăla care-ai pornit cu Ionel după ciulini?

– Eu... Pe Bărăgan mori de foame.

– Peste tot e Bărăgan. Peste tot mori de foame.

Cum mă pregăteam să plec, m-a dus până la poartă.

– Spune-i lui moş Toma că-i trimit mâine maşina, curăţată, unsă, în regulă. Nu mai are nimeni nevoie de ea.

Şi adăugă, încet:

– Şi spune-i Tudoriţei că n-o uit deloc.

Le-am spus ce-aveam de spus, la amândoi. Pe urmă ne-am întors cu toţii la viaţa animalică pe care o duceam ca tot ţăranul român. O toamnă nemiloasă căzu asupra noastră înainte ca să fi apucat cineva să strângă o clăişoară cât de mică de ciucălăi de pe câmp. Ploaia vijelioasă amestecată cu lapoviţă făcu din lumea asta o mocirlă îngheţată. Gârlele veniră mari. Câmpiile şi satele fură înecate. Nici urmă de drum, numai o mlaştină, cât vedeai cu ochii.

Ferice de cei care aveau cu ce să se-ncălzească şi care puteau sta îndărătul ferestrelor bătute de vânt, de ploaie şi de noroi. În Trei-Sate, în afară de ţânci şi de schilozi, nu erau decât vreo doisprezece de-alde ăştia, de preafericiţi. Toţi ceilalţi stăteau afară, de la copil până la bunic. Şi viaţa lor nu mai avea nimic omenesc, în lupta asta pentru un pumn de mălai şi-o surcea de-aruncat în foc.

Pe-un cer pământiu de-ai fi zis că-i sfârşitul lumii, vedeai carele mişcând ca broaştele ţestoase peste ogoare, pe drumuri, pe-un pământ blestemat de Dumnezeu cu toată ura de care-i în stare. Care prăpădite, vite prăpădite, oameni care nu mai arătau a om, nutreţ numai noroi; nici o milă, de nicăieri, nici în cer, nici pe pământ! Şi-aveam totuşi nevoie de mila cerească şi de mila omenească, pentru că se-mpotmoleau carele şi se răsturnau, cădeau vitele-n genunchi şi cereau îndurare; pentru că oamenii băteau vitele şi se băteau între ei; pentru că putrezeau cocenii-n băltoace şi trebuiau căraţi snopii cu spinarea, de către copii, bărbaţi şi femei; pentru că bărbaţii, femeile şi copiii ăştia arătau ca nişte ghemotoace de zdrenţe şi de noroi, bulgări de pământ gâfâind în bătaia unor inimi de prisos.

Ăştia erau ţăranii români, în toamna lui 1906.

În popor, beţia din mizerie se naşte.

Românul nu-i beţiv. Bea când e nenorocit. Bea, mai ales, când simte cuţitul la os, cuţitul mizeriei. Atunci nu-l mai recunoşti. Din sfătos şi bun cum e din născare, devine brută, nici crima nu-l mai sperie.

N-a fost nici o crimă-n toamna aia, la Trei-Sate, dar au băut ţăranii tot ce-aveau şi ce n-aveau. N-am văzut niciodată un sat aproape întreg pus cu-atâta deznădejde pe băutură. La noi, de obicei, nu se bea decât duminica. Îndată ce-au terminat cu căratul acela îngrozitor al cocenilor, s-au apucat să bea în fiecare zi.

Căratul ăsta, nimeni nu putea să-l uite. Pe bună dreptate. Jumătate din comună căzuse bolnavă. Mulţi au murit, mai ales copii. Au fost ţărani care şi-au văzut vitele prăbuşindu-se-n jug. Şi tot prăpădul ăsta ca să vadă, până la urmă, că le mucegăiau, le putrezeau cocenii. Prin staulele celor ce se bizuiau doar pe coceni foametea făcea prăpăd. De asta-i apucase pe toţi nebunia.

Către începutul lui noiembrie, o delegaţie de ţărani îl rugă pe primar să meargă la boier:

– Să ne-mprumute şi nouă puţin nutreţ. Că are. Vinde-n fiecare săptămână, cu vagoanele.

Primarul, omul boierului, îi bruftului:

– Să vă-mprumute! Să vă-mprumute! Cum nu merge ceva, hop la boier. „Să ne-mprumute!“ Parcă boieru-ar fi Dumnezeu! Descurcaţi-vă şi voi puţin, ce dracu! Şi să nu vă mai prind vorbind despre ce face boieru' cu avutu' lui. Dacă vinde nutreţ, treaba lui!

S-au dus cojanii singuri la curte, dar boierul, care era şi deputatul judeţului, tocmai plecase la Bucureşti, în noaptea aia. Logofătul îi primi şi mai rău decât primarul: îi înjură urât de tot şi puse pe argaţi să-i gonească. Ştiau acum la ce se puteau aştepta, dinspre partea asta. Şi dinspre-a lui Dumnezeu de asemenea. Nu le mai rămânea decât băutura, mare mângâiere dată şi de Dumnezeu şi de lege. Numai băutura putea să-mpace pe toată lumea. Numai pe femei nu.

Femeile plăteau pentru toată lumea: pentru bărbat, pentru Dumnezeu, pentru lege, pentru boier, pentru lipsa de nutreţ şi chiar şi pentru vremea rea. În fiecare seară puteai vedea, în bezna uliţelor desfundate, câte-o nevastă, o mamă, o soră târând spre bordei câte-un ţăran care se prăvălea la fiecare zece paşi. Femeia cădea după el în noroi şi mai primea şi câţiva ghionţi zdraveni. Şi-acasă o aşteptau alţii. Dimineaţa aducea totdeauna pocăinţa, pentru că, în fond, bărbatul nu era chiar o brută. Atunci ajuta la gospodărie, vedea de vite, căra apă şi-şi petrecea o bună parte din zi alegând cocenii, arzându-i pe unii, punându-i la uscat pe alţii, în jurul sobei. Casele, de obicei curate, ajunseseră ca nişte grajduri, noroiul şi mucegaiul duhneau peste tot, până şi pe mese.

– Nici în iad nu poate fi mai rău, Dumnezeule! se jeluiau femeile.

Oploşit lângă foc, cusându-şi o opincă, bărbatul răspundea:

– Ar trebui, într-o bună zi, dat foc la toate conacele, şi chiar şi Bucureştilor...

Dar asta n-o putea face, nici singur, nici atunci. Cel mult putea să ia iar drumul cârciumii. Ceea ce şi făcea, către seară, când plictiseala, presimţirea viitorului întunecat şi câţiva vecini la fel de nenorociţi ca şi el, se opreau în faţa porţii şi-i aduceau aminte c-a venit ceasul parigoriei.

La moş Toma – sau „la caretaşi“, cum li se mai zicea – nu era mult mai multă bunăstare. Nu-i ameninţa foametea, e-adevărat, dar lipsa de bani pentru plata datoriilor era aceeaşi, mai ales

în anul ăsta de secetă, în care prea puţini săteni se simţeau în stare să-şi comande o căruţă nouă. Nici reparaţiile de toamnă, destul de multe altădată, nu mergeau mai bine. Aşa că mai mult stăteau de pomană, trebăluiau prin jurul vitelor, pălăvrăgeau şi făceau floricele.

Moş Toma şi cei doi gineri ai lui, cu toate că erau oameni cumpătaţi, se duceau totuşi la cârciuma lui moş Stoian, care era lipită de fierărie, să-şi omoare vremea. Femeile rămâneau acasă, c-aveau totdeauna ceva de făcut. Şi noi, ucenicii, ne aflam în treabă, adăugând la un pic de lucru multă pierdere de vreme. Cele mai deseori îmi plăcea să rămân singur, pentru că „străinu' tot străin rămâne", şi în sat ca şi-n familie. Când se supăra cineva pe mine, îmi zicea că-s „iepure de peste nouă hotare". Şi îndrugau, cui voia şi cui nu voia, „povestea cu ciulinii":

– Ni i-au adus peşcheş ciulinii!

N-o spuneau cu răutate, dar mă durea, totuşi. Eram un băiat „adunat de pe drumuri", de milă. Lucru care nu-ţi face plăcere să-l auzi spunându-ţi-se, când ai cincisprezece ani şi-ai înghiţit destule amărăciuni. Lucrul ţi se-aşază la inimă, unde te umfli, şi-ţi vine să plângi când îţi aduci aminte de cocioaba din Lăteni şi de mama care-i moartă, şi de tata pierdut în lume.

Cu Ştirbu era altceva, era la ai lui, aşa că-ncepuse să mă şi uite, să se îndepărteze încet-încet de mine. În schimb, câştigasem inima Tudoriţei, pentru că ea era singură cu nenorocirea ei. Devenisem duhovnicul ei după ce plângea. Şi plângea destul. Tănase, cu tot crâmpeiul de speranţă pe care ea îl mai nutrise, se-nsurase cu Stana.

„Ruşinoasă nuntă", spunea satul, cu toată prezenţa „domnului administrator", naş fără voie al noilor căsătoriţi. La nunta asta au putut fi număraţi pe degete ţăranii pe care-i îndrăgea boierul, fruntaşii satului, singurii care nu duceau lipsă de nimic. Erau cam o duzină. Când nunta ieşea tocmai din biserică, câteva glasuri din mulţime îi pomeniră Stanei de legăturile ei nelegiuite cu călăul satului, şi un băieţaş bătu toba pe o oală spartă.

Eram şi eu în duminica aia printre ceilalţi, să-l văd pe Tănase alături de femeia căreia-i ziceau „târâtură“. Era de plâns, sărmanul prăpădit, neîndrăznind să se uite-n faţa nimănui. A fost şi mai de plâns a doua zi, luni de dimineaţă. Eram în fierărie, Costache şi cu mine, făcând puţină rânduială printre scule, când l-am văzut, în haine de nuntă, ducându-se de-a dreptul la cârciumă. A trecut pe sub ochii noştri fără o vorbă, cu capu-n jos. Şi cu toate astea, ţinea la noi; Costache era prietenul lui cel mai bun.

– Nu ne-a văzut, zise Costache. Trebuie să fie tare amărât. Hai după el!

Cârciuma era goală. În odaia din fund, moş Stoian şi cu Tănase, în picioare amândoi, îşi turnau în păhărele, fără să scoată o vorbă. M-am tras deoparte într-un colţ, cu o pisică în braţe, ca să nu-i tulbur, dar multă vreme n-au deschis gura. Tănase era stacojiu la faţă; te-nspăimânta. L-am văzut pe urmă cum şi-a scos de la cheutoare beteala şi floarea de lămâiţă şi le-a lăsat uşurel să cadă sub masă.

– S-a făcut, zise el apoi, cu voce spartă şi oprindu-şi privirea la Costache. Acuma „târâtura“ mi-e nevastă...

– Aşa a vrut Dumnezeu, făcu moş Stoian.

– Câinele a vrut, izbucni Tănase, dar câine să fiu, ca el, de nu i-oi face eu una, zilele astea!

– Ai să-ţi găseşti tovarăşi, zise Costache. Un judeţ întreg. Sunt destui Tănase care-au trebuit să se-nsoare cu-alte Stane...

Mânii de-astea izbucneau adesea în prăvălia lui moş Stoian, pentru că negustorul nutrea şi el amărăciuni împotriva proprietarului şi ţinea cu ţăranii. Dar într-o zi, mânia oamenilor s-a auzit şi dincolo de zidurile cârciumii.

Era într-o duminică, spre sfârşitul lui noiembrie. De câteva zile bântuia un ger crâncen care ardea ca focul şi făcea din noroi cremene. Nici un fulg de zăpadă să apere semănăturile de groaznica arsură. Despre asta vorbeau înspăimântaţi ţăranii

adunaţi mult înainte de amiază în faţa cârciumii. Duminica, nu se deschidea decât după liturghie. Se făcuse în felul ăsta o lege, pentru ca ţăranii să fie siliţi să se ducă la biserică măcar duminică dimineaţa, când era cârciuma închisă. Dar oamenii tot nu se duceau şi lăsau slujba în seama câtorva babe surde. Veniseră şi se rezemaseră cu spinările de obloanele trase ale lui moş Stoian, aşteptând să se închidă biserica şi să se deschidă cârciuma.

Pe un soare care făcea să sclipească chiciura de pe salcâmi, tineri şi bătrâni, gătiţi de sărbătoare caraghios, cu câte un brâu stacojiu, cu chipuri întunecate, stăteau strânşi grămadă când trecu furios, popa:

– Sunteţi nişte derbedei! le strigă el. Mă mir că nu vă trăsneşte Dumnezeu!

– Ne trăsneşte el, zău, da' pe-aici trăiesc unii pe care ceru-i fereşte de rele... răspunse repede unul.

De-abia atunci am băgat de seamă că printre noi se afla un necunoscut, un târgoveţ, un om tânăr, cu pălărie. El îi răspunsese popii şi-i făcuse pe toţi să izbucnească-n râs.

– Da, făcu el, pe voi ţăranii şi pe noi muncitorii de la oraşe, Dumnezeul popii ăstuia ne trăsneşte-n fiecare zi: cu-o foamete pe capul oamenilor şi-a vitelor, cu geruri ca ăsta care distrug ogoarele, cu furtuni ca acele de luna trecută, care-omoară oameni şi vite de-a lungul drumurilor, cu secetă, cum a fost cea de-a distrus recolta de anul ăsta. Astea-s trăsnetele! Dar ar trebui să ne-ntrebăm de ce n-a fost şi proprietarul vostru atins de vreuna dintre nenorocirile astea!? De ce-s pline hambarele lui şi vitele-s neatinse?! De ce fulgerele cerului nu-l duc şi pe el la mizerie, şi nici pe popă, şi nici pe primar, şi nici pe alţi câţiva!? Nu-i aşa că-i cazul să credem în milă cerească şi-n paratrăsnet?

Necunoscutul plimbă o privire inteligentă şi întrebătoare peste capetele oamenilor. Sătenii îl aprobară cu strigăte, apoi vrură să ştie cine era.

– Sunt de la Bucureşti, răspunse el, şi muncesc cu braţele, ca şi voi, dar ştiu care mi-s duşmanii. Nu-s nici trăsnete, nici Dumnezeu. Sunt proprietarii de la sate şi de la oraşe care ne duc la sapă de lemn chiar şi în anii de belşug. Pentru noi belşug nu-i niciodată.

Scoase un pachet de broşuri şi începu să le împartă:

– În asta, adăugă el, puteţi citi lucruri pe care trebuie să le ştie oricare cetăţean: este Constituţia ţării, sau mama legilor noastre. Scrie că aveţi dreptul de a vă aduna, de a scrie şi de a vorbi, şi, de asemenea, că un om nu poate fi ţinut arestat mai mult de douăzeci şi patru de ore, nici nu i se poate intra în casă fără mandat de la judecătorul de instrucţie. Astea sunt drepturile voastre, pe care trebuie să le cunoaşteţi şi să cereţi să fie respectate. Apoi trebuiesc cucerite alte drepturi, în primul rând votul universal. E-o adevărată batjocură ca la alegeri cincizeci de ţărani să aibă un vot şi un popă tot un vot. Şi, pe urmă, trebuie să cereţi să vi se dea înapoi pământurile de care aţi fost jefuiţi...

– Aşa e! Aşa e! strigară cojanii. Vrem pământurile noastre!

– Care-i ăla care împarte pământurile, se auzi atunci o voce acră.

Era jandarmul.

– Eu nu împart decât Constituţia, domnule! Pământul, ţăranii trebuie să şi-l ia singuri.

– O să vedem noi acuş cine ce are de luat! zise jandarmul înhăţându-l.

Cu primul fulg de zăpadă venit să se lipească pe fereastră, veni şi liniştea Tudoriţei. Băgarăm de seamă şi unul şi celălalt într-o după masă când ea broda lângă fereastră şi eu îi descurcam o grămăjoară de fire de lână de mai multe culori.

– Ninge! Ninge! strigă ea bătând din palme ca un copil. O s-avem un Sfântu Niculae cu barbă albă!

Şi reluându-şi lucrul, fredonă timid:

Cine te-a făcut pe tine, Tudoriţă nene,
Aşa-naltă şi subţire, Tudoriţă nene!

De la sosirea mea în casa asta era prima dată c-o auzeam cântând. Şi-a dat ea singură seama:

– Oh, Doamne... Totul se uită în viaţă! oftă ea. M-ai auzit, Matache? Credeam c-am să mor, şi iată-mă cântând!

– Cu atât mai bine, făcui. Trebuie să-ţi pară bine să te ştii, aşa cum zice cântecul, 'naltă şi subţire.

Se uită la mine.

– Să nu te-apuci să te-ndrăgosteşti de mine, Matache! făcu ea veselă, şi puţin în zeflemea.

– Şi de ce nu?

– Da, aşa-i. De ce nu? Păi, pentru că n-ai decât cincisprezece ani. Dar într-o zi ai să fii un flăcău frumos. Şi-or să te iubească Tudoriţele de-atunci.

– Aş vrea să fii tu aia.

– În ziua aia, dragul meu, eu o să fiu de mult nevastă şi mamă. Totul va fi sfârşit pentru mine. Copilaşi veşnic murdari, o soacră veşnic arţăgoasă or să strige toată ziua după mine. Un bărbat care n-o să mă iubească, o să-mi spună că-s o îngălată şi poate c-o să mă şi bată.

– Atunci de ce te grăbeşti să te măriţi de la douăzeci de ani?

– Asta-i soarta noastră, Matache... Mergem la măritiş, ca la moarte, tot iubind...

– Atunci n-ai de ce pizmui soarta Stanei: o s-o bată şi pe ea, în curând, pentru că Tănase n-o iubeşte.

Tudoriţa rămase o clipă pe gânduri, cu privirea pierdută:

– Nu-i acelaşi lucru, dragul meu... Stana e o stricată, un pui de lele, care-şi bate joc şi de Tănase şi de boier, şi de căsnicie şi de dragoste chiar. Ce-i place ei e să ducă o viaţă desfrânată şi să zăpăcească bărbaţii. N-o să se-ncurce ea cu copii şi bătută n-o să se lase. Cât să pizmuieşti soarta ei, nu face. Mai bine pe a mea...

Tudoriţa se înviorase, casa fu dată cu fundu-n sus chiar de a doua zi de dimineaţă. Trebuia să-nceapă una din cele două curăţenii mari ale anului, cea de Crăciun după cea de Paşti. Şi toată lumea se bucură când amărâta de ieri strigă, cu mâinile-n şold:

– Hei, oameni buni! Moş Crăciun e pe-aproape! Ia daţi încoa' varul! Şi lutul! Balega de cal! Mai repede! Mai repede!

– Bravo, Tudoriţo, bravo!

O copleşiră cu îmbrăţişatul. O purtară pe braţe. S-au bătut cu zăpadă pufoasă. Pătruţ striga:

– Un tăţune s-un cărbune, spune, băiete, spune...

Golirăm două odăi şi puserăm lucrurile într-o a treia. În mijlocul tindei trei roabe cu lut galben ca şofranul şi una cu bălegar de cal fură amestecate cu apă caldă. Mie îmi căzu sarcina să amestec, să calc în picioare lutul în odăile pe care Tudoriţa le spoia cântând de-ţi lua urechile. Se gătise cu nişte rochii vechi de-ale maică-sii, părul şi faţa şi le acoperise cu totul cu-o basma din care nu-i vedeai decât ochii ei frumoşi, şi, înarmată cu o bidinea cu coada lungă, acoperea pereţii şi tavanul cu stratul acela de var albăstrui, care-i bucuria şi sănătatea ţăranului român şi pe care-l întâlneşti numai în satele balcanice. După ce termină cu spoitul, veni rândul pământului de pe jos. Cât să fumezi o ţigară, şi era neted ca masa, din mâinile îndemânatice ale Tudoriţei, care-l bătătorea mergând de-a-ndăratelea.

O săptămână întreagă am dus viaţă de băjenari, culcându-ne o seară ici, o seară colo, cum se nimerea şi mâncând de-a-n picioarelea, într-o abureală ca la baia turcească, mirosul de var şi de bălegar pişcându-ne nările.

În sfârşit, pereţii, tavanele, pe jos totul ca nou de la un cap al casei la altul, lucrurile fură duse fiecare la locul lui; pe jos se aşternură scoarţele de sărbătoare, macaturi şi ştergare numai fir de borangic fură scoase cu grămada din cufere, ca să împodobească cu dragoste care un pat, care o fereastră, care o oglindă sau o icoană; după care Tudoriţa ne interzise să mai călcăm în „odăile de zile mari".

Aceeaşi curăţenie se făcu cam peste tot în sat, în casele cu „fete mari". Şi celelalte făcură tot ce le era în putinţă să-l cinstească pe Moş Crăciun, care după puterile lui. Şi ce tristeţe

pe cei care – săraci lipiţi pământului – n-aveau decât oftaturi cu care să sărbătorească naşterea Domnului!

Dar, fie că ea cădea peste voioşie şi bunăstare, fie pe tristeţe sfâşietoare, aceeaşi ninsoare a căzut fără întrerupere zile şi nopţi întregi, nepăsătoare la bine, nepăsătoare la rău. Măturată la început, zvârlită cu lopata mai apoi, pe urmă grămădită în lungi troiene, ea continua cu răbdare să acopere pământul, cu giulgiul ei liniştit, înăbuşind în acelaşi mormânt şi strigătele de bucurie şi cele de durere. Nu mai vedeai bărbaţi ducând vitele la adăpat, nici femei vorbind peste gard. Nu mai vedeai nici copii şi nici câini, pentru că zăpada trecea de înălţimea omului. Nici un zgomot nu se mai auzea. Dispăruse orice pată neagră de pe câmp şi din sat, înghiţită de potopul de albeaţă. Acoperişurile cu coşuri fumegânde, şi chiar şi ramurile copacilor, dacă se mai zăreau în acest ocean de tăcere albă. Numai conacul, cu clădirea sa cenuşie, luminile severe şi mulţumirea ridicată pe mizerii, se vedea şi zi şi noapte, sus pe colină, sfidând un cer negru ca un cioclu şi un pământ în agonie.

Pe-o asemenea vreme a venit şi noaptea Sfântului Andrei, în care fata mare îşi întreabă ursitoarele cine-i va fi mire. Încercarea-i primejdioasă, uneori chiar macabră. Puţin înainte de miezul nopţii ea trebuie să stea, goală-goluţă, cu părul despletit, în faţa unei oglinzi luminată de două lumânări. Privind drept în fundul oglinzii, ea vede trecând ursitul: tânăr sau bătrân, frumos sau urât, orăşan sau muncitor. Dacă-i mort, îl vede trecând ca un schelet, cu coşciugul în spinare, şi atunci biata fată cade leşinată. Dacă ursita nu vrea să i se arate limpede în oglindă, fata trebuie să iasă în curte, îmbrăcată numai într-o cămaşă şi să numere, stând întoarsă cu spatele, nouă şipci de la gard. Pe cea de a noua o înseamnă, şi a doua zi de dimineaţă se duce să o cerceteze, pentru că bărbatul ei aşa va fi: sănătos sau viermănos, tânăr sau trecut, drept sau cocârjat.

Prevăzătoare, Tudoriţa nu şi-a întrebat oglinda, dar s-a dus de-a scormonit zăpada cu mâinele şi cu picioarele, tremurând

mult până s-ajungă să descopere a noua şipcă. În afară de ea nimeni n-a ştiut cum arată şipca aia. Dar, în schimb, am aflat eu cât era Tudoriţa asta de frumoasă cu părul despletit căzând peste cămaşa albă, alunecând prin noapte ca o stafie, în timp ce eu mă uitam pe fereastră ascultând zăpada căzând cu fâşâitul ei de vată.

A fost o iarnă grea. Mai întâi, Crăciunul a fost trist. În faţa atâtor vetre îngheţate, bucuria celor ce-au avut un purcel de înjunghiat a fost searbădă. Şi, cu toate că din mila vreunui vecin tot s-a mai găsit câte o ciosvârtă de carne pe masa desmoştenitului, Crăciunul tot jalnic a fost.

După Anul Nou, foametea bântui cu furie. Peste două sute de familii îşi isprăviră hrana până la ultimul fir de mălai. Unii îşi vândură vitele de muncă, un bou, un cal, vaca cu lapte. Alţii, nădăjduind să găsească ajutor, au fost la urmă siliţi să taie vita care nu se mai putea ţine pe picioare. Dar cele mai multe vite muriră de foame, după ce roseseră şi ultimul cocean de porumb, ieslea şi căpriorii grajdului. În fiecare zi vedeai sănii transpotând afară din sat un stârv pe care haitele de câini îl mâncau numaidecât.

S-a înfiripat, după asta, o nesfârşită cerşetorie. Mai ales a copiilor, care umblau din casă-n casă cerând o sită de mălai. Nimic altceva.

– Mălai, mălai, gemeau ei, clătinându-se pe picioare, mai mare jalea.

Se dădea, se-mpărţea, iarăşi şi iarăşi. Dar nu erau multe casele care puteau să dea. Cei ce trăiau în îndestulare sau în bogăţie, primarul, popa, câţiva chiaburi şi mai ales boierul repede îşi ferecaseră porţile în faţa înfometaţilor, închizându-se fără nici o milă în bârlogul lor.

Boierul, ca mai totdeauna, nu era la conac. Stătea la Bucureşti. Dar când era deznădejdea mai mare, s-a petrecut un eveniment care l-a atras. Evenimentul a fost apariţia pe

meleagurile noastre a unei haite de lupi care simţiseră stârvurile aruncate peste tot pe câmp. Vânător pasionat, veni să organizeze o bătaie. Ţăranii se aruncară numaidecât la picioarele lui, implorându-l, smulgându-şi părul şi căpătară, cu chiu cu vai, câţiva saci de mălai şi câteva căpiţe de coceni.

L-am zărit o clipă atunci, vânjos, la vreo cincizeci de ani, puţin cărunt, mutră de petrecăreţ, trufaş cât se poate, tare ca un taur şi bine înfipt pe picioare.

– Haide, haide, făcu el ursuz la ţăranii care se rugau de el. Totdeauna sunteţi gata să vă plângeţi de sărăcie. Dar nu numai pentru voi a fost an prost!

A doua zi în zori, vreo treizeci de ţărani înarmaţi cu puştile lor înconjurară păduricea vecină cu conacul. Oamenii ăştia fuseseră aleşi chiar de boier. Şi cu toate astea, fără să se ştie cum, după ce din primele ore au fost doborâţi câţiva lupi, o împuşcătură nenorocită strivi umărul şefului judeţului.

– L-o fi luat careva drept lup, făceau cojanii.

Dar ce vânător ochise lupul ăsta?

S-a cercetat. Nevinovaţi au fost schingiuiţi de pomană. Când a fost vorba să-i trimită în judecată, s-a ivit Tănase:

– Eu am tras.

– Barem de-ar crăpa! zicea Costache. Ar fi un ciulin mai puţin pe Bărăganul nostru.

N-a crăpat, şi Bărăganul şi Vlaşca au continuat să aibă parte de ciulinul lor cel mare. În schimb Trei-Sate l-a pierdut pe Tănase. A fost legat, dus în faţa boierului, care era pe vindecate, şi ăsta s-a mulţumit să spună:

– Omorâţi-l.

L-au omorât în curtea conacului, l-au călcat în picioare pe piept până şi-a dat duhul, sub ochii jandarmului.

Câteva zile după această nelegiuire rămasă nepedepsită, a venit la noi domnul Cristea, învăţătorul comunei, un om numai bunătate, foarte cinstit, muncitor neobosit. Îşi petrecuse vacanţa de vară la Bucureşti, la o rudă, şi ne povesti ce văzuse în capitală.

– Bucureşti e un mare bâlci de lux. Boierii noştri storc sângele poporului ca să sărbătorească *patruzeci de ani de belşug şi de glorioasă domnie a lui Carol I de Hohenzollern, 1866–1906.* Cuvintele belşug, prosperitate, glorie erau pe toate zidurile. S-au văruit toate faţadele, s-au pus steaguri. La Filaret, care era un maidan împuţit, s-a ridicat un oraş strălucitor. E faimoasa lor expoziţie, toată numai clădiri albe, răsărite ca din basme. Sunt expuse acolo de toate, mai ales case ţărăneşti, un sat românesc cum noi habar n-avem, familii de cojani grăsulii şi îmbrăcaţi în costume naţionale, care-arată parca-ar fi toţi numai primari, nişte vite nemaipomenit de frumoase care nu seamănă deloc cu cele pe care ni le mănâncă nouă câinii. Milioane aruncate pe fereastră! Şi-n timpul ăsta ţara-i pe dric. Pierim văzând cu ochii. Ne omoară. Ieri l-au omorât pe Tănase, din ordin. Zilele trecute l-am văzut cum îl duceau la spital, într-o căruţă, pe nenorocitul care a-ndrăznit să împartă ţăranilor Constituţia, broşură subversivă, zicea jandarmul asasin. Încotro mergem? Ce-o să se-aleagă de noi?

Prima săptămână din acel neuitat martie 1907... *anul de după expoziţie,* cum i se mai zice încă şi astăzi.

De pe la jumătatea lui februarie, o căldură egală şi din ce în ce mai binefăcătoare cuprinse pământul, topi zăpezile, dădu din nou glas pâraielor, piuit păsărilor, muguri arborilor şi pământului faţa lui frumoasă şi neagră. Vitelor nu le putu aduce decât o dezmorţeală, iar oamenilor, nimic. Nimic decât doar propria ei binefacere şi un spor de deznădejde. Pentru că binefacerile cerului, căzând pe pământul gol, pe arborii goi, pe apa gârlelor şi a satelor înfometate la ieşirea din iarnă, n-aveau cum umple pântecele gol al oamenilor, nici al vitelor ce le mai rămăseseră.

Vedeai ţărani, împleticindu-se, cu gesturi nesocotite, cu vorba stinsă, cu ochii scormonitori, ducându-se pâlcuri-pâlcuri la câmp. Priveau la pământul frumos şi negru îndelung, îndelung, ca nişte halucinaţi şi se-ntorceau beţi de neputinţă: nu mai

aveau vite de muncă, nu mai aveau puteri, nu mai aveau sămânţă şi chiar şi pământul ăsta nu era al lor. Starea lor de spirit nu era nici descurajare, nici revoltă, ci un fel de nebunie, care-i îmbăta. Am văzut oameni vorbind singuri, dând din picioare ca nişte copii, scărpinându-se-n cap, încrucişându-şi braţele, frecându-şi mâinile să şi le rupă.

Deodată, o veste pică în sat ca un trăsnet, ca scăpărarea unei explozii. În Moldova ţăranii dăduseră foc conacului unui mare arendaş ovrei, Fischer! Domnu' Cristea ne-a citit ştirea asta într-un jurnal. Şi jurnalul încheia: *„Asta îi va învăţa minte pe jidani să mai exploateze pe ţărani până la sânge. Jos jidanii! Jos jidanii!"*

Cojanii care ascultau, se uitară unii la alţii:

– Care jidani? La noi în judeţ, nu-i nici unul. Şi chiar şi-n alte părţi, n-au drept să fie proprietari rurali. Şi-apoi, vinovaţi sunt proprietarii, nu arendaşii.

La vorbele astea, toate feţele se-ntoarseră către conac.

Costache zise:

– O să fie lată... A-nceput Bărăganul să dea foc ciulinilor!

Eram în faţa cârciumii lui Stoian. Sătenii, zdrenţăroşi, jigăriţi, cocârjaţi, veneau agitaţi unul după altul şi întrebau, bâlbâindu-se. Am băgat atunci de seamă că vestea asta nu era singurul eveniment al zilei, şi că, odată cu ea, ne picase pe cap şi un al doilea jandarm. Natural, erau de faţă, cei doi stâlpi ai oprimării bine nutriţi, bine îmbrăcaţi, bine înarmaţi, scumpi la vorbă, severi mai ales, ca urechile stăpânilor lor. Şi, numaidecât, cel vechi făcu către Costache:

– Ai face mai bine să-ţi ţii limba-n gură, prietene!

Apoi, către învăţător:

– Iar dumneata, domnule Cristea, pe viitor să-ţi citeşti jurnalele acasă!

După-aceea, ţăranilor:

– Ce căutaţi aici? Întoarceţi-vă acasă! Adunările sunt interzise...

– De ce? întrebă unul; s-a decretat starea de asediu?

Jandarmul se repezi la îndrăzneţ:

– Aha! Ai învăţat Constituţia? Ia poftim încoa', să te-nvăţ eu un articol pe care încă nu-l cunoşti!

Cu zarvă mare mulţimea l-a însoţit pe arestat până la primărie, unde, într-adevăr, ţăranul a stat toată noaptea învăţând articolul cu pricina. Dar articolul acesta a pledat cu limbă de foc în marele proces chiar atunci început.

A doua zi dis-de-dimineaţă am fost treziţi de urletele ţăranului bătut care, cum i s-a dat drumul, a-nceput s-alerge prin tot satul strigând:

– Săriţi, oameni buni, săriţi! M-au omorât!

Toată lumea s-a adunat în piaţa din faţa cârciumii, unde omul se prăbuşise, cu capul învineţit, de nerecunoscut. A sărit Tudoriţa să-l îngrijească. Cârciumarul i-a dat o cinzeacă bună de rachiu. Oamenii căutau din ochi pe jandarmi. Le-a trebuit un ceas ca să vină. În timpul ăsta, cel bătut îşi veni puţin în fire şi povesti noaptea îngrozitoare pe care-o petrecuse la jandarmerie. Ţăranii ascultau, albi la faţă. Femeile plângeau. Şi iată-i şi pe jandarmi că se-apropie, legănându-se şi rânjind, cu puştile în bandulieră, cu revolverul la şold:

– Ucigaşilor! Călăilor!

Tăcere de moarte. Cei huiduiţi, opriţi în mijlocul drumului, încercară să descopere al cui era glasul de femeie care rostise cuvintele. N-au izbutit.

– Care-i paceaura care insultă-n felul ăsta autoritatea? făcu jandarmul cel vechi.

Se făcu învălmăşeală, şi o femeie se înfipse în faţa lor:

– Eu!

Era Stana, cu mâinile-n şold, roşie ca focul, cu o privire de nebună, gâfâind. Avea un pântece cât toate zilele, ţuguiat, care-i ridica fusta în faţă.

– Tu eşti, putoare? făcu îdreptându-se spre ea, furios, jandarmul.

– Da. Da. Eu. Ucigaşilor! Călăilor! Eu vă spun asta, eu, curva stăpânului vostru!

Şi, cu un *ahrr, ptiu!* un scuipat mare porni din gura ei drept în ochii jandarmului.

În aceeaşi clipă, cu un „Pă ei!“, iată-l pe ţaranul bătut că sare-n spinarea jandarmului nou-venit şi-l doboară la pământ – ceea ce-l făcu pe celălalt jandarm să se răsucească-n loc cu mâna pe revolver – dar nu s-a mai putut alege nimic, pentru că s-a făcut o învălmăşeală surdă din care au răsunat şase împuşcături şi cei doi jandarmi rămaseră într-un lac de sânge în piaţa care se goli cât ai clipi din ochi.

Timp de câteva minute nu se mai zăriră decât copii încremeniţi de spaimă, cu gura căscată, cu privirea năucă, apoi începură să vină din nou cojanii, apărând de peste tot în acelaşi timp, fiecare cu puşca lui de vânătoare, sau, dacă n-avea, cu un topor, o coasă, o furcă. Strigau:

– La conac! La primărie!

Năvăliră grămadă spre primărie, care se afla în drumul conacului.

Costache şi Tudoriţa apucaseră fiecare din cui câte o puşcă, din cele patru câte se găseau în casă.

– Rămâneţi acasă, pentru numele lui Dumnezeu! Nu v-amestecaţi în nebunia asta! le strigară ceilalţi.

Dar erau departe. Ne-am luat după ei, Ştirbu, Ilie roşcovanu' şi cu mine.

Soarele ardea ca-n aprilie, pământul scotea aburi.

Am ajuns din urmă mulţimea în faţa primăriei, unde urla:

– Primarul! Primarul!

A ieşit el, primarul, dar pe poarta grădinii, călare, şi jumate gol. Ca o săgeată fugea, în partea opusă conacului. Câţiva ţărani chiaburi i-o luaseră înainte, tot călări. Ceea ce văzând, doi dintre răzvrătiţi traseră asupra fugarilor cu carabinele jandarmilor morţi, fără să-i nimerească, după care răsculaţii pustiiră primăria şi porniră în goană spre conac.

În dreptul bisericii, iată-l pe popă, cu crucea în mână, vrând să le taie drumul, ridicând braţele şi strigând cu ochii ieşindu-i din cap:

– Opriţi-vă, blestemaţilor, opriţi-vă-n numele Domnului! Iadu' o să vă-nghită, pe lumea cealaltă!

– Du-te dracului cu iadu' tău cu tot şi cu lumea cealaltă!

Îl răsturnară la pământ.

La marginea drumului, o femeie, ridicând braţele, striga:

– Doamne-Dumnezeule! Ajută-ne, Doamne! Ce blestemăţie!

Conacul era împrejmuit cu un zid, poarta ferecată. Boierul, se ştia că-i plecat, de multă vreme, cu familia. În curte nimic nu mişca. Doar câinii, mulţi, mari cât lupii, alergau pe dinăuntru lătrând furioşi.

Mulţimea se grămădi în faţa porţii, urlând:

– Pământ! Sămânţă! Vite!

Apăru în balcon administratorul, calm dar palid, şi, cu vocea tremurândă, în mijlocul unei tăceri generale, spuse:

– Eu nu pot face decât ce fac în fiecare primăvară...

Strigăte asurzitoare îi tăiară vorba:

– Nu! Nu! Ne-am săturat! Noi vrem pământ!

Omul boierului întinse mâna şi se făcu linişte:

– Cum vreţi voi să-mpart eu pământul care nu-i al meu? Numai boierul poate s-o facă. Nu mai vorbiţi ca nişte copii, ce dracu'!

Am priceput atunci că el habar n-avea despre cele petrecute-n sat, dar chiar în acel moment am văzut cu toţii, spre mirarea noastră, coloane lungi de fum ridicându-se deasupra primăriei şi-a casei primarului, din vecinătate.

– Doamne-Dumnezeule! Aţi dat foc primăriei! răcni administratorul, apucându-se cu mâinile de cap.

– Pământ! Daţi-ne pământu-napoi! i se răspunse.

– Lăsaţi-mă să mă duc în comuna vecină să telegrafiez boierului şi să-i cer voie să vă-mpart pământurile!

– Are dreptate, strigă un ţăran. Pământul nu-i al lui. Să se ducă-atunci să-i ceară voie boierului să facă-mpărţeala!

– Aşa-i! Aşa-i! făcură răsculaţii. Să se ducă repede!

Administratorul încălecă imediat pe-un cal şi ieşi, făcându-şi drum prin mulţimea care-i împiedica trecerea. Poarta mare,

grea, de lemn se închise-n urma lui, în nasul mulţimii. Şi îndată Costache se bătu peste frunte:

– Mari proşti mai suntem! strigă el. Ticălosul ne-a păcălit: o să telegrafieze, da... la Giurgiu, să cheme armata!

Auzind asta, ţăranii se cutremurară de mânie. Toate privirile se-ndreptară spre călăreţul care galopa în depărtare.

– De altfel, adăugă Costache, primarii şi cumetrii lui i-au luat-o înainte. Astă-seară o să ne pomenim cu soldaţii aici.

– Atunci să luăm ce-avem la îndemână, strigă unul; mălai, grâu, făină, nutreţ!

– Da, măcar astea să le luăm! strigară cojanii.

Fu semnalul de asalt al conacului.

Nu s-au încurcat în treabă. Erau prin mulţime câteva femei cu sticle cu gaz la ele. Au stropit poarta, pe care au cuprins-o flăcările. În aşteptarea mută care urmă, se auziră strigăte dinspre conac, se produse o mişcare, apoi opt argaţi înarmaţi cu puşti apărură în ceardac, deasupra capetelor noastre; două salve răpăiră şi de două ori ploaia de alice de lup semănă moartea şi disperarea printre ai noştri. Ilie roşcovanu' muri lângă mine. Costache şi Tudoriţa scăpară cu câteva zgârieturi la degete. Ionel şi cu mine rămaserăm neatinşi. În mulţime se numărară cinci morţi şi mulţi răniţi.

Atunci furia întrecu orice margini. Năvăliră în conac şi fiecare făcu după capul lui, dar mai întâi le făcură felul argaţilor care trăseseră. Toţi opt au fost măcelăriţi. Ca să dea de ei, au spart toate uşile închise, au scotocit din pivniţă şi până-n pod. Doi dintre ei, care scăpaseră pe câmp, au fost ajunşi din urmă şi găuriţi cu furcile. Dar în lupta asta disperată alţi trei dintre ai noştri îşi pierdură viaţa.

Ceilalţi servitori n-au păţit nimic. Au fost lăsaţi să fugă în lume, urmaţi, curând după aceea, de nevasta şi de cele două fete ale administratorului. Ele plecară cu trăsura, plângând ca şi ţărăncile care-şi boceau morţii.

Conacul fu apoi prădat şi devastat. În timp ce în curte se încărcau merinde, în odăi se distrugea sistematic. Mai mulţi oameni sparseră biroul boierului cu topoarele. Printre ei şi Costache. Tudoriţa şi câteva femei făcură acelaşi lucru în odăile cucoanei boieroaice. Eram tocmai de faţă când s-au năpustit asupra salonului. Aici, mirare mare: Stana, singură, îngrozitoare, izbea cu toporul, cu amândouă mâinile, într-un pian care nu mai era decât o grămadă de fierărie şi lemn. Am înconjurat-o, înspăimântaţi oarecum de îndârjirea ei. Tudoriţa îi spuse:

– Altădată aş fi vrut să te văd moartă! Acum vreau să te sărut.

Vru s-o sărute, dar cealaltă, fără s-o audă, izbea întruna fără rost. După fiecare „Hân!", buzele ei bolboroseau ceva fără înţeles şi părul îi acoperea faţa. Era lac de sudoare.

Înfricoşat, m-am dus să văd ce se-ntâmplă prin celelalte părţi ale clădirii. Am dat peste un grup de băieţi şi fetiţe care, cu Ştirbu în cap, jefuiau o odaie mare plină de jucării. Toate jucăriile pământului! Îşi umpleau braţele cu ursuleţi, căluţi, păpuşi cu mobila lor, locomotive cu şine şi vagoane, cutii cu soldaţi de plumb, trăsurele, bărci cu pânze şi o mulţime de alte lucruri. În timp ce vorbeam cu ei, trecu Stana ca o vijelie, adevărată scorpie cu părul vâlvoi, bălăbănindu-şi pântecele mare. Cineva strigă:

– Păzea, că-i nebună!

Am fugit în ceardac, de unde văzurăm frumoasele vite de jug ale boierului luând drumul satului. Vreo zece care trase de boi albi ca laptele, cu coarne mari. Încărcaseră de toate: saci plini cu mălai, făină, grăunţe; nutreţ, fân şi ovăz; carne de porc sărată, şunci, cârnaţi, păsări; o căruţă-ntreagă numai cu sticle de vin, şi un butoi cu rachiu. Până şi lemne de foc luaseră.

Aşezate pe marginea carului din cap şi lovindu-se una de alta, femeile îşi plângeau bărbaţii morţi.

Stăteam şi priveam la plecarea asta, când o bubuitură zgudui tot conacul, spărgând geamurile. Un nor gros, negru ca smoala, umplu curtea, apoi flăcările cuprinseră acareturile unde se afla

şi depozitul de benzină. Am fugit cât ne-au ţinut picioarele, uitând şi de jucării şi de tot. Străbătând curtea o zării pe Tudoriţa, care, rezemată cu spatele de zid, orbită, năucită, striga fără-ncetare ţăranilor cuprinşi de panică:

– Daţi drumul cailor şi vacilor! Deschideţi coteţele!

Era cam pe la amiază când ajunserăm în sat, unde harababura, bocetele şi strigătele, forfota îţi dădeau o idee despre ce trebuie să fi fost nebunia sătenilor noştri pe vremea bejeniilor din pricina turcilor. La priveliştea conacului în flăcări – o vâlvătaie uriaşă de ţi se făcea părul măciucă – ţărăncile alergau dându-şi cu pumnii în cap:

– Or să ne omoare! Or să ne măcelărească pe toţi ca pe câini!

La fel gândea şi domnul Cristea:

– Da, or să ne măcelărească... Mai ales că acuma nu mai e vorba de conacele jidanilor, ci de zece judeţe-n răzmeriţă. Cum la o sută de conace care ard numai unu-i jidănesc, armata s-a pus în mişcare. Astea-s veştile de azi, dragii mei, şi ele dau de gândit: boierii vor fi fără milă.

Şi au fost.

. . . .

Un asfinţit gălbui, luminos, se lăsa încet peste conacul în ruine, încă fumegând şi negru ca răzbunarea care plutea în aer. Se vedeau umbrele negre ale vitelor scăpate de pârjol rătăcind pe creasta colinei.

În sat se puseră pe mâncare şi băutură, şi vorbărie în mijlocul pieţei, lângă boii dejugaţi şi carele încă nedescărcate. Popa şi chiaburii cu familiile fugiseră, luând în căruţe ce se nimerise. Nu mirosea a bine. Dar, cu ajutorul merindelor gustoase, plânsetele încetară şi se vorbi mai mult de împărţeala pământurilor. În întunericul care făcea glasurile să răsune, auzii pe un cojan strigând:

– Pământu' lu' bunică-meu se-ntindea-ncolo, spre Giurgiu!

– Aha! Ai pus ochii pe pământu' ăl mai bun...

Din când în când se-auzea un bocet din depărtare. O nevastă sau o mamă îşi veghea mortul:

– A-o-leo, Gheorghe-Gheorghe, cum mi te-au omorât...!

Cineva spuse:

– Stana nu s-a mai arătat...

– Cu siguranţă că ea a pus focu' la benzină. Săraca...

Deodată o fulgerare ţâşni în noapte, o bubuitură de tun răsună de pe colină şi un obuz căzu peste care.

Astfel începu bombardarea comunei Trei-Sate, dovedindu-le ţăranilor că nu oricui îi e îngăduit pe lumea asta să se sature.

Când, după nesfârşite greutăţi, căruţa noastră izbuti în cele din urmă să iasă în şosea, la orizont se iveau zorile şi corbii. Costache începu atunci să mâne ca un nebun, bătând caii fără încetare.

Această fugă din sat, în toiul nopţii, sub bombardament, am numit-o totdeauna „fuga din iad". O clipă am crezut că n-o să mai reuşim. Cădeau obuze peste tot. Bordeiele în flăcări împrăştiau în toate vânturile paiele aprinse ale acoperişurilor. Nu se mai uita nimeni la cadavrele pe care le loveai la fiecare pas, dar se-agăţau de noi cei vii, care ne-mpiedicau să fugim.

Tudoriţa şi nevasta lui Costache, cu Pătruţ în braţe, fură ucişi toţi trei de acelaşi obuz. Ceilalţi ai casei dispărură cu cei care fugeau prin grădini peste câmp. Rămas cu Ionel şi cu mine, Costache puse caii la căruţă după ce mai întâi vârâse într-un sac ceva de-ale gurii şi puţinii bani care mai rămăseseră.

– Să-ncercăm, măi băieţi, făcu el trist. Dacă izbutim, ne ducem la Hagieni. Dar o să fie greu, pentru că-acuma fug ciulinii după noi. Şi încă aprinşi... Cu-atât mai rău! Cu mâna noastră ne-am făcut-o!

În clipa în care se duse să-i sărute pe cei trei morţi întinşi în tindă, luă foc şi casa.

– Iată-vă mormântul! zise el către morţi.

Apoi, tot restul nopţii n-am făcut decât să orbecăim pe drumurile cele mai îngrozitoare şi să luptăm cu fugarii care se agăţau ciorchine de căruţă.

După vreun kilometru de mers pe drum bun, caii se opriră de la sine, istoviţi, numai spumă. Se făcuse ziuă. O colină mare ne ascundea Trei-Sate şi iadul de-acolo. Bombardamentul încetase. Costache lăsă hăţurile din mână, buşumă caii cu un şomoiog de paie şi se prăbuşi în fundul căruţei cu faţa în fân.

Jur-împrejurul nostru se întindea o câmpie nesfârşită, arată de curând. Prepeliţele săreau de pe o brazdă pe alta săltându-şi coada, în timp ce din albastrul cerului o ciocârlie ne trimitea trilurile ei.

Ştirbu şi cu mine priveam fără să cutezăm să scoatem o vorbă. Nu mai eram stăpâniţi de groază, ci de o mare nevoie de a dormi. Niciodată n-am fi crezut că mizeria cojanilor şi cruzimea boierilor ar putea dezlănţui asemenea grozăvii. Ne săturasem de câte văzusem. Aveam încă în nas mirosul de sânge şi de praf de puşcă. Ne vâjâiau în cap toate ţipetele de disperare pe care ţi le-ai fi putut închipui.

Povestea asta a ciulinilor!

Credeam, acuma, că se sfârşise. Da' de unde!

Un zgomot de galop ne scoase din toropeală. Costache, în picioare în căruţă, cu hăţurile în mână, întinse o clipă urechea să prindă de unde venea:

– Călăreţii! murmură el. Sunt în dosul colinei!

Şi, biciuind caii:

– Hii, hii, roibii tatei! Uite ciulinii că se ţin scai de noi!

Au fost ultimele cuvinte ale bietului Costache.

Trei călăreţi se iviră de după colina pe care o coborâsem. Pe noi doi nu ne vedeau, dar noi îi vedeam din căruţă, unde rămăsesem ghemuiţi, îngroziţi, cu răsuflarea tăiată, în timp ce bietul nostru prieten, fără să-şi dea seama ce ţintă bună era spinarea lui, biciuia, biciuia. Numai un salt au făcut ca să ne-ajungă, şi i-am văzut, la vreo cincizeci de paşi, oprind, punând carabina la ochi şi trăgând. În goana asurzitoare a căruţei am simţit trupul lui Costache căzând în drum. Şi asta fu totul, pentru că am leşinat, în timp ce caii, înnebuniţi, galopau, galopau.

Pesemne că am rămas leşinat o bucată bună de vreme. Când mi-am revenit, mă durea capul atât de rău, că gemeam. Ionel mâna la pas; în jurul nostru câmp gol, dar în depărtare se zărea un sat. Prietenul meu plângea:

– Ştii că l-au ucis pe Costache? mă întrebă el.

– Ştiu că a căzut din căruţă.

– A murit. M-am dus să-l văd.

– Şi soldaţii?

– Dracu' să-i ia! Au dispărut. Atunci am oprit. Şi-acuma, încotro?

N-am răspuns, şi am continuat drumul, până la o răspântie, unde un bătrân care venea pe jos din sat, ne întrebă de unde venim. I-am povestit despre măcelul de la Trei-Sate. S-a speriat şi ne-a-ngrozit şi pe noi:

– Vai de capul vostru! Şi la noi a fost răscoală: nu vă duceţi, c-or să vă aresteze. Pe toţi pe care nu-i omoară îi arestează!

– V-a bombardat?

– Cu tunurile, nu. Dar trag cu puşca, în grămadă, în nenorociţii pe care-i arată chiaburii că-s „istigatori". Şi ce-i şi mai mare grozăvie, e că-i pune-ntâi să-şi sape singuri groapa. E sfârşitu' lumii, băieţi... Fac din noi ce poftesc. Ca pe Bărăgan.

– Niciodată n-au omorât atâta lume pe Bărăgan, am zis. Noi de-acolo suntem, şi-am vrea să ne-ntoarcem.

– Vreţi să mergeţi pe Ialomiţa? Luaţi-o pe drumeagu' ăsta, la stânga, până-n şoseaua care duce, dac-o apuci la dreapta, la podu' de peste Argeş, pe-urmă coborâţi pe lângă apă până la Radovanu. Să v-ajute Dumnezeu!

Pe drumuri înţesate de patrule am ajuns, către seară, la Radovanu, morţi de oboseală şi de frică. Pe-aici era linişte, sau apucaseră să-i liniştească. În orice caz, am fost bucuroşi c-am putut trage de-a dreptul la un han, să ducem caii la grajd, şi să stăm închişi o săptămână-ntreagă fără să deschidem gura.

Dar dacă n-aveam poftă de vorbă, nu-nseamnă că nu auzeam. Şi, de dimineaţă până seara, nu se vorbea decât de

grozăvii: de la un cap al ţării la altul nu se auzeau decât împuşcături fără judecată, la un simplu denunţ. Nu mai era vorba acuma de mizerie, de foamete, de asuprire, ci numai de „jidani" şi de „istigatori". Ei ridicaseră ţara. Ca să nu-i facă pe soldaţi să tragă în proprii lor părinţi îi trimiteau departe de locul lor de baştină, unde trăgeau în părinţii camarazilor lor, trimişi aiurea. Cei care refuzau să tragă asupra oricui, erau împuşcaţi şi ei, sau aruncaţi în ocnă. În puşcării nu mai era loc. Şi arestaţii treceau în fiecare zi.

A doua zi după sosirea noastră, veni la han un jandarm care escorta un tânăr; părea să fie student. Nu se mai putea ţine pe picioare, în aşa hal îl bătuseră. Ţăranii se grăbiră să-i dea ceva de băut, pentru că murea de sete. Jandarmul zise:

– Nu vă fie milă! Ăsta-i un „istigator" periculos! E-un jidan!

Şi aşa bătut cum era, tânărul se ridică:

– Da, sunt jidan! strigă el. Dar „istigator" nu! Robia voastră, săteni, ea-i instigatorul! Aduceţi-vă aminte de cuvintele profetice ale marelui Coşbuc, care nici jidan nu e şi nici instigator, în poezia lui: *Noi vrem pământ!*

Să nu dea Dumnezeu cel sfânt
Să vrem noi sânge, nu pământ!
Când nu vom mai putea răbda,
Când foamea ne va răscula,
Hristoşi să fiţi, nu veţi scăpa
Nici în mormânt!

Tot trăind ceasuri atât de tragice la o vârstă la care alţi copii încă se joacă, inima mea nu mai rezista. Mai ales nu mai puteam s-aud vorbindu-se de împuşcături, de execuţii, de torturi. Îndată mă apucau nişte dureri de cap îngrozitoare. Şi aşa, în dimineaţa plecării noastre din Radovanu, cum mă feream de ţăranii care tot repetau aceleaşi grozăvii, prinsei totuşi ultimele cuvinte ale unei poveşti istorisite de un om, şi care-mi îngheţă sângele-n vine:

– ... Şi bietul Marin nu era deloc de vină. Fusese pescar la Lăteni şi muncea pe ici, pe colo, tot cântând din fluier. L-au arestat pen′ că tot cânta peste tot năzbâtia aia-n care-i vorba *de-o mămăligă cât nuca, pe care-o fereai cu măciuca să n-o ia copchii-n gheară.* Va să zică era un istigator. Şi l-au împuşcat.

– Cred că-i vorba de taică-tău, făcu Ionel.

Credeam şi eu, dar n-am mai simţit nimic, decât că mi se golea pieptul, încet-încet. Şi, împleticindu-mă, m-am dus de m-am zvârlit în fundul căruţei ca o pisică lovită-n cap. De-abia mai târziu, când prietenul meu biciuia caii şi făcea căruţa să zboare peste câmpia însorită, mă agăţai de el şi-l întrebai:

– Încotro mergem, Ionele?

– În lume, Matache, cu ciulinii după noi!

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

O problemă – cum ar fi fost dl Panait Istrati dacă ar fi fost un literat de meserie, adică dacă ar fi „îmbrăţişat“ de la douăzeci de ani cariera de „scriitor“, ar fi făcut parte din cercuri „literare“, ar fi aderat la o „şcoală“, ar fi urmat anumite „modele“, şi-ar fi cultivat o „manieră“, cu alte cuvinte dacă s-ar fi depărtat de viaţă (de viaţa fără nici un epitet) şi ar fi intrat în viaţa literară. Problema e insolubilă şi – oţioasă. Şi totuşi o soluţie are, una foarte generală. Scriitorul acesta ar fi fost mai artist, dar mai puţin veridic.

Diferenţa specifică şi calitatea esenţială a d-lui Istrati e lipsa lui totală de „literaturism“. De aici, probabil, în bună parte, impresia produsă în Franţa, care are literatura cea mai artistică, dar, fără îndoială, şi cea mai literaturistă din lume, graţie culturii literare intense a elitei franceze, din care se recrutează scriitorii şi publicul competent. Iar pentru un asemenea public, literatura d-lui Istrati trebuia să fie ceea ce e un colţ de natură rustic pentru un citadin deprins cu parcurile sterilizate.

Exotismul d-lui Istrati, în înţelesul romantic în care a fost întrebuinţat cuvântul – cum ar fi exotismul din Atlantida – nu poate fi singura cauză a succesului său, căci literatura franceză e bogată în exotism, original ori tradus. Şi nici prefaţa lui Romain Rolland care, departe de a fi socotit ca un „maître“, nu e admirat decât în foarte puţine cercuri literare din Franţa, iar dl Istrati a fost preţuit în toate cercurile. Şi apoi o operă literară nu place sincer, real, decât prin ceea ce este. „Les Plaisirs et les Jours“, a lui Proust, apărute în 1894, au rămas nevândute deşi erau prefaţate de Anatole France, atunci în culmea gloriei lui.

Afară de talent, bineînţeles, şi de faptul că opera sa e prima fereastră deschisă în Occident asupra unui original aspect al vieţii europene – cauze care nu mai au nevoie de nici o dezvoltare – cred că pricina hotărâtoare a succesului d-lui Istrati e naturalul operei sale, care trebuie să fie foarte preţuit într-o lume atât de cultivată, de rafinată, obişnuită (şi poate blazată), cu o literatură în care viaţa e, de obicei, mai mult un material pentru probleme, pentru procedee de artă, pentru stil.

Ceea ce în adevăr este deosebit de „exotic“ la dl Istrati – şi place prin acest exotism, şi nu numai în Franţa, dar şi la noi, – este impresia de adevăr ce o dă opera sa, de lucru trăit, de lucru „adevărat“. Prin acest caracter, opera D-sale seamănă cu literatura rusească mai veche, cu Dostoievski ori Tolstoi (nu ca putere de talent, fireşte nici ca „filosofie“), ale căror romane dau atât de mult impresia de lucru întâmplat. (Cei mai noi, de la Andreev încoace, s-au literaturizat „europeneşte“.) […]

Dl. Istrati, biograficeşte, n-a ieşit din viaţă. E în viaţa reală de toate zilele; e întâi un om şi apoi un scriitor. Scriitorul e în plus, în marginea vieţii. Ba, când a luat condeiul să scrie „Kyra Kyralina“, era numai un om şi încă deloc un scriitor. A început să scrie din viaţă, dacă se poate spune astfel, din mijlocul vieţii, din afară de artă. A putut aduce, astfel, spontaneitea, simplitatea, adevărul vieţii nealterate. Bineînţeles că arta se resimte. Dl Istrati e foarte puţin un scriitor artist. Iarăşi, ca şi scriitorii ruşi, de care era vorba mai sus şi bineînţeles într-o măsură mult mai mare.

Dar ceva mai mult.

S-a întâmplat ca viaţa, din care s-a ridicat, din care a crescut proza lui, să fie o viaţă de suferinţă, de luptă, cu alte cuvinte un maximum de viaţă – aşa cum e viaţa când e supusă în mod elementar legii numită „lupta pentru trai“. De aici accentul serios, se poate spune tragic, al operei sale. Simţi lămurit că pentru dl Istrati viaţa nu numai că nu e un material pentru artă, dar nici măcar un spectacol pentru contemplaţie; că viaţa pentru el e arena în care luptă. De la omul din caverne, căruia fiecare răsărit de soare îi pune problema existenţei – un atât de umil, de tragic „a fi sau a nu fi“, până la burghezul rentier dintr-o societate perfect organizată sunt atâtea stadii, şi dl Istrati a simţit bine problema existenţei, adică gravitatea vieţii.

Dl Istrati, om din Orient, nu e un „oriental“. Un scriitor din Brăila, al cărui tată a fost grec şi care povesteşte lucruri din Asia – fireşte că te ispiteşte să-l tratezi de „oriental“ şi să-i găseşti analogii în literaturile orientale. E foarte comod… Dar ceea ce trece prin toată opera lui, ceea ce se zbate în el, este lupta – chiar împotriva fatalităţii. Orientul nu luptă, se resemnează şi face filosofie – mai ales acel „Orient“, pe care-l au în vedere cei care găsesc în dl Istrati un „oriental“. În opera d-lui Istrati e o tensiune de voinţă de la început până la sfârşit. O tensiune care dă şi caracterul special al compoziţiei şi al stilului. E o explozie de energie, care nu vrea să se supună. O explozie, care nu degajează energia dintr-odată, catastrofal, ci, ca esenţa într-un motor, parţial şi ritmat.

Stilul său „clasic“, datorat şi lipsei de literaturism (literaturiştii, când vorbesc – dar nu la cafenea, acolo sunt literaturişti: – au stilul… clasic, ca orice om), se datoreşte şi vieţii – care domină de-aproape stilul, îl presează, nu-i dă răgaz să se lăţească verbal – vieţii intense şi pline, care dă acestui stil ceva de metal subţire, dens şi elastic.

Garabet IBRĂILEANU. „Panait Istrati, Kyra Kyralina“ // Viaţa românească. – 1924. – Nr. 11. – Noiemb.

„Chira Chiralina“ e, fără îndoială, o carte plină de substanţă, de umanitate şi de pitoresc, unde legenda se împleteşte cu cea mai curată deflorare a sufletelor de către realitate. Panait Istrati are duh de povestitor şi, înainte de a fi scriitor, e om. Nepreţuită calitate, astăzi, când scriitorul de la masă şi din fortăreaţa cărţilor zămisleşte terorizat de doctrine estetice, tiranizat de intelectualismul care secătuieşte savoarea vieţii celei adevărate şi plină de frenezie. Când atâtea şcoli bântuie înregimentând scriitori şi codificând creaţia, apariţia unui om ca Panait Istrati ar fi asemuită cu aceea a unui drumeţ intrat din afară, din viscol şi aer liber, într-o cameră cu fum şi cu atmosfera lâncedă. Din haine, din grai, din îmbujorarea feţii şi din fulgii topiţi pe haină, respiră sănătatea şi dezlănţuirea aprigă a elementelor naturale. În încăperea cu pereţii afumaţi aduce o înviorare. Chiar dacă drumeţul are prostul obicei să suduie surugeşte. Ori, poate pentru unii, tocmai de aceea.

Prin nu ştiu ce strâmbă înţelegere a cuvântului scris, „Chira Chiralina“ a putut fi socotită de către unii o povestire imorală, fiindcă e vorba acolo de toate viţiile Orientului. Dar imoralitatea operei de artă – dacă se mai poate astăzi deschide o discuţie învechită şi epuizată – se măsoară după atitudinea autorului faţă de păcat. Există o literatură libidinoasă, care se adresează sensibilităţii lectorului de la buric în jos. E chiar o industrie literară specializată în aceste virtuţi afrodisiace. Ea se vinde pe sub mână liceenilor cu viţii ascunse, femeilor cu viaţa concentrată în jurul sexualităţii, bătrânilor cu glandele stoarse. „Chira Chiralina“ nu ştim cum ar putea fi socotită ca atare. Puţine cărţi au povestit lucruri scabroase cu atâta decenţă şi cu atât de subţire, poate intuitivă, fineţe, de a ocoli cuvântul brutal. În povestirea dintâi a volumului, „Stavros“, există o scenă desfăşurată în întuneric. Atunci când în pat, pe obrazul lui Adrian, pe umeri şi pe piept, se plimbă mâna salepgiului bătrân şi putrezit de viţiu, şi când izbucneşte disputa între Stavros şi Mihail. Ispita ar fi fost mare, chiar pentru un scriitor cu peniţa expertă,

să stăruie în alt sens asupra episodului. Panait Istrati ni-l înfăţişează în câteva rânduri, în care sentimentele lectorului se sublimează în nelinişte, spaimă şi milă, dar nu în curiozitate libidinoasă ori în dezgust. Este destul atât pentru a califica şi clasifica un scriitor de rasă. […]

S-a adăugat că izbânda scriitorului vagabond se datoreşte exotismului oriental: Brăila, Stambul, Asia Mică, porturi greceşti, saraiuri şi cârciumi, paşi şi beţivi, lăutari şi hangii… Netăgăduit că, în mare parte, curiozitatea a fost aţâţată prin această lume stranie, de care mişună Orientul. […]

Panait Istrati avea de străbătut, dar, un drum bătut de alţii, şi nu dintre cei mai neînsemnaţi.

Succesul nu se explică astfel numai prin ieftină pacotilă de exotism.

Povestirile sale cuceresc, mai cu seamă, prin umanitatea iertătoare şi plină de milă. Dacă cititorul a luat cartea în mână, atras de bandajul cuverturei care făgăduieşte un Orient de basm şi de film cinematografic, el duce lectura până la sfârşit şi participă la peripeţiile eroilor, cu inima muiată de sensibilitatea autorului. Povestirea curge fără insistente descripţii ale decorului, preocupată, mai cu seamă, de om. Pe acesta, Panait Istrati îl cunoaşte nu prin iniţierea falsă şi deformată a cărţilor, ci fiindcă a dormit alături de el pe lespezile porturilor, a împărţit jumătatea de pâine în cârciumi şi i-a fost martor şi părtaş deznădejdilor şi urilor, şovăielilor şi contradicţiilor.

În „Almanahul literelor franceze streine“ al lui Leon Treich, Panait Istrati făgăduieşte nouă volume din ciclul lui Adrian Zograffi, în afară de alte povestiri răzleţe. O judecată a scrisului său e astfel prematură. „Chira Chiralina“ rămâne un indiciu de posibilităţi. Dincolo, pot aştepta dezamăgiri sau, ceea ce cu toţii dorim, o operă întregită şi durabilă.

În aşteptare, autorul, trecând peste sfatul blând şi cuminte al lui Romain Rolland, care-l trimite la „operă“, se risipeşte în scrisori; unele exaltate, altele naive, altele de-a dreptul ofensatoare pentru cuviinţa literară, fiindcă ne dă, după altele, lecţii cum şi de ce să-i admirăm…

De ce n-o fi ascultând sfatul lui Romain Rolland, ori măcar al lui Barba Iani, când l-a îndemnat pe Stavros să se întoarcă la salepul său?

„– Salep! Salep! Voilà les salepdgis!

– N'est-ce pas, Stavracki, que la terre reste belle?…“

Rămas la salepgiii săi, Panait Istrati poate da literaturii pagini simple, proaspete şi străbătute de adânc omenesc.

Cezar PETRESCU. „Panait Istrati“ // Gândirea. – Anul IV. – 1924. – Nr. 2. (Cronica este semnată Ion Darie).

Istrati este un oriental, şi darul povestirii este, în adevăr, principala sa caracteristică. Însuşirea aceasta se vădeşte cu limpezime mai ales în „Chira Chiralina“, unde autorul renunţă la formula romanului psihologic, clădit pe un conflict şi culminând într-o catastrofă, susţinut adică de un interes dramatic, pentru a reveni la forma propriu-zisă a povestirii, unde interesul se concentrează asupra episodului. Împrejurările vieţii lui Dragomir nu înaintează furtunos către deznodământul final, ci se desfăşoară când mai încet, când mai grăbit, după ritmul special al momentului. Sfârşitul cărţii nu coincide cu epuizarea interesului; la ultima filă doreşti încă să asculţi mai departe. Nici o urmă din acea dibăcie literară care utilizează gradaţia, complicaţia, amânarea deznodământului sau care vor mai fi procedeele sale. Transcrierea literară se acoperă perfect cu viaţa transcrisă, o urmăreşte credincios în mişcarea ei de înainte şi n-are voie s-o prelucreze pentru a-i smulge un accent mai patetic, pentru că ea însăşi este plină de energia, căldura şi patosul lucrurilor cu adevărat trăite. O lipsă totală de artificii care greşit ar putea fi înţeleasă ca o lipsă de artă.

Povestire şi experienţă făcând una, „Chira Chiralina“ este un document omenesc de primul ordin. Viaţa Orientului şi destinele proletariatului oriental ne vorbesc aici cu puterea unei mărturii autentice, căreia nici francezii, nici noi nu-i putem opune un alt exemplu. Apoi ceva din viaţa porturilor noastre dunărene, pentru care Istrati ne dă cea dintâi notaţie literară. În legătură cu aceasta din urmă s-a ridicat obiecţia că Istrati falsifică icoana societăţii româneşti. Adevărul este că din complexul vieţii româneşti Istrati alege alte aspecte decât acelea care au găsit până acum transcriere. El nu observă nici pe ţăran, nici pe răzeş, nici pe proprietarul de pământ şi nici burghezia recentă. Mediul „Chirei Chiralina“ este acel al porturilor noastre, în care, după cum aveam prilejul să observăm şi în altă parte, de sute de ani continuă un proces de infiltraţie balcanică. Negustori, contrabandişti, vântură-lume cu profesii imprecise, oameni stabiliţi de o generaţie sau simpli trecători, se înţelege că viaţa tuturor acestora nu poate fi dominată de acel ton etic-social care nu rezultă decât dintr-o desăvârşită integrare în structura societăţii şi dintr-o deplină solidarizare cu interesele ei. Mânaţi de-o aprigă nevoie de a-şi cuceri un loc pe lume, toţi oamenii aceştia sunt naturi impetuoase, fără multe scrupule, întreprinzători şi harnici la ocazie, şi, în genere, străbătuţi de un nostalgic sentiment al lungimii şi lărgimii pământului. Firi individuale în toată puterea cuvântului, oameni care ştiu că bucata de pâine pe care o mănâncă nu şi-o datoresc decât lor şi care sunt aduşi astfel să preţuiască energia

personală mai presus de orice. Morala lor nu este socială pentru că nu-i priveşte protecţia şi caută să se sustragă sancţiunilor ei. Cred în omul absolut şi în omenia care este aceeaşi în toate părţile, sau, când o deziluzie amarnică le răneşte sufletele, se îndoiesc de omenie şi detestă radical pe om. Aşa ceva este şi Dragomir, un astfel de romantic, cosmopolit şi umanitarist.

Un asemenea scriitor este şi Panait Istrati. Cum a putut vedea aici dl H. Sanielevici pe reprezentantul unei muncitorimi calificate şi devenită aproape burgheză rămâne numai un exemplu instructiv pentru felul în care prejudecata unui sistem poate rătăci o judecată particulară.

Un individualist este totdeauna faţă de societate în situaţia unui protestatar. Simpatia sa se îndreaptă către ceea ce în om este fundamental, instinctiv şi spontan, şi se retrage chiar de la ceea ce ar putea apărea ca drepturile cele mai legitime ale societăţii. Pentru un individualist omul are totdeauna dreptate împotriva societăţii. Copil – Dragomir creşte în casa mamei şi a surorii sale – două curtezane care ţin un zaiafet permanent pentru străinii vizitatori ai portului. Din când în când însă apar tatăl şi fratele mai mare – meseriaşi care trăiesc despărţiţi de familie – şi risipesc ceata adoratorilor, care nu ştiu cum să escaladeze mai repede ferestrele, şi lovesc crunt pe cele două femei. Lucrurile merg într-o zi atât de departe încât, în încăierarea generală, Dragomir aplică o lovitură grea fratelui mai mare, în timp ce fata, Chira Chiralina, e gata să-şi asasineze tatăl.

Povestirea nu lasă nici o îndoială în acest conflict cui anume revine simpatia. Mama şi fata ei ne sunt înfăţişate ca nişte fiinţe simpatice şi demne de compătimit pentru că viaţa neregulată pe care o duc porneşte din spontaneitate, are graţia şi seninătatea unei înclinări fireşti. Bărbaţii care strică din când în când tihna amoroasă a celor două femei ne sunt înfăţişaţi, dimpotrivă, ca nişte zbiri sanguinari, brute fără nici o viaţă interioară, venite să răzbune nu ştiu ce onoare ofensată. Pe aceşti întunecaţi poliţişti suntem angajaţi să nu-i iubim. Societatea nu poate avea dreptate împotriva instinctului.

De cele mai multe ori însă problema socială nici nu se pune. Ceea ce înaintează în primul plan este raportul dintre om şi umanitate. Vinovată de căderea şi tristeţea fiinţei omeneşti nu este orânduirea socială, ci indiferenţa semenilor. Adevărata plagă care bântuie speţa noastră nu sunt nici bolile, nici sărăcia, nici apăsarea celor slabi, ci numai singurătatea inconsolabilă a omului. Lucrul acesta îl resimte Dragomir cu un infinit spasm sufletesc, când, fraged adolescent încă, abuzat, prădat şi rătăcitor pe drumuri, nici o inimă omenească nu se apropie de dânsul.

E unul din cele mai mişcătoare momente ale volumului: „Nu este adevărat – comentează Istrati – că fiinţa omenească ar fi o creatură care înţelege viaţa. Inteligenţa nu-i mare lucru; prin faptul că vorbeşte nu-i mai puţin animal. Dar unde bestialitatea sa depăşeşte pe cea a animalelor e când e vorba de a ghici şi de a simţi deznădejdea semenului. Ni se întâmplă uneori să vedem pe stradă vreun om cu faţa palidă şi cu privirea pierdută, sau vreo femeie plângând. Dacă am fi nişte fiinţe cu adevărat superioare, ar trebui să oprim pe acest om sau pe această femeie şi să le oferim cu grabă ajutorul nostru... Nimic din toate acestea nu se întâmplă".

O inimă înţelegătoare se apropie cu toate acestea de Dragomir. E Barba Iani, un vânzător de salep, pe care experienţa vieţii îl înzestrase cu o înţelepciune adâncă. Şi este cea mai frumoasă figură a povestirii lui Istrati. Un om care ne reaminteşte de-aproape pe filosofii stoici, răsăriţi în amurgul imperiului roman şi cărora le datorăm descoperirea măreţiei personalităţii omeneşti. Barba Iani transmite ucenicului său învăţătura sa, şi ceea ce spune el cu această ocazie rezumă şi tendinţa întregii activităţi literare a lui Istrati: „...Vom merge pe străzi, prin pieţe, pe la serbări şi bâlciuri şi vom striga: Salep!... Salep!... Salep!... Uite salepgiul! Bunul pământ al Levantului se va deschide mare şi liber înaintea ta, da, liber, pentru că orice s-ar spune de această ţară turcească absolutistă, nu este o alta în care se poate trăi mai liber; cu o singură condiţie: aceea de a te şterge, de a dispărea în masă, de a nu te face observat prin nimic, de a fi surd şi mut..."

Nu este vorba, aşadar, de manifestarea vreunui sentiment democratic, care ar putea servi vreunei demagogii.

În ţara cea mai absolutistă din lume rămâne sufletului nostru destulă putere pentru a se elibera. Dacă mântuirea nu se află la semeni, ea zace ascunsă în tine; trebuie numai s-o dezgrădinezi. Unui individualist îi rămâne acestă ultimă speranţă şi supremă mândrie.

Aceasta mi se pare că este concepţia care se desprinde din cartea lui Istrati. Interpretările care i s-au dat până acum mi se par mai toate alături de adevăr. Ea a adus în limea noastră literară o variaţie de probleme care nu poate decât să învioreze. E păcat numai că, scrisă într-o limbă străină şi aparţinând, prin urmare, unei alte literaturi, cartea lui Istrati, aşa de interesantă pentru noi, nu ne poate vorbi decât prin reflex.

Tudor VIANU. „Panait Istrati: Chira Chiralina" // Viaţa Românească. – XVI. – 1924. – Nr. 10. – Oct.

Panait Istrati a fost revendicat pentru miracolul gloriilor naţionale mai mult pe bază de sentimentalism: ne-am înduioşat astfel de confesiile lui de vagabond îmbarcat din portul Brăilei spre orizonturi orientale, încărcate de umilinţi, precum erau pline de bogăţii vapoarele ce-i legănase instinctul migratoriu, ne-am înduioşat apoi de repetatul spectacol de gladiator al mizeriei: destin devenit brusc obiect de atenţie universală, fiindcă omul s-a smuls din masa celor asemeni prin gestul de a împărtăşi şi altora calvarul feeric al existenţei sale. […]

Romain Rolland i-a găsit un strămoş literar în Gorkii. Materialul povestirilor sale e topit însă în fierberea fanteziei orientale ce zugrăveşte, cu egală înflorire, viciul, virtutea, mizeria înjositoare sau voluptatea petrecerilor.

Mintea nerafinată a poporului nostru n-a fost streină de magia poveştilor orientale: basmul atât de cultivat în literatura populară, pitoresc, inelat în mai multe episoade, constituie un substrat autohton de aproape înrudit ca roca primitivă a povestirilor d-lui Istrati.

Dacă printr-un joc al aceluiaşi hazard ce l-a ridicat pe planul literar, Istrati ar fi scris în româneşte, în plin sămănătorism, şi dl Iorga (deşi actual l-a repudiat) şi dl Sanielevici (care l-a îmbrăţişat cu o frenezie dăunătoare amorului său îndelung răbdător după „clasicismul proletariatului“) şi dl Ibrăileanu (ar fi făcut poate numai unele restricţii „etice“) şi-ar fi recunoscut, alături de Sadoveanu, exponentul mişcării pe care-au susţinut-o.

Nu voim a împinge analogia până la a identifica pe Istrati cu un sămănătorist, însă îl putem insera în linia unei literaturi autohtone, caracteristică, în primul rând, prin romantism; căci şi prin atitudine şi prin procedee expresive considerăm pe autorul „Kyrei Kyralina“ esenţial romantic.

În continua noapte valpurgică de episoade rostogolite pe povârnişul accidentat al întâmplării colorate prin pitoresc şi feeric, personagiile lui Istrati sunt scheme simbolice, fără psihologie analitică. Cu femei virile şi erotice sau lascive şi iresponsabile de sângele ce-l poartă în vine, cu tipuri amorale ce-şi plătesc tributul instinctelor pervertite, dar aureolate de suferinţă, cu arhangheli căzuţi pe pământ şi nimbaţi de cultul sanctificat al prieteniei – acest regizor al unei lumi mânate de un miraculos destin înnoieşte tradiţia populară, din lotul basmelor, cu noi altoiuri, tăiate din arborele mirific al fanteziei orientale; aci stă adevărata autohtonizare a lui Panait Istrati. […]

Căutând a-l degrada, unii i-au găsit filiaţia în literatura fasciculară a lui N. D. Popescu: haiducii exaltaţi în proza lui Istrati n-au nimic cu

senzaţionalul plat al popularului şi fals prezumtivului său înaintaş; generoşi, simbolici, prin atitudine eroică, ei ţâşnesc dintr-o imaginaţie iritată de carbonar (ne gândim mai ales la facticea, până la contrafacere, „Domniţa de Snagov“), dar se agită în acelaşi cadru de basm şi feerie, cu o cruzime a tonurilor îndulcită de fantezie, demonul constructiv al acestui talentat povestitor.

Istrati e povestitor înnăscut, darul de a comunica impresiile e, desigur, mobilul ce l-a călăuzit să cunoască viaţa, bogată, multiplă în şerpuirea ei neîntreruptă. Materialul povestirilor sale, înainte de a trece prin filtrul purificator al artei, a fost extras din realitatea înconjurătoare, pe care scriitorul a scrutat-o cu ochi atent şi înţelegător.

Dacă, prin atitudine, Panait Istrati apare un revoltat şi un detestator acerb al omului, pe care îl vede meschin, interesat şi pornit a răsplăti binele prin rău, evocarea sugestivă a naraţiunilor sale ne arată un scriitor plin de cea mai caldă umaninate. În realitate, Istrati iubeşte viaţa şi pe om, cu simpla deosebire că sensibilitatea lui freamătă de simpatie, mai ales în faţa suferinţei celor umili. Pe aceştia i-a cunoscut de-aproape, cu ei a împărţit amarul unei existenţe turburate, pe ei i-a iubit, fiindcă şi-a legat cei mai frumoşi ani ai vieţii de cei mulţi şi anonimi, apoi i-a descris în linii sigure, evocatoare, întrupând poezia unei umanităţi mizere, care-şi târăşte zilele în promiscuitatea impulsiunilor, ce nu disting între bine şi rău.

Eroii lui Istrati, oricât ar fi de victime ale fatalităţii, ce apasă pe umerii tuturor oamenilor, aparent iresponsabili, fiind unelte ale unui strict determinism social, nu sunt, totuşi, mai buni decât e omul în medie, indiferent de se află pe treapta supremă a ierarhiei sociale sau în cloaca mulţimilor amorfe; sunt tot atât de buni şi de răi ca orice om, chinuiţi de aceleaşi patimi, transfiguraţi de nimbul suferinţei şi integraţi astfel în umanitate. Dacă asupră-le apasă blestemul unui determinism iniţial, acesta nu e un efect al categoriei sociale din care fac parte, ci e destinul închis în temperamentul lor individual. Înainte de a fi social, determinismul e psihologic: cocheta Kyra e născută a fi curtezană; nefericitul amoral Stavro e ursit, printr-o tară organică, a fi victima impulsurilor sale; iluminatul blând, Barba Iani, îşi poartă, în mod firesc, păcatul sincerităţii prin care priveşte viaţa; micul Adrian e, şi el, mânat de nestatornicia cu care s-a născut în sânge, iar gospodarul moş Anghel se prăbuşeşte în abisul viciului prin aceeaşi soartă implacabilă, ce zăcea în adâncul lui sufletesc. Aripa fatalităţii, ce fâlfâie asupra eroilor, coboară asupră-le un suflu de tragic adânc omenesc; ideologia umanitaristă a lui Istrati e un element secundar,

față de profundul caracter uman, transpus în poezie evocatoare; Istrati e, mai întâi, un mare povestitor, apoi luptătorul unui ideal.

Fără a fi propriu-zis un romancier, fiindcă nici construcția caracterelor n-are unitate psihologică, nici compoziția n-are arhitectonica impusă de legile genului, Panait Istrati e, însă, un mare povestitor, care-și definește personagiile prin narațiunea episoadelor semnificative, a anecdotelor caracteristice și a evocării sugestive a mediului în care se mișcă.

Aparent, risipirea în episodic și anecdotă dă iluzia unei devieri de la esențial; în realitate, aceste elemente se integrează iluminând întregul, prin necesitatea lor organică.

În aceasta constă și originalitatea artistică, de procedeu personal, a lui Panait Istrati.

Pompiliu CONSTANTINESCU. „Panait Istrati“ // Mișcarea literară. – An. II. – 1925. – Nr. 38-39. – 18 aug. și 1925. – Nr. 47. – 3 oct.

Panait Istrati a fost o cutie de rezonanță, în care au vibrat mesagii unanime. […] El nu aducea nici un fel de educație sau experiență scriitoricească. În schimb, cumula o experiență nebănuită de viață, care s-a revărsat ca un prisos torențial. […] Apariția sa în scrisul occidental, prin mijlocirea generoasă a lui Romain Rolland, a avut caracterul dezlănțuirii unei forțe elementare a naturii. Panait Istrati venea în aparență numai cu un capital de povestiri exotice. Era ca un fel de comoară, de 1001 de nopți, în ediția modernă. […] Dar, subteran, era cu totul altceva: o capacitate de simțire adâncă, răscolitoare, într-o vreme de uscăciune generală.

[…] Într-un veac de deshidratare, de anxietate, care ia toate aparențele unei clinici psihopatologice, Panait Istrati a fost un om viu, un om adevărat, un autentic. (Ne îngăduim în mod excepțional acest cuvânt.) Cu o energie oarecum plebeiană, de veșnic răzvrătit, s-a exprimat întreg, fără sfială și fără rușine. A făcut profesiune de om, în timp ce se face din ce în ce mai mult profesiune din tăierea firului în patru.

Succesul său european nu a izbutit să-l falsifice. Deși era conștient de prețul său fără curs oficial, dar de circulație universală, a rămas până la capăt unul și același, oțelit în sănătatea sa morală, de protestatar. […] Panait Istrati nu era un colectivist, un nivelator, cu prețul crucificării individului în folosul obștei. În miezul credințelor sale zăcea ireductibil instinctul de libertate, care se scutură împotriva oricărui jug. Un impenitent libertar, care nu consimte să abdice de la dreptul de a respira în voie și, prin urmare, de a gândi nesilnic, – acesta a fost adevăratul Panait Istrati…

Șerban CIOCULESCU. „Panait Istrati“ // Adevărul. – 1935. – 18 apr.

Traducând el însuşi în româneşte „Kira Kiralina“, Panait Istrati a făcut pasul decisiv pentru încetăţenirea lui în literatura românească. […] Însă opera adevărată în care şi-au dat mâna toate darurile lexice ale lui Panait Istrati pentru a ne dărui o carte de cea mai pură savoare românească este „Codin“, apărută în colecţia „Akademos“. […] În această carte a prieteniei, talentul de mare povestitor român al scriitorului se relevă în desăvârşita lui amploare. Paginile în care sunt zugrăvite mahalaua românească a Brăilei de acum patruzeci de ani, împărăţia minunată a bălţilor şi traiul chinuit al românilor sunt neîndoios pagini de antologie […] care pot sta cu cea mai mare cinste alături de paginile lui Mihail Sadoveanu, Calistrat Hogaş şi Odobescu. […]

Panait Istrati a integrat geografiei spirituale a hărţilor româneşti un compartiment nou – cel al Bărăganului – tot astfel cum regatul bălţilor Dunării şi magnifica lor trecere în nemurirea slovei tot lui se cuvine!

Camil BALTAZAR. „Revirimentul lui Panait Istrati“ // Credinţa. – 1935. – 6 iul.

Destinul unui mare scriitor e o taină permanentă şi căile pe care el se realizează sunt dintre cele mai opuse orientării istorice… Lumea construieşte în prelungirea direcţiilor precedente şi s-ar fi părut oricui ciudat să se afirme în 1923 că scriitorul român de reputaţie mondială nu avea să fie un scriitor român crescut pe îndelete în datina scrisului sfătos, cărturar cât e de trebuinţă, şi înaintat în ierarhia literelor ca un funcţionar administrativ asigurat prin statut… […]

Deci sriitorul care a îmbogăţit colecţia de vedenii a literaturii universale cu peisajul românesc a fost o târzie haimana, un autodidact, în afară de lege, în afară de orice legături cu scriitorii români şi cu scrisul românesc… Un om care a învăţat limba franceză cu dicţionarul şi fără gramatică.

Astăzi literatura ordonată trebuie să-şi modifice economia interioară şi să integreze pe poetul căruia nu i se potrivea nici una dintre formele standard… Panait Istrati a îmbogăţit peisajul universal integrându-i Brăila şi Bărăganul, dar a îmbogăţit în acelaşi timp şi structura conceptului scriitoricesc român, silindu-ne să-l anexăm aşa cum a fost, ca un teritoriu cu individualitatea lui.

S-a spus că opera lui a cunoscut succesul ştiut, fiindcă a prezentat farmecul noutăţii exotice (singurul) nimerind în subiect facil: haiducii. În realitate, Panait Istrati a împlinit, cu o sevă şi o plasticitate homerică, schemele uscate şi vulgare cunoscute sub numele de haiduci… Odată cu

asta a fixat un peisaj de o măreţie picturală impresionantă: Brăila şi Dunărea cu bălţile ei. Dar Panait Istrati mai are un merit, care singur e semnificativ pentru autenticitatea acestui geniu. E cel dintâi scriitor român care a avut instinctul limbii româneşti în aşa măsură încât i-a răspândit în largul lumii întorsăturile specifice, ceea ce constituie, intraductibil, construcţiile ei idiomatice. Ca şi când şi-ar fi dat seama că asemenea ziceri, moştenite milenar, înseamnă geniul rasei şi că nu se pot „reda“. El a scris deci „frère de croix“ pentru „frate de cruce“, „Il fuyait en mengeant la terre“, expresii care imitatorilor franţuziţi li se par exemple de comicărie, şi a făcut asta cu o îndrăzneală care venea din orgoliul sângelui mamei lui, a pretins că aşa să rămâie ele în textul franţuzesc... A refuzat să traducă cuvintele specifice: cârciumăriţă, floricică, cioban. El a iubit atât de mult această limbă românească, încât a refuzat el, cel dintâi în istoria scrisului moldo-valah, s-o trădeze în esenţa ei... Când un scriitor străin i-ar fi obiectat că un cuvânt românesc nu va fi înţeles, se raportează că Panait Istrati i-ar fi răspuns că nu are decât – toată lumea – să se trudească şi „să înveţe româneşte“.

Panait Istrati nu a integrat literaturii universale numai un peisaj de sub cer, ci – de asta se pare că încă nimeni nu şi-a dat seama, nici aici, nici în străinătate – a integrat acestei literaturi şi o parte din experienţa milenară a simţirii româneşti în structura expresiilor ei idiomatice.

Împotriva răzmeriţelor şi argumentelor lui, împotriva împrejurării că a trăit mai mult în străinătate, şi mai ales împotriva faptului că a scris într-o limbă străină, Panait Istrati e într-o nebănuită măsură un scriitor al specificului românesc, fiindcă de altfel, orice scriitor mare fiind, trebuie să fie naţional!

Camil PETRESCU. „În 1936: La moartea lui Panait Istrati“ // Teze şi antiteze. – Bucuria: Cultura naţională, 1936. P. 140–142.

Fixată, astăzi, în planul şi conştiinţa literaturii universale – opera lui Panait Istrati se cuvine încetăţenită, cu aceleaşi onoruri, şi în mica noastră republică a literelor, în care a irumpt, spre surprinderea tuturora, în acea toamnă din 1923, când o revistă pariziană ne aducea, dimpreună cu generosul sigiliu al lui Romain Rolland şi atestatul, infinit mai preţios, al întâiei povestiri istratiene, „Kira Kiralina“.

Pentru diletantul criticii şi bibliofiliei, ce ne aflam, la vremea aceea, ca şi pentru brăileanul, ce întâmplător suntem, povestirea lui Panait Istrati a fost o revelaţie, din cele ce se tipăresc adânc în memorie. Căci dacă

cititorul român, de obşte, se va fi simţit măgulit să vadă pe unul din ai săi ridicat, dintr-un pat de spital, de-a dreptul pe scutul gloriei europene, brăileanul – şi sunt convins că toţi din partea locului vor fi simţit la fel – s-a înfiorat, de plăcere dar şi de spaimă, în faţa oglinzii ce-l arată lumii întregi, cu peisagiul, cu sufletul şi cu visurile sale. [...]

Însă, oricât de îndreptăţite, temeiurile acestea subiective ale preţuirii noastre nu au ce căuta, astăzi, şapte ani după trecerea lui în lumea drepţilor şi douăzeci, aproape, de la ziua aceea, a apariţiei lui în literatură. Fără să fi avut norocul să-şi spună ultimul cuvânt, Panait Istrati a avut totuşi timpul să-şi închege opera într-o construcţie unitară, unde şi dacă anume detalii lipsesc, ele pot fi cu lesniciune ghicite, pentru că locul lor era dinainte hotărât.

Omul acesta care-şi refuza, cu oarecare insistentă cochetărie, titlul de romancier sau de scriitor profesionist, aşa cum l-au consacrat timpurile din urmă, era totuşi din ginta celor miruiţi de Apollo, să scrie carte după carte, până ce-şi vor fi tors întreg caierul, până ce-şi va fi comunicat toate mesagiile, cu care-l investise un destin nepătruns. „O viaţă de om nu se potriveşte nici nu se scrie“, zice, într-unul din intermediile autobiografice ale întâiei lui cărţi, unul din eroii lui Panait Istrati. O viaţă de om care a iubit pământul şi l-a străbătut în lung şi-n lat e cu atât mai puţin făcută să intre într-o naraţiune. Iar când omul acesta a fost un pasionat, care a cunoscut, în cursele lui prin lume, toate încercările fericirii şi ale mizeriei, a voi să dai o imagine vie a ceea ce a fost viaţa lui, e aproape cu neputinţă. Cu neputinţă, întâi, pentru el însuşi, şi după aceea, pentru cei ce urmează să-l asculte. Iată pentru ce nu mi-a plăcut, niciodată, să aud zicându-mi-se: „Povesteşte-ne ceva din viaţa ta“. Aşa spunea întru început şi cam tot aşa o spune şi-n pragul penultimei cărţi, în prima pagină a acelei confesiuni purificate din „Răsărit de soare pe Mediterana“, Adrian Zograffi, alter ego-ul şi procuratorul operei lui Panait Istrati, în chiar momentul în care se aşterne fastuoasei călătorii: „Prietenii mei, începe el, sunt de părere că am stofă de scriitor şi ar voi să mă vadă scriind şi altceva decât articole. Dar poţi fi oare scriitor, dacă n-ai (şi e cazul meu) spiritul inventiv? Sunt incapabil să imaginez o poveste pe care n-am trăit-o cel puţin în marile ei linii“. Şi în mărturiile acestea, ce-şi răspund de la un capăt la altul al operei lui, mai mult chiar decât în opusculele şi prefeţele lui programatice, stau zăvorâte şi cheia şi tâlcul reuşitei lui literare.

În ciuda îndoielilor, de care nici un creator de artă nu e scutit, Panait Istrati şi-a împlinit opera, după legile cele mai stricte ale creaţiei, nu

numai pentru că existenţa lui cunoscuse în egală măsură iadul şi raiul, dar mai ales pentru că ursitoarele îl înzestraseră cu darul povestirii inepuizabile.

“Povestitor înnăscut“, din marea familie a povestitorilor orientali, aşa cum l-a intuit şi definit Romain Rolland, în prefaţa la „Kira Kiralina“ – Panait Istrati se dovedeşte în cursul întregii lui opere, nicăieri însă cu mai multă pasiune, cu mai multă culoare şi cu mai multă spontaneitate, ca-n întâiul ciclu, în acele Povestiri ale lui Adrian Zograffi, pe numele volumelor: „Kira Kiralina“, „Moş Anghel“, „Haiducii“ şi „Domniţa din Snagov“. Ciclul acesta, care prefigurează pe cel de-al doilea, al adevăratei Odissei a lui Adrian Zograffi, este, oarecum, călătoria lui imaginară, pe care Panait Istrati o face, în tovărăşia eroilor săi, întâi pe drumurile patriarhale ale pământului nostru şi, după aceea, pe drumurile, şi somptuoase, şi de pierzanie, ale Orientului. În realitate, când cauţi bine, toată ţesătura aceasta de aventuri e rezultatul unei fuziuni din cele mai fericite între eposul nostru popular şi eposul oriental al celor „o mie şi una de nopţi“. Dacă aliajul acesta, de particulară rezonanţă, este unul, cu trudă şi cu artă făurit sau îşi datoreşte fiinţa unei predestinări, anorganice, iată ceea ce poate că s-ar putea descifra, cu oarecare bunăvoinţă, fără ca, totuşi, să fie numaidecât necesar. Important este că avem acest aliaj şi ne putem încânta de sunetul şi armonia lui, inedite. A fi înălţat pe eroii cântecelor noastre bătrâneşti şi din figuri schematizate oarecum, ca nişte fresce bizantine ale istoriei noastre sociale, a-i fi promovat în planul epopeilor orientale şi homerice – iată ceea ce a izbutit Panait Istrati, iată originalitatea lui în conspectul literaturii noastre literare. Eroismul acestor haiduci, ai soartei şi ai codrilor, împătimaţi de libertate şi onoare, chiar când e vijelios şi năprasnic, păstrează o ţinută, o demnitate, o nobleţe pe care le întâlnim numai în marile creaţiuni homerice. Vorba lor e cumpănită şi aleasă, pentru că-n ea picură înţelepciunea veacurilor.

Şi pentru că nu ne putem opri la toată galeria, amintiţi-vă numai de proporţiile urieşeşti ale haiducului Cosma, cu povestirea căruia se încheie volumul „Moş Anghel“, unul din cele mai intense şi mai dramatice din opera lui Panait Istrati. Cum n-aţi uitat, de bună seamă, creaţia aceea, de certă rezonanţă biblică, a lui Moş Anghel – Iov reeditat dar fără de răscumpărare – n-aţi uitat nici că agonia lucidă a lui Moş Anghel e o suită de povestiri, inimaginabile şi nici că ea se sfârşeşte cu regretul că nu poate povesti şi viaţa miraculoasă a lui Cosma, pe care o începe, de altminteri, de îndată, într-o încăpere de alături, în cârciuma părăsită, Ieremia, copilul

din flori al lui Cosma şi tovarăşul lui de haiducie. Şi vasta şi patetica povestire a acestui Samson, răpus de o Dalilă, îşi desfăşoară aventurile, de vitejie şi înţelepciune, ca un priveghiu din cele mai originale. Cum suntem încă la acest capitol, să nu uităm a sublinia în ce măsură povestirile acestea, transfigurate cum ziserăm, sunt totuşi ale pământului nostru şi ale oamenilor noştri. Panait Istrati e, după Creangă, unul din cei mai înţesaţi de ziceri populare în scrisul său. Şi fără să poată fi vorba de vreo intenţie strict documentară, nu putem tăgădui că atât pitorescul vieţii noastre de la ţară, cât şi specificul înţelepciunii noastre populare sunt urmărite şi puse în lumină cu constantă dragoste. Este însă chiar mai mult. Substratul acesta din credinţe populare urcă până la vârsta dintâi a bogomilismului, cum se poate vedea în următoarea pagină, în care fratele lui Cosma, haiduc şi el, înţeleptul Ilie, destăinuieşte tânărului Ieremia ceva din comoara aceasta de eresuri. Înverşunat de necredinţa iubitei lui, Cosma se pedepseşte singur aşezându-se sub copita calului şi lovitura ce primeşte în piept îi scurtează dintr-o dată viaţa. […]

Însă literatura lui Panait Istrati, chiar aceea a primului ciclu, deci cu atât mai mult a celui de-al doilea, unde intră el însuşi în scenă, nu este numai ilustraţia acelui captivant dar de povestire, al cărui debit firesc făcea pe Romain Rolland să vorbească de prezenţa „unui tumult al geniului". Literatura lui Panait Istrati este literatura unui suflet, a unei inimi, mai curând a unei sensibilităţi, profund umanitare, pentru a folosi un termen de care s-a cam abuzat, şi din pricina aceasta literatura lui a încălzit inimile cititorilor prin omenescul întâmplărilor şi simplicitatea cu care sunt înfăţişate. Mai mult decât orice, ceea ce a ţinut să consemneze în paginile cărţilor lui – şi chiar în cele extraordinare, ale haiducilor – sunt bătăile inimii, omenia, bunătatea, spiritul samaritean. Inima e în centrul acestui personal sistem solar al operei lui. Şi legea aceasta, de temei, nu numai o vădeşte cu fiecare din povestirile lui, dar o şi afirmă în categorice formule. Şi din nou, într-un perfect acord, trecut ca un fir de foc, de la întâia la ultima, cărţile lui îşi răspund în semnul aceleiaşi credinţe. „E frumos pământul? O nu, minciună şi iar minciună! exclamă unul din întâii lui eroi, rătăcit pe drumul Libanului. Toată frumuseţea vine din inima noastră, cât timp e plină de bucurie. Când bucuria ne părăseşte, pământul tot e un cimitir." Iar în penultima carte, în acel „Răsărit de soare pe Mediterana", de care am mai amintit, Adrian Zograffi, înainte de a lua drumul Beyrutului, nu gândeşte altminteri: „Înţeleg, zice el, că toate aspectele vieţii sunt în funcţie de inima noastră, în funcţie de ura

sau iubirea noastră, de bucuria sau urâtul ce străjuiesc izvoarele pasiunilor noastre". Şi pentru că suntem în această Mediterană, a cărei poezie odiseică Panait Istrati a surprins-o şi anexat-o literaturii noastre, cu aceeaşi divinaţie cu care a pătruns poezia Bărăganului şi a Dunării, să ne oprim la una din paginile lui de confesiune, în care scriitorul acesta, robit concretului, se dovedeşte şi un psiholog pătrunzător. E una din cele mai sugestive caracterizări a artei lui Panait Istrati şi esenţei lui, la care ne-a plăcut, nu o dată, să ne oprim:

"Singur şi rezemat în coate, la fereastră, scrie într-un popas de reflecţie, visez, uneori ceasuri înregi. Visez cu mintea asta a mea goală de suveniruri istorice. Şi nu e cum trebuie. Căci visul e cu mult mai concret când se sprijină pe stâlpii puternici ai reminiscenţelor. Iar eu ştiu prea puţine lucruri din trecutul depărtat al Egiptului. Nu timpul mi-a lipsit ca să pot învăţa, cât imposibilitatea de a reţine faptele. Creierul meu e potrivnic oricărei porniri, ce vine din cărţi. Dacă mama m-ar fi dat la liceu, aş fi fost o înspăimântătoare mediocritate. În timp ce, aşa cum sunt, nu maimuţăresc pe nimeni, şi nu mă încumet să zbor la înălţimi unde se cer aripi, pe care nu le am. În schimb, preţuiesc orice firimitură de adevăr, ce-mi arde cu fierul roşu inima neadormită. Sunt un jar încins de dorinţe. Pământul şi viaţa nu sunt niciodată prea mari pentru cât pot să le simt. O cârtiţă incandescentă, – în definitiv, iată ce sunt". [...]

„Ciulinii Bărăganului" şi „Neranţula" sunt cu adevărat două din cărţile lui cele mai izbutite şi care au darul, ca şi „Kira Kiralina", ca „Moş Anghel şi ca „Mediterana", să ne introducă în însăşi inima acestui povestitor şi făuritor de legende. S-a spus, în treacăt, că „Ciulinii Bărăganului" este romanul revoluţiei agrare de la 1907. Însă Panait Istrati este cel mai străin cu putinţă dintre scriitorii noştri de concepţia romanului social, aşa cum l-au înţeles şi realizat, pe chiar tema aceasta a răscoalelor ţărăneşti, Liviu Rebreanu şi Cezar Petrescu. De altminteri, nu numai că răscoalele sunt tratate episodic în „Ciulinii Bărăganului", dar ele sunt reduse la cea mai simplă expresie, singura ce se împacă şi cu talentul scriitorului şi cu viziunea acestui roman, de atmosferă şi nu de substanţă epică. „Ciulinii Bărăganului" sunt de fapt poemul pustietăţilor, al zărilor necuprinse, al împărăţiei scaieţilor, porniţi în lume odată cu crivăţul, care-i alungă, ca pe tot atâtea suflete neliniştite. Este, aici, un Bărăgan altul decât cel clasic, cum ni l-a transmis Odobescu, şi dacă ar fi să-i aflăm un corespondent, l-am apropia mai curând de viziunea troglodită a „Bordeienilor" lui Mihail Sadoveanu. [...]

Ceea ce putem spune şi ceea ce se cuvine spus este că literatura noastră modernă îl revendică, cu hotărâre, pe Panait Istrati, pe fiul pierdut şi revenit, ca şi Ulise al versului francez, după o miraculoasă călătorie. Căci opera lui Panait Istrati întregeşte peisagiul literaturii româneşti din ultimii douăzeci de ani, deoarece dimpreună cu Mihail Sadoveanu şi cu Liviu Rebreanu, autorul „Kirei Kiralina“, alcătuieşte treimea cea de o fiinţă a celei mai unitare substanţe epice. Ca şi aceştia – şi poate că nu strică să amintim cum câteşitrei purced la împlinirea operei lor, cam în acelaşi timp (întreg Sadoveanu de după „Cocostârcul albastru“, de la trecutul război începe) – ca şi aceştia, Panait Istrati este, dintre toţi ceilalţi scriitori moderni ai noştri, acela care aduce cele mai multe probleme, cei mai mulţi eroi şi cea mai puternică individualitate...

PERPESSICIUS. „Prefaţă“ // Panait Istrati: „Ciulinii Bărăganului. – Bucureşti: Editura Modernă, 1942.

O privire sumară ar putea aşeza „Ciulinii Bărăganului“ în rândul acelei literaturi sociale, legată de evenimentul răscoalelor ţărăneşti din 1907. Într-adevăr, eroul autobiografic, pornit în lume, întâi în tovărăşia tatălui său şi apoi în expediţia fantastică a ciulinilor, cunoaşte în două rânduri câte ceva din aşezările şi injustiţiile sociale care au precedat răzmeriţa de la 1907. Aciuat într-un sat din Vlaşca, dimpreună cu tovarăşul său de joacă şi de expediţie, el asistă şi chiar participă la sângeroasele evenimente care aveau să aducă atâta suferinţă, iar lor să le schimbe din nou cursul existenţei.

Povestirea acestor evenimente ţine abia o treime din cuprinsul romanului, unul din cele mai scurte, dar şi mai dense ale literaturii noastre, şi desigur că nu raportul de cifre e cel care ar putea decide asupra caracterului, social sau nu, al povestirii. Deşi expeditiv, episodul acesta al traiului la Trei Sate şi după aceea al represiunii e prezentat în trăsături de un atât de sobru realism şi cu un atât de sigur nerv dramatic, că nici siluetele, şi cu atât mai mult eroii, nici cuvintele înveninate, nici delirul incendiator sau represiv al mulţimilor nu se uită cu uşurinţă. Panait Istrati îşi cunoaşte meşteşugul şi stăpâneşte, în aceeaşi măsură, atât arta basmului oriental, cât şi pe aceea a documentului expresiv.

Dar „Ciulinii Bărăganului“ nu este un roman social, pentru că Panait Istrati n-a urmărit un studiu al aşezărilor agrare şi al condiţiilor ce aveau să ducă, în mod fatal, la răscoale, aşa cum a încercat, într-un plan redus,

Duiliu Zamfirescu în „Tănase Scatiu“ şi au izbutit d-nii Liviu Rebreanu şi Cezar Petrescu în romanele lor.

„Ciulinii Bărăganului“ e un roman simbolic, aşa cum sunt mai toate cărţile lui Panait Istrati. Călătorul acesta neobosit, însetat de zări necuprinse, de libertate şi de prietenie, închide în povestea ciulinilor alungaţi din urmă de furia crivăţului însăşi povestea sufletelor mânate în lume de puteri supranaturale, însăşi povestea vieţii lui. Aşa cum pentru Odobescu călătoria pe Bărăgan era un prilej de virtuozitate descriptivă, mai mult decât cinegetică, de confesiune indirectă. Desigur, romanul este înainte de toate întâmplare, şi întâmplări sunt nenumărate, umile sau grandioase, în „Ciulinii Bărăganului“. Citiţi însă paginile lirice închinate Bărăganului, cărora traducerea lui Alexandru Talex le-a păstrat întreg misterul şi farmecul aspru al singurătăţilor vaste, aşa cum paginilor epice sau strict rurale le-a păstrat izul pământului şi al oamenilor de pe dânsul şi veţi admite că tot romanul, cu miraculoasa lui expediţie şi cu focul iute încins şi tot atât de repede stins al răscoalelor, aşa cum este el înfăţişat în episodul final, nu e scris decât pentru ilustrarea acelui demon al peregrinărilor, simbolizat în cavalcade şi expediţia ciulinilor de pe Bărăgan.

PERPESSICIUS. „Prefaţă“ // Ediţia a II-a. – Acţiunea. – 1943. – 25 apr.

Tot ascultându-i, în mintea mea s-a alcătuit harta unei întregi zone a umanităţii, care începea mai sus de Constanţa, în porturile dunărene, şi se întindea spre sud, până la Istambul, la Salonic şi Pireu, şi mai departe, peste Mediterana, până la Alexandria. Porturi cu ape verzi, cu şuier de vapoare, cu înserări înalte şi trandafirii, cu o forfotă de neînchipuit pe uliţe, cu prăvălii şi bazare, cu femei cărând apă de la cişmele, chicotind şi desvelindu-şi şirul dinţilor albi, cu minarete, cu corăbii vechi, negre şi peticite, cu cheiuri încinse de soare, cu miros puternic de peşte şi catran, cu sacagii, cu zarafi, cu ibovnici, cu ibovnice, cu nu mă abandona lumina ochilor mei, cu lipăit de papuci pe caldarâm, cu chelălăit de câini şi răgete de măgari, cu proxenete, cu cârciumi, cu tarafuri şi lăutari, cu cărturărese, cu tot felul de pezevenghi, cu strigăte, cu râsete, cu dansul buricului, cu ciozvârte de berbec sfârâind pe cărbuni, cu desculţi, cu flămânzi, cu răpănoşi, cu lupanare, cu aman-aman, cu hai sictir, cu vorbe grele şi negre ca smoala sau spurcate ca o căldare de lături, cu suspine, cu şoapte, cu ţipete, cu Dumnezeul cui te-a făcut de curvă, cu nu mă omorî că nu mai fac, cu palate acoperite de tăcere şi taine, cu mama voastră de ciocoi, cu glasul muezinului în amurg, cu oameni ai stăpânirii despotici şi corupţi,

cu vagabonzi pe maldăre de paie, cu ploşniţe, cu păduchi, cu temniţe umede şi cu pumni ce se ridică şi lovesc, cu grijania ei de viaţă, cu nu s-a întors ea roata, cu turci, cu români, cu bulgari, cu toate neamurile cu păr negru şi creţ ale Levantului, cu greci, cu grecoaice, cu armeni, cu armence, toţi suferind, muncind, desfătându-se şi iar sunetul – şi cu lumea lor, a hamalilor, încărcând din zori şi până-n noapte vapoare, ignoranţi, pătimaşi, visători, tot felul de vântură-lume, copii ai cheiurilor de piatră, asupriţi, nedreptăţiţi, exploataţi, strângându-şi pumnii şi scrâşnindu-şi dinţii, cu cei mai aprigi dintre ei neîncetând să năzuiască o lume mai bună.

Atunci, într-una din acele clipe de tăcere, când luna din palidă devenea verzuie, mi-am dat deodată seama că toată acea umanitate, ce se urzise din povestirile lor cu un foşnet atât de viu şi cu atât de multă căldură, nu îmi era necunoscută, că de mult detot îi mai auzisem suspinul. Pe atunci eram foarte tânăr, dar mi-am adus bine aminte cum mi se tăiase respiraţia sub imperiul unei preaputernice emoţii, şi cum îmi dogoreau obrajii aplecaţi pe o carte ce se numea „Chira Chiralina“.

În acea clipă, saxofonul a plâns cu un glas mai omenesc ca oricând şi între noi s-a ivit umbra lui Panait Istrati. Era acolo, între noi, dar ne dădeam seama că e prezentă pe tot malul mării, până la Istambul, şi mai departe, dincolo de Mediterană, până la Alexandria, plutind peste toată acea lume însetată de fericire şi dreptate, pe care o făcuse să trăiască atât de patetic şi colorat, şi mai mult decât fugara clipă, în paginile cărţilor sale.

Mă bucur acum că aceste cărţi vor fi reluate de noi rânduri de cititori, că ei vor cunoaşte aceleaşi emoţii şi aceeaşi dragoste de umanitate, pe care eu însumi le-am cunoscut, cu ani în urmă, când îmi încălzeam inima la paginile fiebinţi ale „Chirei Chiralina“, ale „Unchiului Anghel“, ale „Haiducilor“, şi nu puteam zări marea fără să-mi aduc aminte:

“Pe malul mării, pe prundiş,/ Nerrantsula fundoti!/ O fată îşi clătea fusta,/ Nerrantsula fundoti!“

Geo BOGZA. Articol scris în 1956. Reprodus în „Scrieri în proză“. – Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1959. – P. 477–479. – 1951.

Izbitoare din „Kyra Kyralina“, povestirea de început a lui Panait Istrati, nu erau nici umanitarismul eroilor lui Gorkii (dedus de Romain Rolland mai mult din considerarea vieţii de vagabond a autorului), nici „explozia de energie“ întrevăzută de G. Ibrăileanu ca o consecinţă a inspiraţiei folclorice. Este curios, într-adevăr, cum dincolo de punctul de plecare al

povestitorului (balada „Kyrei“, eroină eponimă a Brăilei, pedepsită de cruzii ei fraţi sub învinuirea de a se fi lăsat ademenită de un arap), nu s-a remarcat intenţia lui vizibilă de a zugrăvi modul ei de viaţă oriental din vestita raia turcească, o lume de delicvenţi din punct de vedere material şi moral, femei căutând plăcerea cu nesocotirea tuturor opreliştilor, bărbaţi experimentând, de asemeni, plăcerea sub toate formele, îngăduite şi neîngăduite. Propriu-zis personajul principal nu-i cel din titlu, cât povestitorul însuşi, limonagiul Stavru, care, la un popas de bâlci, dă, faţă de Adrian Zograffi (alter ego al autorului), semne de porniri rătăcite. Adrian e salvat de prietenul său Mihail; Stavru, potolit, narează împrejurările pervertirii sale. „Kyra Kyralina“ este dar, întâi de toate, o confesiune (mai toate povestirile lui Adrian Zograffi sunt nişte confesiuni), spovedania lui Stavru, pe numele adevărat Dragomir, fratele mai mic al Kyrei, şi fiul unei alte Kyre, odalisce amândouă. Mama şi fiica întreţineau o casă suspectă, frecventată de tineri deocheaţi. Dragomir, copil, ducea o viaţă de trândăvie lascivă, sulemenit pe obraz cu chinoroz şi cârmâz, îmbrăcat muiereşte şi dansând cu sora sa dansuri deşucheate. Tatăl şi un frate mai mare, vitreg, locuiau în altă parte şi-şi vizitau familia numai din când în când, în scopuri punitive. Surprinşi la o ultimă petrecere, mama şi copiii sunt bătuţi şi închişi. Îi eliberează contrabandistul Cosma, unchiul lui Dragomir. Cei trei simulează o nouă petrecere, păziţi de la fereastră de Cosma şi de fratele acestuia Ilie, cu care ocazie este împuşcat fratele mai mare al lui Dragomir. Cei trei fug în lume, mama, desfigurată, îşi părăseşte copiii şi aceştia sunt găzduiţi de un hangiu. Dornici mereu de petreceri, Dragomir şi sora sa Kyra fac imprudenţa de a se plimba cu barca lui Nazim-Effendi, un proxenet turc, ce opreşte pe Dragomir pentru sine şi vinde pe Kyra pentru un harem la Constantinopol. Dragomir îmbrăcat de Nazim-Effendi ca un prinţ, în haine fastuoase, cu inele pe degete şi bani de aur în buzunar, izbuteşte să evadeze, dar cade în mâinile lui Mustafa-bey, servind tot ca efeb. Scapă cu mare greutate de acesta, incendiindu-i casa pe când se afla la vânătoare şi rătăceşte prin Siria (Beirut, Damasc), căutându-şi zadarnic sora în compania salepgiului Barba Yani. Reîntors în patrie şi căsătorit cu Tincuţa, o tânără fată care-l iubeşte, Dragomir, devenit acum Stavru, nu poate oferi socrilor dovada tradiţională a inocenţei miresei, inapt cum e pentru amorul natural. Tincuţa, terorizată de rude, se sinucide, Stavru îşi reia vechea sa ocupaţie de limonagiu.

Dacă pentru români scrierea era numai de un pitoresc inedit (deşi poezia populară, Anton Pann, Ion Ghica şi Caragiale ne oferă destule

elemenete în direcţia aceluiaşi balcanism), pentru francezi „Kyra Kyralina“ aducea în primul rând o atmosferă exotică, bogată în culori. Panait Istrati mai transcria cu curaj într-o limbă puţin primitoare de cuvinte străine o mulţime de cuvinte româneşti de origine turcească şi grecească: ibrik, félidgeanes, tavas, narguilé, tschibouk, okas, salepdgi, gdéalats, surugiu, cadaïfs, sarailiés, barcadgis, patchaouras, kitchouk, pézévengh, tifla, mousafirs, kindie, pachalik, palicarias, téméne, ursita, paras, tzouika, kemir, yenibahar, cadânas, belea.

Scriitorul a evoluat pe nesimţite de la pitorescul de „Halima“ din „Kyra Kyralina“ către picaresc, lucru iarăşi neobservat de critică. H. Sanielevici credea că poate opune povestirilor lui Sadoveanu în genere, „clasicismul“ istoriilor lui Panait Istrati din „Oncle Anghel“. Însă haiducii lui Panait Istrati (moş Anghel, Cosma) au corespondenţi în literatura sadoveniană foarte asemănători, dacă nu ne-am gândi decât la „Ivanciu Leul şi Cosma Răcoare“, din volumul de „Povestiri“ scris cu douăzeci de ani mai înainte. Meritul lui Panait Istrati este de a fi evitat literatura haiducească convenţională şi de a ne fi dat în nuvela titulară ca şi în „Cosma“ două porterete de o simplitate cu adevărat clasică, întemeiată pe lucruri trăite şi nu pe reminiscenţe livreşti (se ştie că autorul a avut într-adevăr un unchi cârciumar, pe nume Anghel Istrate). Fireşte, cele două figuri nu se deosebesc prin nimic de tipurile canonice. Hangiul Anghel (căci haiducul este uneori şi hangiu) are nevastă frumoasă dar leneşă, din care cauză e silit a însoţi în expediţii erotice pe Irimia, fiul lui Cosma, acesta din urmă contrabandist, haiduc veritabil. Anghel este surprins de un preot la soţia sa şi blestemat să ajungă rău, fiindcă a râvnit la bunul altuia. Nevasta şi copiii lui Anghel mor unul câte unul şi hangiul, pocăit, duce o viaţă de ascet. E tipul haiducului care se converteşte „in extremis“. Dimpotrivă, aprigul Cosma, şef de bandă, e posedat de toţi demonii delicvenţei. Irimia, însoţitorul lui Moş Anghel, este fiul din flori al lui Cosma cu o ciobăncuţă prinsă în pădure. Irimia cade prizonier inducând în eroare potera ce urmărea pe Cosma şi e dus în robie la arhontele Samurakis. La curtea acestuia vin pe rând, Floricica, mama lui Irimia, prefăcută în ţiitoare, şi Cosma cu Ilie, travestiţi în preoţi. Cosma dă peste noapte foc casei lui Samurakis, otrăveşte potera cu rachiu şi fuge în codru cu Irimia şi Floricica. Însă e dat haiducului să moară din cauza unei femei. Gelos, Cosma vrea să se sinucidă aşezându-se cu pieptul sub copita calului. E lovit, dar, constituţie herculeană, nu moare, Floricica îl conduce pe urmele unui iubit al ei (paşa din Silistra) spre a se răzbuna, dar pe

drum, dezarmat, Cosma e împuşcat de poteră (de fapt oamenii tatălui lui Dragomir şi al Kyrei) la Isaccea. […]

Factorul decisiv pentru stabilirea naţionalităţii unei opere literare este limba. În această privinţă Panait Istrati, care a scris exclusiv în limba franceză, poate fi socotit scriitor român? „Nu pretind…să fac figură de autor român" declară el însuşi în prefaţa la „Viaţa lui Adrian Zograffi". „Cu totul altfel aş face o carte dacă aş şti că o destinez librăriei româneşti". Spre deosebire de un Joseph Conrad însă, care scriind în limba engleză şi-a uitat cu totul patria sa de origine, Polonia, Panait Istrati izbeşte prin specificul românesc al operelor sale. De aceea toţi cei care vorbesc în străinătate de el îi amintesc originea (aşa Lalou, Larnac, printre francezi, aşa Adriano Tilgher, printre italieni; acesta din urmă, critic de mâna întâi, scrie în „La cultura" din 15 decembrie 1927 un articol elogios despre „Un narratore rumeno-francese: Panait Istrati").

Tilgher a observat caracterul de cântec bătrânesc amplificat al povestirilor din primul ciclu ale lui Panait Istrati şi el consideră povestirile lui Adrian Zograffi, o „epopee modernă în forma naraţiunii orale populare ce are ca eroi vagabonzi setoşi de aventură, hetairele frumoase şi senzuale, şi briganzii ardenţi şi generoşi pe care nedreptatea celor puternici, cruzimea sorţii, dorinţa unei vieţi mai mişcate, mai pline decât viaţa mizeră a ţăranului şi a păstorului, sau, simplu, nesuportarea oricărei autorităţi sociale, i-a împins la munte şi la pădure, de unde alternează pedepsele exemplare aplicate boierilor atotputernici cu admirabile lovituri de contrabandist şi lungi nopţi de cântec şi amor".

Sentimentul dominant al acestor povestiri este revolta, fie că e vorba de coruperea şi privarea de libertate a copiilor ca în „Kyra Kyralina", fie că e vorba de apăsarea unui destin nemilos ca în cele două povestiri din „Unchiul Anghel" (moş Anghel e năpăstuit de soartă ca un alt Iov, Cosma e victima propriei sale impulsivităţi), fie că e vorba de condiţii sociale intolerabile ca în „Prezentarea haiducilor". Fără îndoială că nu numai specificitatea acestor opere, dar şi conţinutul lor protestatar, realist critic, determina pe Ibrăileanu să le analizeze în „Viaţa românească", să le recomande cititorului român.

Dacă în aceste volume sunt şi nuanţe de romantism, când sentimental ca în „Kyra Kyralina", când eroic ca în „Prezentarea haiducilor", în „Codin", e numai realism, un realism sumbru, ce-i drept, nu mai puţin veridic. Figura lui Codin, un Samson pierdut de Dalila, este una din cele mai puternice dintre creaţiile autorului, o figură de neuitat.

Este cert că luându-şi ca „alter ego“ pe Adrian Zograffi, Panait Istrati încerca să refacă pe Jean Cristophe al lui Romain Rolland. În „Codin“, în orice caz, el a izbutit să creeze un alt Colas Breugnon. [...]

În „Kyra Kyralina“ şi în „Nerantula“ e ceva din poezia aventurii la faza juvenilă aşa de delicat evocată de Alain Fournier în „Le Grand Meaulnes“. Dar şi anume predilecţii pentru experienţe inedite de tip André Gide, din seria acestuia de romane ce debutează cu „L'Immoraliste“.

Povestirirle sale sunt, mai degrabă, nişte nuvele, ca şi romanele lui Duiliu Zamfirescu, vaporoase, ca şi acelea.

Alexandru PIRU. „Panait Istrati“ // Viaţa românească. – 1957. – Anul X. – Nr. 2.

Imaginea unui Orient fabulos se clădea ca-n basmele celor o mie şi una de nopţi, o poveste atrăgând alta, un chip al copilăriei rechemând alt chip, un destin amintind alte destine, le fel de tragice, la fel de enigmatice, proiectate pe fundalul bogat colorat al Brăilei sau al Stambulului, al Libanului sau al oricărui oraş, zugrăvit de la cartierele boiereşti „tăcute şi reci ca inimile oamenilor ce le locuiesc“, la mahalalele „gălăgioase şi murdare“. O lume de dezmoşteniţi aruncaţi la marginea societăţii – salepgii, căruţaşi, lustragii, marinari, rahagii, cerşetori; inimoşi, solidari, capabili de pasiuni ce-i mistuie până la ultima suflare, populează povestirile orientale ale lui Istrati („Chira Chiralina“, „Moş Anghel“, „Codin“). Adrian Zograffi cu „palicarii“ lui; Mihail cu strania lui prietenie; Stavru cu tragismul fiinţei lui stigmatizate; Codin cu statura lui urieşească şi sufletul de copil; pasiunea violentă a Nerantului, care o trage în adâncurile învolburate ale Bosforului; siluetele pătimaşe ale Selinei şi Tincuţei; dansul de dragoste şi moarte al Chirei Chiralina... Luminile epocii fanariote, peste care se proiectează umbra revoluţiei lui Tudor; gestul răzbunător al haiducilor ţâşnind dintr-o imaginaţie de carbonar; lumea exotică a „Mediteranei“; fauna umană a „biroului de plasare“; jocurile copilăriei şi peisajul mirific al Dunării pe care copilandrii o înfruntă înot între Catagaţ şi Ghecet; micile evenimente ce răscolesc uliţa Kalimerească: hingherii, bătăile derbedeilor, dragostea şi moartea Nerantului. Dragoste – prietenie (în înaltul înţeles emersonian al cuvântului) – moarte, iată realităţile morale ce punctează, cu semne de foc, fiecare pagină a acestui neliniştit. Tonurile sunt rând pe rând crude sau feerice, mustind de viaţă sau reduse la schemele unor simboluri etice înalte, ca în basmele populare. De unde, un adevărat suflu de epopee cutreieră toate aceste povestiri, răscumpărând unele

asperităţi stilistice sau stângăcii compoziţionale. În multe elemente ale ei, povestirea lui P. Istrati coboară până la stratul primitiv al legendelor şi al baladei. Înclinare firească pentru un scriitor animat de o copleşitoare dragoste pentru cei mulţi şi oropsiţi. În concepţia lui Istrati, poporul singur e capabil să înţeleagă şi să îmbrăţişeze cu mângâiere orice nefericire individuală, printr-o confruntare cu marea suferinţă colectivă.

„Chira Chiralina“, „Moş Anghel“, „Neranţula“, „Ciulinii Bărăganului“, „Domniţa din Snagov“, „Codin“, „Biroul de plasare“, „Casa Thüringer“, „În lumea Mediteranei“ – titlurile operei lui Istrati evocă locurile sau protagoniştii unor drame intense, nu întotdeauna transcrise cu egală măiestrie, dar de fiecare dată cu autenticitate şi nobilă participare. [...]

Organizată într-un vast ciclu, după modelul marilor romane ciclice realiste ce urmăresc destinul unui erou, zugrăvind experienţa copilăriei, adolescenţei şi a vârstei lui mature, opera lui Panait Istrati se împarte în patru mari capitole: „Povestirile lui Adrian Zograffi“ („Chira Chiralina“, „Moş Anghel“, „Haiducii“ şi „Domniţa din Snagov“), „copilăria lui Adrian Zograffi“ („Codin“), „adolescenţa“ („Mihail“) şi ultima parte, „viaţa“ eroului, autobiografie („Casa Thüringer“, „Biroul de plasare“ şi „În lumea Mediteranei“, „Răsărit de soare“ şi „Apus de soare“). Pe o altă linie, restul operei înscrie fie experienţe autobiografice relatate direct („Pescuitorul de bureţi“, „La stăpân“), fie întâmplări atribuite altor personaje, narate totuşi la persoana I: („Neranţula“, „Ţaţa Minca“, „Ciulinii Bărăganului“). [...]

Numai câteva povestiri au fost redactate de el direct în româneşte sau au fost adaptate ulterior la această limbă. Majoritatea cărţilor au fost traduse de unul din prietenii şi admiratorii autorului (Al. Talex). În traducere însă, mare parte din farmecul povestitorului se pierde. Bogata paletă a stilului, pitorescul expresiei şi atmosfera orientală, se cer gustate în original, adică în franceză. Se pune aşadar întrebarea: cărei literaturi îi aparţine Istrati? Prin limba în care a scris, el stă alături de alte nume dăruite de poporul nostru literelor franceze: Elena Văcărescu, Ana de Noailles, Martha Bibescu...

Cu toate acestea, ea (opera – n. n.) e adânc impregnată de spiritul literaturii noastre populare şi culte, revendicându-şi înrudirea cu sufletul românesc, continuând o tradiţie în proza românească şi ilustrând o tendinţă specifică, în ciuda concesiilor pe care le-a făcut uneori naturalismului. Există certe înrudiri între unele elemente ale povestirilor lui Istrati şi materialul de construcţie, sau interpretare ce căpăta el în primele romane româneşti. Episodul Tudoriţei sau al Stanei, din „Ciulinii Bărăganului“,

aminteşte scene similare din „Manoil“ al lui Bolintineanu. Aceeaşi povestire se asociază bogatei literaturi inspirată, fie şi episodic, din eroicul 1907. Răzmeriţa e descrisă în culorile crude şi liniile nervoase regăsite la N. Xenopol în „Brazi şi putregai“. Farmecul descripţiei peisajului natal (mai cu seamă Bărăganul, bălţile Dunării, forfota conacelor părăsite în mari pustietăţi) evocă pagini asemănătoare din Odobescu, D. Zamfirescu sau Sadoveanu. Poezia aspră a muncii, mişcarea portului dunărean, chemarea irezistibilă a mării amintesc ceva din accentele poeziei vremii, animată şi ea de mirajul călătoriei, înfiorată de aşteptarea aventurii, febrilă, ca însuşi peisajul urban către care se orienta cu precădere. […]

Panait Istrati nu este un romancier. Darurile lui epice ţin mai curând de domeniul povestirii, înrudindu-se, sub acest raport, cu tonalitatea generală a operei sadoveniene. Este un povestitor, prin aluviunile orientale ale artei noastre, prin contactul mereu reînnoit şi viu cu lumea halimalei, a cronicilor şi a mitului popular. Şi e un povestitor român, prin cele mai profunde accente ale scrisului său.

„Ciulinii Bărăganului“ este povestea, plină de mirajele vârstei, a doi copilandri care fug de acasă, cutreiră Bărăganul, se aşază apoi la un frate mai mare, în Vlaşca, unde aveau să simtă prezenţa altor „ciulini“, cei boiereşti şi să trăiască izbucnirea mâniei populare de la 1907. După înecarea în sânge a răzmeriţei, scăpaţi de dezastru, cei doi o pornesc din nou „în lume“, la întâmplare, cu ciulinii după ei…

Ca şi alte cărţi ale lui Panait Istrati, „Ciulinii Bărăganului“ e un elogiu al copilăriei şi al adolescenţei, al vârstelor încă fluide şi arzătoare, în care sufletul nu şi-a pierdut candoarea, dar se înfioară în faţa neliniştitoarelor revelaţii ale existenţei. În acest „cel mai dulce dintre anotimpurile vieţii“, sufletul „e setos de lumina zilei, de vântul care bate, de frunza care foşneşte, de ciripitul păsărilor, de libertatea câinilor şi a pisicilor care umplu străzile, de mirosul ţarinei umede şi de tot ce firea ne-a pus la îndemână nouă, oamenilor, ca să ne facă traiul mai fericit“. („La stăpân“.)

Acum s-ar putea pune, definitiv, „temeliile bunătăţii“ dacă lumea înconjurătoare nu i-ar dezvălui, cu brutalitate, copilului, inechitatea socială, morala ipocrită sau injustiţia. Reacţia va fi imediată, instinctuală, căci „orice copil e un revoluţionar. Prin el, legile firii calcă în picioare tot ce omul matur a ridicat împotriva lui: morală, prejudecăţi, calcule, interese meschine“.

Sub acest unghi sunt văzuţi cei doi eroi ai cărţii, fugarii rătăciţi în pustietăţile Bărăganului. Tehnica e filmatică: vocea povestitorului evocă imensitatea spaţiilor pustii, defineşte geografic şi poetic „Bărăganul“. Într-un

„raccourci“ se condensează antecedente familiale: părinţii eroului principal sunt olteni, pribegiţi pe lângă Borcea. În Oltenia, mizeria avea un nume, la Lăteni, prin bălţile Dunării, ea căpătase altul. E schiţată viaţa aspră şi rudimentară a pescarilor, hotărârea de a porni „pe Bărăgan“ cu peşte de vânzare. Plecarea e văzută cu ochiul operatorului care proiectează siluetele pe cer, amplificându-le dimensiunile (“în dimineaţa alburie, mohorâtă, siluetele noastre se micşorau la apropierea pustietăţii, în timp ce norii se roteau pe cerul plumburiu de vară“) sau micşorându-le, cu cât se depărtează, înecate în împărăţia ciulinilor (“pierduţi ca într-un ocean, între cer şi pământ“). Peisajul e simplificat la trăsăturile lui esenţiale, tablourile, lucrate în contraste mari, reliefează siluetele pribegilor: tatăl, încovoiat de trudă, copilul, neştiutor, ţopăind alături, vesel că respiră aerul larg al marilor spaţii, calul de cotiugă, bătrân şi deşirat, numai pielea şi osul. Oamenii merg cu capul în pământ, de unde câmpul lor vizual limitat la elementele sugestive ale mizeriei ce-i însoţeşte, ca o umbră (“...copitele calului înfundându-se în pământul nisipos, copite îmbătrânite şi păroase care se ridicau şi se lăsau cu greutate, în timp ce doniţa cu păcură, pentru uns, se legăna între osii“). Imaginea nu durează mai mult decât o secvenţă, căci în clipa următoare primele raze ale soarelui ţâşnesc peste linia orizontului, împrăştie viziunea mohorâtă a unei lumi necăjite, aducând parcă ademenirea unei nădejdi: „Soarele se ivise brusc şi arunca asupra singurătăţii noastre valuri de raze orbitoare. Miile de ciulini ursuzi se împodobiră de diamante violacee“. În această nouă lumină, copilul ar vrea să hoinărească nestingherit. O chemare a depărtărilor dincolo de care se află poate o viaţă mai bună îl ademeneşte. Dar cine să-l ducă până acolo? Mohorât şi taciturn, tatăl păseşte alături, nepăsător la strălucirea peisajului. Numai clipirea diamantină a ciulinilor pare să-i înţeleagă dorul de libertate. Ei „nu erau decât vis şi îndrăzneală, invitaţie să schimbi ceea ce ai cu ce ai putea să ai...“ În acea clipă de izbucnire solară încolţeşte în mintea copilului gândul fugii. Nenorocirea îi ajunge de altfel din urmă: negăsind cumpărători, peştele e abandonat pe drum; calul, istovit, se prăpădeşte într-un asfinţit care aureşte întregul decor. Momentul are solemnitate: pentru ţăran, moartea calului, tovarăşul lui de trudă şi suferinţă, echivalează cu cea a unei fiinţe umane. Fostul stăpân nu se gândeşte la pagubă, ci se dezvinovăţeşte, tânguitor: „Acum că ai murit în mâinile mele, Dumnezeu să mă ierte, dar nu sunt vinovat cu nimic!“ Apoi „se închină şi îngenunche cu faţa spre răsărit, acolo de unde plecase fără speranţă“.

În târg la Călăraşi, tatăl şi fiul taie lemne prin curţile oamenilor. Aici îi ajunge vestea morţii mamei, rămasă în depărtatul sat pescăresc. Scena e străbătută de aceeaşi simplitate în acceptarea unui destin potrivnic. Nimic nu-i mai chema acum îndărăt, către un bordei rămas pustiu. Bărăganul îi înghite din nou, cu tăcerea lui posomorâtă, tulburată numai de „scârţâit de osii, zgomot monoton de roţi". În imensitatea de „cer şi pământ fără sfârşit, fără nădejde", doar un zvon îndepărtat de clopot aduse, ca o înfiorare, amintirea estompată a celei moarte ("o biserică îndepărtată suna de vecernie când pornirăm la drum, spre nord, spre Ialomiţa, spre alte meleaguri..."). Era seară şi toamnă ("pe cerul limpede cocorii şi berzele făceau ultimele ture ale dansului de adio, înaintea plecării"). Ajunşi pe malurile Ialomiţei, unde pământul mănos şi Bărăganul „acolo îşi rupe dinţii", pribegii poposesc la un conac părăginit, proprietate a unei „duduci" apăsată de un blestem părintesc. Ispăşind vina de a fi iubit un om mai prejos de condiţia ei socială, ea a rămâs însă credincioasă visului de tinereţe, ducând o existenţă sufletească redusă la amintire. Aceeaşi reducţie psihologică o caracterizează pe Maria, sluga bătrână, a cărei experienţă nu cunoaşte decât bucuria unui „biet devotament". Odată cu venirea zilelor aspre de toamnă, copiii încep, în jurul conacului, goana după ciulini ca după o altă fata morgana. Aşa începe a doua şi adevărata peripeţie a cărţii... Pregătirea fugii, noaptea petrecută în mijlocul pustietăţii ameninţătoare, lumina albă a zorilor, dezvăluind copilandrilor nu numai frumuseţea peisajului, răvăşit de toamnă, dar şi cruzimea omului: în acel loc depărtat de privirea sătenilor, jandarmii execută un ţăran, apoi se depărtează nepăsători, după ce s-au convins că flăcăul murise. [...]

Tonurile devin tot mai sumbre. Tehnica intensă de negru-alb aminteşte acele gravuri mexicane care, devenind imagine cinematografică, au făcut faima lui Figuerroa. Alteori, desenul, în peniţă, are o siguranţă a liniilor şi un umor discret, ca în această schiţă a unei aşezări omeneşti, pierdută în imensitatea câmpiei măturată de vânturi (gara Ciulniţa, inima Bărăganului):

„Din depărtare semăna cu o baracă părăsită în pustiu, aşezată pe nesfârşite traverse negre. Câţiva copaci piperniciţi o făceau şi mai singuratică. Şeful gării alerga cât îl ţineau picioarele după un câine care fugărea o găină. O femeie, cu poalele ridicate în vânt, se căznea să-şi întindă rufele". [...]

E viaţa primitivă din „Bordeienii“ lui M. Sadoveanu, cu care, aşa cum sugera Perpessicius, întreaga carte se impunea asociată, numai cu un plus de fantezie şi farmec al depărtărilor.

Dimineţile tomnatice, apariţia de foc a soarelui care transformă peisajul monoton într-unul de basm, pacea înfiorată a amurgurilor pe întinderile neumblate îşi găsesc în Istrati un pictor plin de fineţe. Galopul fantastic al ciulinilor în lumina incertă a începutului de zi – unul plin de fantezie şi simţ al măreţiei cosmice:

“La lumina unui cer uşor albit de zori, cârduri risipite de ciulini pufoşi săreau în necuprinsul semiopac, când sărutând pământul nesigur, când dispărând sus în bezna nopţii ca nişte înnebunitoare jerbe de umbre rotunde, dezlănţuite de un Dumnezeu ieşit din minţi“.

„Ciulinii Bărăganului“ păstrează din tonalitatea generală a operei lui Istrati surprinzătoarea simplitate a naraţiunii, vocea autentică, dar gravă a unui povestitor înfiorat de nelinişti, cutremurat de suferinţa celor mulţi […].

Mircea ZACIU. „Prefaţă“ // „Ciulinii Bărăganului“. – Bucureşti: Editura Tineretului, 1957. – P. 10–13, 15–19.

CUPRINS